

NAGY GÁSPÁR

Emlékkonferencia

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Nagy Gáspár-emlékkonferencia

A Magyar Művészeti Akadémia konferenciafüzetei 3.

Sorozatszerkesztő: Pécsi Györgyi

NAGY GÁSPÁR

Emlékkonferencia

2012. május 17.

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

ISBN 978-963-88579-8-9

ISSN 2063-7942

© Magyar Művészeti Akadémia, 2012

© A kötet szerzői, 2012

TARTALOM

- 7** MONOSTORI IMRE
Nagy Gáspárral az Új Forrásban
- 15** KISS GY. CSABA
A zóna ideje, avagy közép-európai
emlékezetalakzatok
- 23** PETRIK BÉLA
Két feljegyzés Nagy Gáspár
írószövevségi lemondása kapcsán
- 35** VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ
A félelmen túli tartomány polgárai
- 41** SZAKOLCZAY LAJOS
A hit kozmosza (Föld – Biblia – szabadság)
- 47** VASY GÉZA
Szaltószabadság
- 59** VILCSEK BÉLA
Egy „páratlan páros”.
Görömbei András és Nagy Gáspár

75 GRÓH GÁSPÁR

A búcsúzó költő jelenléte

87 KÖDÖBÖCZ GÁBOR

„tanulom már a néma harangok szavát...”

Evangélium és esztétikum Nagy Gáspár

Sárfelirat című kötetében

101 JÁNOSI ZOLTÁN

„Kőbe csiszolt villám”.

Archaikus és folklórtudat Nagy Gáspár verseiben

119 OROSZ ISTVÁN

Múzsák testvérisége

129 EKLER ANDREA

Nagy Gáspár szabadságfogalmáról

135 NAGY BALÁZS

Az istenhit jelenléte és szerepe

Nagy Gáspár költészetében

MONOSTORI IMRE

(1945) irodalomtörténész, az Új Forrás egykori főszerkesztője

NAGY GÁSPÁRRAL AZ ÚJ FORRÁSBAN

Nagy Gáspár nekem írt leveleit rendezgetem. Már nem először. De most is különös és maradandó érzésekkel. A ráismerés öröme és a vele járó szomorúság kombinációival. A levelek 1982 és 2005 között íródtak. A Gáspár halálát megelőző évben – egy személyes találkozáson túl – már csak telefonon tartottuk a kapcsolatot.

2009 októberében Pécsi Györgyi emlékező pódiumbeszélgetést szervezett Budapesten a II. kerületi MOM Kulturális Központban. Az érdeklődés szokatlanul széles körű volt, még a Magyar Rádió is kivonult. Ott, a beszélgetés közben villant fel hirtelen: de hiszen az *Öröknyár; elmúltam 9 éves* című, igen nevezetes Nagy Gáspár-vers Új Forrás-beli megjelenésének 25. évfordulója van! Pár napja pedig összeszámoltam: a folyóirat repertóriumai szerint összesen 49 közleménytétel kapcsolódik a nevéhez.

Az Új Forrásban (annak antológia korszakában) már huszonévesen feltűnt: egy helyi pályakezdő költőt mutatott be a lap olvasóinak (1977/2., június). Aztán több mint öt évig semmi. Szerkesztői tapasztalataimnak egyik legfontosabbika érvényes volt Nagy Gáspárra is, nevezetesen hogy csak a személyes kapcsolatok sokrétűsége és gyakorisága eredményezi az elkötelezett, hűséges, tehetséges, egyszóval minőségi szerzői szerepvállalásokat.

Személyes kapcsolatunk 1980-ban kezdődött. Ki tudja, hogyan, miért (azóta sem derült ki), egyszer csak a budai várbeli Szentháromság

tér egyik palotájában (a két háború közötti pénzügyminisztérium épületében) találtuk magunkat (egy csomó egymásnak is ismeretlen, többnyire fiatal ember) a Pozsgay Imre-féle minisztérium kétéves (ráadásul „bentlakásos”) tudományos ösztöndíjasaként. (Nyakatekert elnevezése volt ennek az alakulatnak: „Vezető- és Vezető-utánpótlásképző Intézet”). Nem jelentkeztünk ide (én legalábbis nem), de ha már egybe gyűltünk – maradtunk. Itt, ebben az épületben, az egyik ablakmélyedéshez vonva olvasta fel nekem Gáspár a maga halk, de kifejező hangján (szeretett „sutyorogni”, minél több fontos és kevésbé fontos információt átadni) 1981 májusában a Pilinszky halálára írt verskéziratát: *Némaság. Pilinszky János emlékének*, ez volt a címe. Magát a költeményt még nem az Új Forrás közölte (csak később kerültem a lapnál abba a helyzetbe, hogy versekkel és költőkkel érdemlegesen foglalkozzam).

A tényleges bemutatkozást az Új Forrásban Gáspár számára az 1983/5., októberi számunk (évente hatszor jelentünk meg akkor) jelentette. (S az október, mondhatni sorsszerű következetességgel bukkant fel hangsúlyos pontokon később is, egészen a 2005-ös utolsó itteni szerepléséig.) Ebben a lapszámban Gáspár jól előkészített, erős anyaggal jelent meg: négy verssel szerepelt, a szerkesztőség pedig a *Földi pörök* című verseskötetéről írt Kovács Lajos-recenzióval járult hozzá az összeállítás súlyához. Mondom, jó „anyag” volt ez a négy vers (*Aratunk*, 1959; *János P., Zónaidő, Gyerekkori filmtekercs*). A Pilinszky Jánost megidéző *János P.* így hangzik: „Ő volt a híd / az átmenetnél // fénylő folyó / a szürkületben // két part között / a hit –: // ha akarnál / átmehtetnél // megtartana /a zuhanásban”. (És itt meg kell állnunk egy pillanatra, ugyanis egy termékeny filológiai melléfogásomat kell korrigálnom. Arról van szó, hogy évtizedekig meg voltam győződve arról – le is írtam egyszer –, hogy „János P.” azonos a Gáspár szerint isteni gondviselésként megjelent lengyel pápával, II. János Pállal. S hogy miért nevezem termékeny melléfogásnak ezt a feltételezésemet? Azért, mert az idézett rövid vers képi és gondolati világa tökéletesen illik a pápára is. Mostani korrekciós megállapításommal tehát

a Nagy Gáspár-i versvilág többretegűségének, többféleképpen értelmezhetőségének egy példájára is felhívom a figyelmet. – A filológiai bizonyíték a *Szavak a rengetegből* című kötetének 78. oldalán található.)

Az imént címében idézett *Zónaidő* így fejeződik be: „vége lesz / ennek a híg melónak / jönnek érted a szabadnapok / áthúzod / csöndben összes versedet / megérted miért szabadrabok”. (Később mind a „zónaidő”, mind a „szabadrabok” szóösszetétel kötetcímévé emelkedött.) Előtte és utána (1982/6., december, illetve 1984/3., június) kedves költőtársának, a korán elhunyt Pinczési Juditnak állított emléket folyóiratunkban: búcsúztató beszéddel, illetve P. J. egyik költői estjének bevezetőjével.

És innen már csak egy ugrás az 1984/5., azaz októberi számunk, benne az elhíresült vers ma is dermesztően ható befejező három sora: „egyszer majd el kell temetNI / és nekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI”. Ennek a versnek a történetét és hátterét többször elmeséltem már (például *Az Új Forrás vonzásában* című könyvemben), ehelyütt tehát nem részletezem egyiket sem. Világos – és ez volt a minimum „tétel” ebben a szituációban akkor –, hogy hosszacska „technikai szünet” állott elő Nagy Gáspár és az Új Forrás nyilvános kapcsolatában.

Az időközben lezajlott, szó szerint világra szóló politikai hisztéria, no meg a „rendszerváltozás” végül is mindhárom érdekelt szereplőt megerősítette. Gáspár a veszített pozícióból hosszabb távon győztesen került ki (más kérdés, hogy közben mit kellett kiállnia); jómagam szerencsésen túlestem életem addigi legnagyobb lelki kríziséen. A harmadik szereplő, az Új Forrás pedig éppen ezzel a versbombával vált hirtelen – és nemcsak a szűkebb szakma körében – nevezetes folyóíráttá. (Ennek a ténynek szakmabeli, lapminőségi haszna számomra változatlanul nyilvánvaló, az itt megjelent szerzők és művek egymásutánja jó jelzőlánc e tekintetben az elkövetkező hosszú években, évfolyamokban.)

A visszatért Nagy Gáspár nem felhőtlenül derűs. Kétségkívül megviselte a személyével kapcsolatos, évekig zajló tortúra, s talán még

inkább: az árulások. Egyik sürgető levelemre válaszolva 1990. február 5-én jelzi, hogy „jól értette” korábbi kérésemet, de még dolgozik, „bütyköl” a nekünk szánt verseken. „Mert ’előkerült’ négy verszet, még javígtattam rajtuk” – írja. S valóban: a visszatérést dokumentáló versek még a nyolcvanas évek végén íródtak. De akkor nem, csak most közölte őket (1990/3., június). A zűrzavaros nagy átalakulás hangulatát, keserűségeit, csalódásait érzi s érezteti. (A *Bizony elárultak* „utóirata”, utolsó három sora így szól: „Semmi se változik szükségképpen / benne vagyunk nyakfőlött mi is a képben / benne a száj mosolya és konok dühe”. Idézhetünk a *Nullatörekvéseimből* című verséből is: „Hisz látva-látom / a szent üldözöttek / még hajrásan / itt ezen a földön / idvezülnek / ha gáláns szekta hívők / és jó felejtők.”)

Nyomot hagyó visszatérése után Gáspár mindvégig és immár folyamatosan hűséges szerzőnk, nem egyszer kalauzunk, hírhoznok (mindig mindenről tudott), támogatónk, vendégünk a megyei könyvtárban; egyszóval íróbarátunk. (Nagy Gáspár különleges személyiségét mi sem jellemzi jobban, mint az a jelenség, hogy ugyanezt a tapasztalatot, érzületvilágot számos magánszemély és közösség elmondhatta volna vagy elmondhatná a róla való egyik legfőbb élményeként. Tömören fogalmazva ezt a különleges lélektani helyzetet: nagyon sokan hihettük úgy szerte az országban, hogy minket szeret a legjobban. Csak a különleges egyéniségeknél: Fodor Andrásnál, Vekerdi Lászlónál éreztem ugyanezt mindvégig.) Személy szerint összekötött vele néhány, mindkettőnk számára fontos intézmény, közösség, szellemi terrénium is. Kezdetben az írószövetség (melynek egyik titkáráként a „vidéki” írócsoportok gyámolítása volt a fő feladata), majd a Németh László Társaság, a Hitel szerkesztősége, később – részben legalábbis – a Bethlen Gábor Alapítvány, illetve a Magyar Katolikus Rádió. Rendszeresen olvasta az Új Forrást, legtöbbször dicsért, buzdított, örvendezett, ritkábban meg csak hümmögött. De sosem bántott.

Ugorva az időben: izgalmas volt az 1994-es októberi számunk összeállítása, hiszen mindkettőnk agyában benne volt az éppen tíz

évvel korábbi Nagy Gáspár-fogadalom, üzenet és persze a vers megjelenését követő bonyodalom-sorozat. Meg is jegyezte egyik levelében: „(amúgy is 10. éves évfordulónk vagyunk! Úristen, micsoda 10 esztendő van mögöttünk!) Lesz-e még 10 előttünk?” A *Mit hoz a múlt?* (szabad vers 10 év múltán) című versének keményen leszámoló és számon kérő hangja önmagát is megleckesíthette kicsit, s kérte, fontoljam meg az Új Forrás-beli közlést, talán máshol kellene megjelentetnie a szóban forgó opuszt. Tréfásan próbáltam elütni a dolog életét: „Verset vissza nem adunk” – válaszoltam. (Holott – történeteink során – adtam vissza Gáspárnak verset, két esetre legalábbis határozottan emlékszem.) A megbánás nélküli megbocsátás túrhetetlen igazságtalanságát teregeti ki e fölkavaró költői megnyilvánulásában. A szomorú, a pusztító konzekvencia a versben a következő: „nos így a Múlt, bár gondosan eltüntetve / (külön kimentve minden részletre ügyelően) marad, van / és szép / jövője lesz: egyszóval nem nyugszik, nem fér el bőrében, börtönében.” Előtte a tollal agyonjavított gépirat, s látom, hogy Gáspár erőteljesen rajzolta oda a vers vége után a keletkezés dátumát: (1994). (Persze – ma már tán mondanom sem kell – a megjelenés utáni várakozásunk feszültsége indokolatlannak bizonyult: a szűkebb szakmai körökön kívül már nem keltett izgató figyelmet ez a „versezet” – sem.)

Nagy Gáspár 1996-ban is megírta – a 40. évfordulóra – a maga októberi versét, melyet az 1997. februári számunkban közöltünk. A *Szemközt a halálraitélték csapatával* az egyik állandóan visszatérő fájdalmas dilemmáját fogalmazza meg újra: a katarzis elmaradását közéletünkől, életünkől. Ugyanebben a lapszámban közöltük az *Árulás, ha nem voltak ébren* című költeményét, amelyben az egyén felelősségének a kérdése nyomul előtérbe. Készen állni az e világi, majd az az utáni elszámoltatásra. Mert hiszen – s ezt hangsúlyozni szükséges – korántsem csak a „közéleti költészet” jellegzetességei nyilvánultak meg ebben a lírában, de a személyes, az emberi létezés nagy kérdései is. Görömbei András terminus technicus szerint a „létfilozófiai számvetések”. Például a *Nem ismered* címűben (1998/1.),

melynek a harmadik, befejező része így hangzik: „át- meg átsző / a halál / még az utolsó tű / is rád talál // addig csak némán / nő lombostul / sejtjeidben / a félelem // hogy az egész / miért történik / és pont veled / titkát eddig / azt hitted / ismered / hát nem ismered / nem ismered”.

Gáspár híres volt portré-, zsáner- és köszöntő verseinek szellemességéről, kedvességéről, személyességéről. Klasszikus példája mindennek a 75 éves Vekerdi Lászlót köszöntő összeállításunkban (1999/6.) az *Útleírás* című szeretetteli ének, a V. L.-nek munkahelyére (s másoknak is menedékhelyére), az Akadémiai Könyvtárba vonulásáról szóló – nyilván valóságos képek alapján formálódott – költői kisfilm. A költő önmagát is belerajzolja a képbe, miközben kettejük életfelfogásának közös jegyeit is megfogalmazza. A sajátos életérzésbeli rímeltetések, illetve elcsúszó bizonytalanságok még csak fokozzák a költemény feszültségét. S nemsokára egy másik közös szellemi védőszentünk, Németh László is szóba került. A 2001. évi centenáriumra írott nagy Németh László-versének utolsó sorát (maga a vers a Tiszában jelent meg) pontatlanul idézte az erre az alkalomra megjelent *Emlékkönyv* fűlszövege. Mivel pedig én voltam az egyik szerkesztője ennek az antológiának, nem kerülhettem el (nagyon helyénvalóan egyébként) Gáspár reklamációját. Hosszú levélben tette szóvá az ügyet, ám a rá oly jellemző, szinte gyerekesen tiszta fordulattal, egyszerűsmind nyomatékosító gesztussal enyhítve észrevételét: kézzel újrámásolta és mellékletként elküldte a teljes – közepesen hosszú – költeményt. Így azután fényesen bizonyított, hogy Németh László az eredeti szöveg szerint nem „méltóbb” (ahogyan a fűlszöveg írta), hanem „értőbb” utókort remélt...

2003-ban és 2004-ben 12 *H* (azaz halál) című verset írt, amelyből kettőt az Új Forrás közölt. (2004/4.) (Talán azért volt 12 a számuk, hogy minden hónapot kitöltsön egy számvetéssel? Meg aztán az apostolok is ennyien voltak. Nem tudom.) Ezekkel párhuzamosan – szintén létfilozófiai számvetéseként – írta az *Utókor*-sorozatot (úgyszintén 12-t), melyből kettőt mi közöltünk (2003/9., november).

Nagy Gáspár Új Forrás-beli utolsó műve 2005 októberében jelent meg. Ismét egy reprezentatív költemény: erősen várva az egy évvel későbbi 50. évfordulót. Ez a hét részből álló, szakrális formai elemekre épülő oratórium („emlékezés 1956 vértanú hőseire”) egyben – kényszerűen – záró fejezete a benne ifjú kora óta mítoszi erővel élő 56-élménynek. A verscím is méltóan emelkedett: *Október végi tiszta lángok*. (A versciklust Szokolay Sándor dolgozta fel impozáns oratorikus zeneművé, amit nagy érdeklődés közepette, gazdag zenei és vokális apparátussal mutattak be Kocsis Zoltán vezényletével Budapesten a Művészetek Palotájában 2008. október 10-én – már Gáspár halála után.)

Összegezve – és egy kicsit számszerűsítve is – Nagy Gáspár és az Új Forrás kapcsolatát, bízást ki lehet mondani, hogy az egyik kedvelt megjelenési fóruma a mi lapunk volt. A repertóriumok által jelzett 49 tételből 41 volt Nagy Gáspár-mű (ebből 36 vers), a róla szóló írások száma 8 volt. A már szóba került recenzió kivül még az alábbi méltatások jelentek meg az egyes kötetekről, illetve költészete egészéről. 1989/2., április: *Kibiztosított beszéd* (Pécsi Györgyi); 1995/10., december: *Zónaidő* (Vasy Géza); 2004/4: *Ezredváltó sűrű évek* (Pécsi Györgyi). Közben két részletet hoztunk Görömbei András tudós műhelyéből, majdani Nagy Gáspár-monográfiájából (1991/1. és 2003/9., november). A később megjelent jeles monográfiáról Ekler Andrea írt értő méltatást. (2005/8., október). Egy interjút is hoztunk Gáspárral: Ménesi Gábor szép anyagát a 2004/4. számunkban.

És végül, a 2007. októberi Új Forrás-számban jelent meg az első-sorban a prózaíró Nagy Gáspárról szóló tanulmány. Ezzel az írásával a főszerkesztő búcsúzott régi munkatársától és barátjától.

Talán nem hat kérdésnek, ha két, számomra fontos gondolatot most átveszek ebből a tanulmányból.

Az egyik egy szinte axióma értékű, a költészetről kialakított erkölcsi norma, világkép, melyben az „alapvető költői hivatást” a képviselői líra továbbéltetésében látta Nagy Gáspár. (Fogalmazásai azonban nem kizáró szándékúak, érvényűek, tehát más egyéb költői

irányzatok létjogosultságát is elismerte.) A magyar költészet évszázadainak legmagasabb vonulatai ezt az elkötelezettséget képviselik és hitelesítik. A jelenben élni, de mindig figyelni a múltra és fürkészni a jövőt. Egyszerűen fogalmazva: „Balassi Bálinttól József Attiláig ez volt a rend.” Ennek alapvető történelmi, morális és érzelmi okai vannak, az egyik legfőbb talán az a sajátosság, hogy ha az ember sokáig hazugságban él, ő maga is elromlik, emberileg tönkremegy. S minthogy a történelmi és társadalmi hazugságok folyamatosan újratermelődnek – tehetjük hozzá –, valószínűleg az ezzel kapcsolatos típusú költészet is hosszú időkre életképes, tovább él.

A másik, számomra fontos felfedezés a prózaíró-esszéista Nagy Gáspárra vonatkozik. Tudjuk, a zenei világban létezik egy különleges jelenség, képesség: az abszolút hallás. Az irodalmi-esztétikai közegben – szerintem – a magától értetődő természetességgel fölismert érték azonnali megragadásának a képessége nevezhető annak. Nagy Gáspárnak efféle értelemben volt abszolút hallása, azaz megérzése. S valószínűsíthető, hogy már fiatal korától fogva. Nem is lehet egyébként a szokásos irodalomtörténeti módszerekkel „korszakolni” a szerző – úgymond – „fejlődéstörténetét”: Nagy Gáspár már a hetvenes évek elején – huszonévesen – kész esszéíró, kritikus (bár ez utóbbi szerepet elhárította magától). Saját hangja, kész értékrendje van, egyéni stílusa, biztos ítélőképessége. Nemigen készülődött, próbálgatott ezt-azt, nem kísérletezgetett, nem mutált, nem babrált, hanem – egyszerűen – színre lépett.

S ott is maradt, ameddig csak maradhatott.

KISS GY. CSABA

(1945) irodalomtörténész, művelődéstörténész, az ELTE oktatója

A ZÓNA IDEJE, AVAGY KÖZÉP-EURÓPAI EMLÉKEZETALAKZATOK

1980-ban a Nobel-díj átadása alkalmából tartott beszédében mondta Czesław Miłosz: „Az emlékezet a mi erőnk, mindannyiunké abból a másik Európából, az emlékezet óv meg bennünket attól az önmagába burkolózó beszédűtől, mely saját magát fonja körbe, mint a repkény, ha nem talál magának felületet egy falon vagy fatörzsön.”

Nagy Gáspár életművének egyik központi kérdése az emlékezettel, a közösségi emlékezettel van kapcsolatban. Tudjuk, milyen fontos eszméletető szerepet játszottak a nyolcvanas években az 1956-os forradalom emlékét idéző versei. Költőnk emlékezetkutatása – véletlenül vagy sem – egybeesik a szellemtudományok újabb hullámával, amelyben ismét napirendre került a kulturális emlékezet vizsgálata. Az emlékezés jogáról beszélt a költő 1988 májusában az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem elzászi tanulmányi hetén tartott előadásában: „...nem lehet és nem szabad felejteni a jövő érdekében sem, mert azt is a megismételhetetlenség távlatából kell fölépítenünk.” A költő, író és esszéista Nagy Gáspár néhány közép-európai emlékezetalakzataról kívánok szólni. Hiszen a kommunista diktatúra a mi tájainkon mintegy négy évtizeden keresztül a közösségi emlékezet nagyszabású átírására tett korántsem teljesen sikertelen kísérletet. A közép-európai vagy kelet-közép-európai régió emlékezetközösségének egyik meghatározó összetevőjét épp a totális államhatalomnak az a kolonialista jellegű

törekvése adja, amellyel a közösségi tudat gyökeres átalakítására törekedett. Annak az orwelli gondolatnak a jegyében, hogy aki uralja a múltat, uralja a jelent is. Nem véletlenül idézte költőnk az 1993-as Szárszói Találkozóra készült fölszólalásában Czesław Miłosz egyik regényének (*A hatalom megragadása*) kommunista szereplőjét: „Szinte korlátlan eszközök állnak a rendelkezésünkre, hogy a lét által határozzuk meg a tudatot.” A totális diktatúrában nyilvánvalóvá vált, hogy az emlékezet hatalmi tényező. Nyers erőszakkal, manipulációval, modern tömegtájékoztatási eszközök birtokában folyt a harc az emlékezet ellen, a modernitás zászlajának lobogtatásával, a „múltat végképp eltörölni” jelszavával.

Nagy Gáspár következetes szószólója volt Közép-Európa száműzött emlékezetének. „Az ember harca a hatalom ellen annyi, mint az emlékezet harca a feledés ellen” – olvashatta kedves cseh írójának, Milan Kunderának *A nevetés és felejtés könyve* (1978) című regényében. Ő maga így fogalmazott erről 1997-ben Lisszabonban tartott előadásában: „Az emlékezet szabad éltetése: hűség. A felejtés képességének szakszerű karbantartása, az amnézistréningek, kondicionáló helyzetek tudatos megélése: hűtlenség. Minden az emlékezés és felejtés határmezsgyéjén zajlik, ezért kitüntetett hely.” Ismeretes, hogy az emlékezet a kommunikációban él, és különböző közlési rendszerek biztosítják fennmaradását. Jan Assmann az emlékezet alakzatait három ismérv alapján tartja meghatározhatónak: konkrét időhöz és helyhez kötöttségében, meghatározott csoporthoz kötöttségében és az újjáteremtésének önálló eljárásában. A költő közép-európai emlékezetalakzataiban az időt és a teret a közös sors határozza meg, a kommunista zsarnokság és a szovjet megszállás évtizedeiről van szó. Ennek alapján képzelhetjük el a „zóna” népeinek emlékezetközösségét 1956 Budapestjétől 1968 Prágáján át 1976 és 1981 Varsójáig: „az állomásokon szóttan utasok / ötvenhatosok hatvannyolcasok / hetvenhatosok nyolcvanegyese” (*Változatok*, 1982).

Az újjáteremtett múlt nélkülözhetetlen a jelen és a jövő tapasztaltának szervezésében. A nyolcvanas évek szellemi mozgalmaiban nagy

jelentősége volt az egymás iránti tájékozódásnak, a közép-európai sorsközösség tudatosításának. „Fontos tudnunk, mit írnak a szomszédban – mondta Nagy Gáspár 1986-ban, Filep Tamás Gusztávnak adott interjújában –, Közép-Európában, ahol nagyjából hasonló történelmet éltünk meg az elmúlt negyven esztendőben.”

A következőkben azt kívánom megvilágítani, hogy miként jutott el Nagy Gáspár, mondjuk így, Közép-Európa gondolatához, hogy milyen térséget rajzol körül tájékozódása, hogy milyen emlékezetalakzatokat jelenített meg a cseh, illetőleg a lengyel irodalom szerzőit vagy műveit idézve. Költőnk monográfusa, Görömbei András és más kritikusi egybehangzóan 1968-ra mutatnak mint kezdőpontra. Ez az a nevezetes Szent István-napi éjszaka, amikor „...tankoszlop dübörög elő a ködből, lezárják az utakat, elterelik a forgalmat. Eljegyeznek a történelemmel: előre és hátra az időben. [...] Én nem vonulok be, de elfoglal Közép-Európa.” Tizenkilenc éves, azon az őszön kezdi el tanulmányait a szombathelyi főiskolán. Ennek a nemzedéknek meghatározó élménye volt a Prágai Tavasz és a rá következő ősz. Másképpen hatottak a fiatal nemzedékre a csehszlovákiai események, mint az idősebb évfáratú írókra. Illyés Gyula, Fekete Gyula, Fodor András és Karinthy Ferenc is vezetett naplót, készített főljegyzéseket ebben az esztendőben. Egyikük figyelmét sem kerülte el, mi történik Prágában és Pozsonyban, de nem láttak olyan választóvonalat ezekben az eseményekben, mint az akkori fiatalok, akiknek a csehszlovákiai '68 a szocializmusnak hazudott rendszer visszavonhatatlan kompromittálódását jelentette. Utassy Józsefből ekkor szakadt ki a keserű számvetés *Ember az őszben* című nagy versében. Évekkel később így vallott erről Nagy Gáspár: „S akkor kezdődött egy totális kiábrándulás abból, hogy itt valamiféle emberarcú szocializmus megvalósítható.” (Elek Tibornak adott interjú, Bárka, 2003/1.) 1968 nyitotta meg az eszmélő fiatalembernek az emlékezet ablakát arrafelé is, ahol a legkeményebb tabu fala magasodott, ez pedig az volt, amit Magyarországon mindenáron el akartak felejtetni és felejtetni – 1956 emléke.

Több interjúban elmondta később a költő, hogy neki a '68-as szégyenteljes bevonulás nyitotta rá a szemét a magyar közelmúltra. „Engem a történelem felé igazából hatvannyolc indított el, ebből a traumából eredően kezdtem el ötvenhatalt is foglalatosskogni.” (Tódor János interjúja, Könyvpiac, 2000. június)

1967–68-ban sorra jelentek meg a kortárs cseh irodalom alkotásai Magyarországon, hamar népszerűek lettek az új cseh filmes nemzedék rendezői. A történelmi esztendőben a tavasz vége felé egyre izgalmasabb, ugyanakkor nyugtalanítóbb lett a politikai légkör Csehszlovákia körül, s mindez nyilvánvalóan növelte a hazai érdeklődést északi szomszédunk iránt. Ez idő tájt került Nagy Gáspár kezébe magyar fordításban Milan Kundera *A tréfa* című regénye. Valamikor a nyáron jelentette meg a könyvet a korabeli kiadói együttműködés keretében a pozsonyi Madách és a budapesti Európa Kiadó. A cseh író első magyar nyelvű kötete, a *Nevetséges szerelmek* elbeszélései már 1967-ben napvilágot láttak, és meg lehetett vásárolni a '68-as budapesti könyvhéten. *A tréfának* viszont már nem adták meg az engedélyt a magyarországi terjesztésre a Varsói Szerződés agressziója után, s példányai állítólag jó ideig raktárban heverték. Nagy Gáspár műveiből és visszaemlékezéseiből annyit tudhatunk meg, hogy ő Csehszlovákiából kapta meg az ominózus regény egy példányát. 2004-ben így emlékezett erre: „Sikerült megszereznem Kundera *A tréfa* című regényét, 1968-ban e regény bűvkörében éltem.” (Ménesi Gábor interjúja, Új Forrás, 2004/4.) Kétségtelenül a cseh mester volt az, aki elindította irodalmi tájékozódását Közép-Európa felé. A szóban forgó regény nemcsak a műfaj megújításának kitűnő példája, hanem egyben az emlékezés regénye, hiszen a főhős története egy olyan cseh értelmiségi sorsát mutatja be, aki fiatalon maga is rajongó híve volt a rendszernek, vagyis egyben visszapillantás ez a mű a különösen kegyetlen, embertelen ötvenes évekre – mondhatjuk: az érzelmek cseh iskolája. Tehát annak a közelmúltnak kritikus-ironikus bemutatása, amelyről Nagy Gáspárnak gyermekkorából szintén lehettek személyes tapasztalatai. *A tréfáról* bizvást elmondhatjuk, hogy költőnk szellemi beavatásának regénye.

1980–81-ben közép-európai történelmünk újabb sorsfordító évei következnek. Nagy Gáspár ekkor már szerkesztőként is kiélhette cseh irodalmi vonzalmait, a Móra Kiadó Kosmosz sorozatában első kiadásra készíthette elő a cseh költők antológiáját. Ekkorra már nagyjából kialakult saját 20. századi cseh irodalmi kánonja, olyan költők tartoztak bele, mint Vladimír Holan és Miroslav Holub, a prózaírók közül pedig Jozef Škvorecký, Ludvík Vaculík, Vladimír Páral és Bohumil Hrabal. Első helyen persze Milan Kundera, aki 1975-től már nem Csehszlovákiában élt. A Kortársban 1981-ben jelentette meg Nagy Gáspár „legényrészletének” első változatát, benne ’68-as élményekkel és a cseh író regényhősével mint szereplővel. Ebből született azután nagyszerű prózai remeke, az *Augusztusban Ludvík Jahn nyomában*, amelyben az elmúlt időt – közelebről két esztendőt, 1968-at és 1981-et – kereste. Az 1981-es folyóiratszám azután eljutott Kunderához Párizsba, aki a következőket írta köszönő levelében: „Nagyon meghatódtam tőle, annál is inkább, mert Magyarországról érkezett, egy olyan országból, amely iránt mindig különös vonzódást éreztem.” Az egymásra figyelő gesztusokban ott van a közép-európai szolidaritás. Két évvel később jelentette meg Kundera híres esszéjét Közép-Európáról *Az elrabolt Európa* címmel.

Nagy Gáspár közép-európai útjának fontos korábbi állomása volt Constanța, ahol 1976-ban részt vett a költőtálalkozón. Innen számíthatóak a román költőkkel fenntartott kapcsolatai. Verset fordít Dorin Tudorantól, verset ajánl Marin Sorescunak. Költeményeiben helyet kapnak román költők, Nichita Stănescu és Dan Verona például. Az Apostoli Hitvallást invokáló 1977-es nagy versében (*Szálla alá poklokra*) a közös sors sátáni vízióban jelenik meg, a Dunátáj, a zóna világa ez. „bizony Dan Verona éji / utitársam, sosemlátott / pokolbeli testvérem / egyetlen Petrarcám, társam / a Duna mellett, röhögve / a nagyördögök, körzeti / heródések gyarmatain, – / ez a folyó a Styx, / feketén cipeli Európa zaccát, / ó kék-Duna – és hozzá a / Keringő, a nagy átverés – és / nagy áltatás a Pokol-kerengő / márvány folyosóin, mélységek / hóféhér zéróin miénk / az egész Pokol, hol vidáman / énekelgetünk...”

Az irodalmi Duna-toposz új változata Ady keserű analízisére emlékeztet, a „fél nemzetecskék számára készült szégyenkalodára”. A nagy folyam itt egyértelműen az alvilág folyója, és Európa zaccától fekete.

Magyar értelmiségi 1980–81-ben nem lehetett közömbös azzal szemben, ami Lengyelországban történik. Költőnk közép-európai tájékozódásában nagyon fontos lett a nyolcvanas években a lengyel szál. Miłoszt fordítja, Marek Nowakowski elbeszéléseihez ír kiegészítő-magyarázó költeményt, egy másik versében pedig Bohdan Zadura képzelt társaságában elmélkedik az utcai megfigyeltetés lélektanáról. Közép-Európa reményét Nagy Gáspár a tízmilliós szabadságmozgalom Lengyelországában látta megtestesülni. Később így emlékezett ezekre az eseményekre egy interjújában: „Meggyőződésem, hogy az általam csodált Szolidaritás a lengyel pápa imája nélkül nem tudott volna az lenni, ami lett, nem tudott volna Európának egy olyan centrális pontja lenni, amire mi, magyar értelmiségiek is figyeltünk.” (Bodnár Dániel interjúja, Vigilia, 1999/10.)

A lengyel tájékozódásban föltehetően Zbigniew Herbert költői és emberi példája volt a legfontosabb számára. Filep Tamásnak nyilatkozta 1986-ban: „...én akkor figyeltem föl rá, amikor Nagy László a hetvenes évek elején elkezdte fordítani.” Ebben az esztendőben írt egy rövid esszét Herbertről a Hungaro-Polonica című tanulmánykötetbe *A vers érvényessége* címmel. A lengyel költő verseskötete 1979-ben jelent meg magyarul, s ebben már helyet kaptak a Cogito ciklus versei. Herbert hőse Cogitó úr, a közép-európai értelmiségi, a maga racionális-szabadelvű hagyományaival, reményeivel-vágyaival és félelmeivel-esendőségével. Nagy Gáspár a *Cogitó úr egyenes testtartása* című vershez fűz széljegyzeteket. Idézi a vers hősét, aki „állni szeretne / a helyzet magaslatán” és „egyenesen szembenézni a sorssal” – a városban, amelyet már elfoglaltak, és a hűséges alattvalók, a helybeli polgárok megkötötték már kicsinyes kompromisszumaikat az új hatalommal. És ekkor a hősi ellenállás már idejétmúltnak látszik. A mi költőnknek mindenekelőtt a „szembenézés bátorsága” rokon-szenves Cogitó úr, e Herbert által némi iróniával szemlélt, kissé 19.

századi alak magatartásában. Egyértelmű számára a vers üzenete, bármennyire anakronisztikus is a hősi gesztusoktól elszokott világban, mégis fontos értéket jelent a morális tartás. Nem véletlenül tér vissza ehhez a gondolathoz a lengyel költő emlékének szentelt kései versében. Szavait mint mesteréét idézi: „»A tehetség semmi, elrontható, elpazarolható. / Ami az egész életben számít, az a jellem.« / Tanulom ezt Magától nemes úr holtában is / ahogy élteben a testtartás bátor egyenesét” (*Zbigniew Herbert emlékére*).

Amint lengyel példaképe, Nagy Gáspár is tabuk megszegésére vállalkozott. Ahogy a lengyeleknek Katýn kimondhatatlan fogalmába sűrűsödött a lengyel tragédia (ne feledjük, nálunk volt, aki még 1981-ben is azt hirdette, a németek bűne!) a kommunizmus alatt, nálunk 1956 forradalma és az utána következő borzalmas terror jelentette a kimondhatatlant. Az emlékezetért vívott küzdelemben Herbert a lemészárolt lengyel tiszték egyenruháinak maradványait idézi versebe: „csupán a hajthatatlan gombok / élték túl tanúi a bűnnek / a mélyből felvilágra törnek / sírjukra jelnek emlékműnek” (*Gombok – Gömöri György fordítása*).

A magyar költő, mint tudjuk, a mártírok eltemetéséért és a bűnök számonkéréséért pöröl, szembenézést sürget a történelmi árulással.

A zóna idejében különös szakaszt jelentenek Nagy Gáspár publicisztikájában és költészetében az 1988–91 közötti átmeneti évek. Sorra megjelennek írásaiban közép-európai pályatársai a litván Venclovától a cseh Vaculikig és régióink tájai Prágától a szlovéniai Karsztig. Térbeli kiterjedését tekintve ez a Közép-Európa semmiképpen nem azonosítható az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területével. A zóna területe nála nagyjából az orosz világtól nyugatra, Nyugat-Európától pedig keletre található. A Balti-tenger és az Adria között. És beleértődik a velünk szomszédos és együtt élő bizánci övezet is, költőnk megfogalmazását idézve: „...itt a legkeletibb reneszánsz és a legnyugatibb ortodoxia egymás mellett mutatkozik.”

És nem feledkezhetünk meg Nagy Gáspárnak a Bethlen Alapítvány Titkárságában folytatott közép-európai vonatkozású tevékenységéről.

Fontos szerepe volt a titkárság irányítójaként abban, hogy 1987-től kezdve kitűnő közép-európai írástudók sora kapott Bethlen Gábor-díjat. Áldozatos szervezőmunkával járult hozzá a nem mindig egyszerű feladat teljesítéséhez. Érdekes fölidézni, hogy olyan világ-irodalmi nagyságok vehették át a díjat, mint például Zbigniew Herbert vagy Bohumil Hrabal.

Nagy Gáspár Közép-Európája – számadás a zóna helyéről és idejéről – az elmúlt évtizedek egyik legértékesebb tanúságtétele magyar író tollából. Németh László példájára emlékeztető irodalmi tanúságtétel – a szolidaritásról és a sorsközösségről.

PETRIK BÉLA

(1965) irodalomkutató, jogász

KÉT FELJEGYZÉS NAGY GÁSPÁR ÍRÓSZÖVETSÉGI LEMONDÁSA KAPCSÁN

Amikor erre a megemlékezésre készültem, azt gondoltam, hogy azokról a „kéretlen szemtanúkról” fogok szólni, akik két évtizeden keresztül követték Nagy Gáspár életét. Azokról az ügynökökről, akik a harmadéves főiskolai hallgató mellé szegődtek, és jelentettek róla rendületlenül a nyolcvanas évek végéig, életének minden lényeges és lényegtelen mozzanatáról, ahogyan Nagy Gáspár írta: „Számon tartották irodalmi próbálkozásaimat, baráti kapcsolataimat, szerelmeimet, levelezésemet, erdélyi utazásaimat.” Arról a legalább harminc kötetnyi irathalmazról, amelybe a Nagy Gáspárról szóló ügynöki jelentéseket gyűjtötték, arról a mai tudásunk szerint legalább huszonhárom ügynökről, akik ez alatt a két évtized alatt szorgalmasan rótták feljegyzéseiket.

Mégis úgy döntöttem, hogy nem a Történeti Hivatal Levéltárában őrzött iratokról, nem az ügynökökről és tartótisztjeikről, a rendszert működtető rendőri és pártállami vezetőkről, az elmaradt bocsánatkérésről és így ennek hiányában a lehetetlen keresztényi megbocsátásról, a történelmi igazságszolgáltatás elmaradásáról, az üldözni és büntetni versus megbocsátani és elfelejteni kérdésre elmulasztott válaszról fogok szólni.

Amiért ettől a szándékomtól elálltam, az az volt, hogy ezt a születési megemlékezést mégsem árnyékolhatjuk be ezek felidézésével,

az emelkedett emlékezésen mégsem szabad múltunk sötét árnyaival foglalkoznunk, felhíva azért a figyelmet arra, hogy ebben a kérdésben még van elszámolnivalónk. Az ünnepi asztalhoz azonban mégsem rángatható oda a család, jelen esetben a nemzet politikai közösségének „szennyező”. Nem idézhetjük ide a Nagy Gáspár által is „holt lelkeknek” nevezett ügynököket, akik könyvespolca alján egy urnához hasonló papírdobozban várakoztak. „Mire is? Talán a feltámasztásra... Vagy bocsánatkérés nélkül is keresztényi bocsánatunkra” – írta róluk a *Nem tudni, mit hoz a múlt* című írásában.

Inkább arról a váratlanul felbukkant két iratról szólnék, melyek Nagy Gáspár közéleti működésének egy fontos csomópontjához, nevezetesen az Írószövetség titkársági tisztségéről történő lemondásához kapcsolódnak. Az egyik egy – a szó szoros értelmében – az ölembe hullott Nagy Gáspár-levél, a másik egy feljegyzés.

Mielőtt azonban ezekre rátérnénk – bár a jelenlévők előtt bizonyára jól ismertek az események, hiszen sokuk annak résztvevője is volt –, néhány mondatban, talán inkább csak a hangulat felidézése érdekében elevenítsük fel Nagy Gáspár lemondásának körülményeit, az Írószövetség Választmányának 1985. március 12-i ülésén elhangzott beszédét, ahol mindez számtalan fondorlat, presszió, zsarolás és megfélemlítési kísérlet után elhangzott. Lemondása annak következménye volt, hogy az irányító és felügyelő hatóság őt közellenségnek minősítette, s így munkáját – amelyet „gerincet kiegyenesítő időszaknak” nevezett – ellehetetlenítette. De mind a választmány előtt mondott beszédéből, mind a később, 2010-ben a Hitelben napvilágot látott, addig publikálatlan írásából kiderült, nem a nyílt és burkolt zsarolásoktól, az örülden hangzó telefonbeszélgetésektől ijedt meg, és hátrált ki titkári pozíciójából, hanem a barátait ért gyanúsítások, megfélemlítések, az Írószövetség zsarolása, normális működésének elszigetelése és megbénítása készítette erre. A Nagy Imrére emlékező, Görömbei András által találóan rendszerváltónak nevezett verset azonban, amely sok egyéb bűne mellett sarokköve volt az ellene indított és folytatott hadjáratnak, mindvégig vállalta, annak igazságából jöttányit

sem engedett, még a lemondás árán sem: A vers „...»a velünk élő történelem« emlékezetvesztései, kihagyásai miatt íródott, feltehetően azért, mert Nagy Imrét másképpen ítélem meg, mint azok, akik szabályos egyenlőséjelet tesznek az ő személye és Rákosi Mátyás közé. Így, ezzel az emlékezetvesztéssel élünk együtt? Azt hiszem, ez írók számára különösen embertelen aszkézis: lemondani történelmünk bizonyítható sebeiről”¹ – írta. Ez a beszéd a kádári rendszerben példát mutatott arra, hogy a sorozatos ellehetetlenülés árán is továbbra is helyes a forradalom eszméinek elárulása elleni tiltakozás, az árulás kérdésének végsőkéig történő kielezése, a rendőrállam politikai és kulturális vezetőivel kötött kompromisszum felmondása.

A most fellelt levélből Nagy Gáspár szemrehányását is kiolvashatjuk, amelyet a belügyi jelentésekből már sejthettünk, hiszen azokból nyilvánvalóvá vált, hogy az Írószövetség egyes vezetőitől mint a szövetség tisztségviselője nem kapta meg azt az erkölcsi és egzisztenciális támogatást, amelyre joggal igényt tarthatott volna. Bár feltétlenül kiállt mellette Fekete Gyula,² Csoóri Sándor és Csurka István,³ sőt a választmány párttagjai az ügyében összehívott ülésen, ahol utasításba kapták, hogy váltsák le tisztségéből, visszautasították ezt a felkérést,⁴ a közhangulat megdermedése és az íróársain érzett félelem miatt végül is a lemondás mellett döntött. Elégtételül kevés lehetett, hogy a lemondását követő vitában – amelyben ismét leszögezte, hogy a vers közzétételével „egy teljesebb történelmi igazság felderítéséhez”⁵ kívánt hozzájárulni – a hozzászólók túlnyomó többsége a vers mondanivalóját nem ítélte el, csupán „időszerűtlennek” minősítette, illetőleg összeférhetetlennek tartotta az általa betöltött közéleti funkcióval, továbbá hogy az Írószövetség elnökével szemben komoly bírálatok fogalmazódtak meg, mert nem védte meg az író-társadalmat és az egyes írókat a politikától.⁶

A LEVÉL

Néhány folyóirat került hozzám további megőrzésre, a Magyar Írók Szövetsége negyedéves belső tájékoztatóinak egyes példányai, az *Évszak* címűek. Ezeket – amelynek írószövetségi tisztségének ideje alatt Nagy Gáspár is szerkesztőbizottsági tagja volt – lapozgattam, olvastam Gáspár bejegyzéseit, amikor is az egyikből egy összehajtott papírlap hullott ki. A géppel írt levélen Nagy Gáspár jól ismert javításait és betoldásait ismertem fel. A dátum nélküli levél a Magyar Írók Szövetsége Titkárságának szól, s valamikor 1986. szeptember 8. után születhetett. A levél apropóját az *Évszak* egy közleménye adta, amely a fent említett 1985-ös választmányi ülésről tudósított, többek között az „Írószövetség és a kulturális vezetés közti kapcsolat megromlásáról” s Nagy Gáspárnak az ebben elfoglalt központi szerepéről, lemondásáról. A szerkesztőbizottság – amelynek ekkor már nem volt tagja Nagy Gáspár – többségének döntése alapján a választmányi ülés jegyzőkönyvét nem hozták nyilvánosságra, bár a közlemény ennek éppen ellenkezőjét írta, ekképpen: „...ennek a választmányi ülésnek a jegyzőkönyvét nyilvánossá tesszük az Írószövetség tagjai számára oly módon, hogy a jegyzőkönyvet az Írószövetség könyvtárában elolvashatják. Ugyanakkor intézkedtem, hogy ebből a publikussá tett jegyzőkönyvből a Kiss Ferenc felszólalására reagáló szavak töröltesenek. Az elnök” – szövege a közlemény lábjegyzete.

Nagy Gáspár levelében tiltakozást jelentett be az Írószövetség eljárása ellen, lemondása szövegének megrövidítésével szemben, elfogadhatatlannak tartva a „helybeni olvasás” lehetőségét, a hozzászólók felsorolásának, véleményük és az ellenvélemények ismertetésének hiányát. A levél további részét hosszabban idézem, mert úgy gondolom, hogy az szerves folytatása a lemondásakor elmondott beszédének, az azt követő vitában elhangzottaknak, végső soron annak a kérlelhetetlen – majdnem azt mondtam – igazságbeszédnek, tehát annak a végsőig kihegyezett, a költői és ugyanakkor a közönség érdekeit képviselő egységben cselekvő és gondolkodó ember

kiállításának, amely Nagy Gáspárt a nyolcvanas évek elejétől jellemezte, és amelyért őt az egyik legveszélyesebb ellenzékiként kezelte a pártállami vezetés.

A korlátozott nyilvánosság cenzúrázása miatt kénytelen volt tehát levelében tiltakozását bejelenteni „leírt és felolvasott szövegeknek ilyen mérvű és végeredményben hamis tájékoztatást nyújtó megrövidítésétől; nem beszélve arról, hogy elfogadhatatlan e napirendi pontnak csak az Írószövetségben történő, helybeni olvasása is. A hozzászólók felsorolása sem teljes, véleményük és az ellenvélemények nem ismereteseek. Az ilyen fokú cenzúra, melyet az Írószövetség választott testülete végez, különösen romboló hatású: egyrészt semmibe veszi a tagság bizalmát s megvonja tőlük a tisztességes tájékoztatást, másrészt pedig a válaszmány tagjaira nézvést különösen sérelmes, akik egy testület előtt fejtik ki véleményüket, de írásban azt már nem válalhatják, s erről senki nem kérdezi meg őket időben. Akkor meg mire jó az ilyen – kezükben egy semmire se jó füzetecske, hogy bosszankodjunk! – kasztrált tájékoztatás, kérdezem én? Azt hiszem, csak arra, hogy rossz hírünket keltse egymás előtt is; mintegy erősítse: senki sem mer nyíltan beszélni, nemcsak a művekben, de még a testületi vagy személyes megnyilvánulásokban is érvényesül az öncenzúra, azaz a dolgok elkenése, ferdítése. A bevezetőben ennek ellenkezőjére, tehát a demokratikus tájékoztatásra kapunk bátor ígéretet. Elolvasva ezt a számot, s végigülve, jegyzetelve a szóban forgó üléseket, elmondhatom, hogy az igazán értékes és a tagságot is foglalkoztató gondok, problémák javarészt a kipontozott részeknél következtek volna, ezért emelek szót, s a rám vonatkozó kipontozásokat pedig személyem és írói jogaim durva megsértésének tartom, s ragaszkodom a teljes szöveg megjelentetéséhez. Mondjuk így: az »utolsó szó jogán« megilletne ez – barátaim.” A kérés teljesítéséről természetesen szó sem lehetett, beszéde a nagy nyilvánosság elé csak a rendszerváltást követően kerülhetett.

A FELJEGYZÉS

A másik dokumentumra a Magyar Tudományos Akadémia Kézirat-tárában bukkantam. A feljegyzés szerzője Király István, és annak aporopója a Nagy Gáspárral szembeni fellépés meghatározása, a kérdésben tanúsítandó hatalmi magatartás kialakítása. A feljegyzés 1985. január 11-én, a lemondást szinte napra pontosan két hónappal megelőzően kelt, ahogyan Király kézi rájegyzéséből kitűnik, az Aczél Györggyel folytatott egyeztetés céljából. Mint azt tudjuk, január 2-án a hatalommal fennálló konfliktus feloldása érdekében az Írószövetség elnöke és főtítkára látszólagosan lemondott, s ezen események, ahogyan Nagy Gáspár fogalmazott, „»példakövető« pedagógiai célszolgálatul szolgáltak – még ha zseniális tállalással a velem való szolidaritásként értelmeződtek is –, valóban együttesen löktek errefelé, s világgossá vált: mi már itt aligha fogunk egy titkárságban szót érteni, s így dolgozni sem lehet tisztességgel”.

Király a Nagy Gáspár-ügy kapcsán két lehetőséget vázolt fel: egyfelől „valamifajta kompromisszum az Írószövetség ebben az ügyben más álláspontot elfoglaló vezetőségi tagjaival”, „Fekete Gyula elnöké tétele s a kérdésnek az ő segítségével történő megoldása”. Ahogyan arra korábban utaltunk, Fekete Gyula éppen azok közé tartozott, akik kiálltak Nagy Gáspár mellett, így ez a javaslat nem valósulhatott meg. Másfelől Király azt javasolta, hogy a hatalom kockáztassa meg a választmányi döntést Nagy Gáspár ügyében, akár a számukra „negatív döntés súlyos következményeit is”. Ő maga ez utóbbi megoldást támogatta, két okból: egyrészt bízott „az emberek felelősségérzetében, másrészt abban, hogy a többség a problémát „világosan értve nem a párt ellen foglal állást”. Mint tudjuk, Király bizakodása indokolatlan volt, mert bár a többség nem támogatta Nagy Gáspárt, de nyíltan nem is foglalt vele szemben állást, hiszen ahogyan említettük, a párttagok még utasítás ellenére sem szavazták meg visszahívását. A lemondatás kikényszerítését azonban Király még ebben az esetben is helyesnek tartotta: „De még ha ez a bizalom indokolatlan is, akkor

is ez a helyesebb. Világossá kell tenni: hatalmi kérdésekben nincs alku. S '56 és Nagy Imre rehabilitálásának kérdése hatalmi kérdés. Jobb itt a kezdetben erőt mutatni, félreérthetetlen álláspontot elfoglalni, mint később egy esetleges tömegmegmozdulással kapcsolatban tenni ugyanezt.”⁷ Király tehát egyértelműen Nagy Gáspár lemondatása, megfeszítése mellett foglalt állást, példáján keresztül téve egyértelművé az 1956-os forradalom és Nagy Imre kérdésére adott válasz kikezdehetetlenségét.

Király István feljegyzésével kapcsolatosan, a teljesség igényére figyelemmel meg kell említenünk, hogy abban további két témát is felvetett: egyrészt Ceaușescu beszédének fogadtatását, amellyel kapcsolatosan „lehetetlennek tartotta”, hogy a „magyar politikai vezetés erről hallgasson”; s egy esetleges külpolitikai konfliktusnál előrébb valónak tartotta a „saját népétől” történő elszigetelődés megakadályozását. A harmadik felvetett téma Czine Mihály akadémikussága volt, amiért immár sokadszor szállt ringbe Aczél és köre ellen, mondván, hogy „Czine népszerű s becsületes ember, és nem utolsósorban tehetséges ember”. Az általa javasolt akadémikusi címmel pedig jelezni lehetne, ahogyan mondta, hogy „Czine hozzánk tartozik”, mármint a szocializmus eszméjéhez és a párthoz. Király ekkor sem járt sikerrel, Czine Mihály sokadszori próbálkozásra sem lehetett akadémikus.

A feljegyzéshez még egy kiegészítést szeretnék fűzni, ugyanis a hagyatékban ez egy 1986. szeptember 9-i keltezésű *Határozati javaslattal* szerepel együtt, amelyet Király a Tiszatáj ügyében írt, feltehetően szintén a politikai vezetésnek. Miután jelen témánkat ez nem érinti, ugyanakkor a Tiszatáj-ügy is kapcsolódik Nagy Gáspárhoz, annyit kiemelnék a Király István szövegezte, az Írószövetség választmányának nevében megfogalmazott javaslatból, hogy annak értelmében a választmány a Tiszatáj körüli eseményeket aggodalommal kíséri figyelemmel. Miután azonban „bizalommal van a politikai vezetés iránt, s tudomásul veszi”, hogy „tágabb politikai összefüggésekben” „bizonyos közlemények” nem vállalhatóak, ez „elkerülhetetlenné teszi a politika részéről a határozott fellépést” és a főszerkesztő leváltását.

Ugyanakkor a javaslat szerint a választmány „arra kéri a politikai vezetést”, hogy „legyen megértő döntései meghozatalakor az irodalom szempontjai s érdeke iránt, s az irodalmi közvélemény megnyugtató céljából, a lap folytonosságát biztosítandó tegye lehetővé, hogy a szerkesztőség – ahogyan önmagával folytatott alkuját a szöveg változásán nyomon követhetjük, első fogalmazás szerint: többi munkatársa; majd javítás után: másik két munkatársa; végül: – munkatársa a helyén maradhasson s folytathassa” munkáját.⁸

Visszatérve Király István feljegyzéséhez: ha voltak is kételyek Nagy Gáspár további sorsát illetően, e szövegek világossá tették, bármi legyen is az ár, ebben az ügyben nem lesz megegyezés, békés megoldás. Nagy Gáspár ugyanis olyan kérdésekhez nyúlt, amelyek a kádári rendszer fundamentumát képezték, olyan történelmi tények és morális tételek megválaszolásához fogott, amelyek itthon még a nyolcvanas évek közepén is abszolút, mindenki, még az úgynevezett demokratikus ellenzék számára is tabuk voltak. Ahogyan monográfusuk, Csizmadia Ervin is írta: „Majd csak a Társadalmi Szerződésben (1987 nyarán) fogalmazódott meg a »Kádárnak mennie kell« kitétel; 1983-ban még nem lehetett szó a rendszer vezetőinek lemondatásáról, távozásuk követeléséről (kiemelés tőlem – P. B.). Ezért sem olvashatunk bővebben az 1983-as októberi Beszélő-számban Kádár János személyes szerepéről és felelősségéről.”⁹ Nagy Gáspár nyilvános, szinte példa nélküli állásfoglalása, versében Nagy Imre kivégzésére, gyilkosaira, így személy szerint Kádár Jánosra, végső soron az egész kommunista diktatúra vérben és gyilkosságban fogant, hiányzó legitimitására tett utalása, s hogy éppen annak a személynek felelősségre vonását („a gyilkosokat néven nevezNI!”) kérte, aki ekkor a radikális ellenzék szerint is még érinthetetlen volt, minden kétséget kizáróan az első számú „közellenségé” tette őt a hatalom szemében.

Vörös László főszerkesztői értekezletről szóló beszámolóiból tudjuk, hogyan minősítette Nagy Gáspárt a hatalmat képviselő Knopp András: versét különösen károsnak ítélte, amely a dinamikus gazdasági fejlődés időszakában megbontja a meglévő konszenzust (?). Knopp nem

mulasztotta el a szerző erkölcsi integritásának kikezdését sem, mondván, Nagy Gáspár a közlést illetően visszaélt az Írószövetségben betöltött tisztségével. Természetesen, akik ismerték Nagy Gáspárt, pontosan tudták e kijelentés képtelenségét, azt már nem is említve, hogy egy írószövetségi titkárnak nemigen volt hatalma ahhoz, hogy bármely szerkesztőt bármely írás tekintetében befolyásolhasson. Knopp már itt bejelentette a korábban megfogalmazott legfelsőbb szintű hatalmi verdiktet, mely szerint Nagy Gáspár nem maradhat a szövetség titkára, s a kulturális vezetés – annak érdekében, hogy a szövetséget jobb belátásra bírja – megkezdte annak elszigetelését, s tiltakozása jeléül nem vett részt ülésein:¹⁰ „a KB illetékes osztálya¹¹ Nagy Gáspárt elmarasztaló tájékoztatót írt a Politikai Bizottság számára, s az Írószövetséggel fenntartott kapcsolatok minimalizálását helyezte kilátásba, amennyiben az Írószövetség nem mondatja le Nagy Gáspárt”.¹² Király feljegyzése e hatalmi mechanizmus működésébe enged bepillantást, rögzítette a döntés elvi háttérét, mozgatórugóit, és talán éppen a döntés születésének pillanatára enged rálátást.

Kádár János 1986-ban, amikor az '56-os eseményekkel párhuzamot vont,¹³ megállapította: ismét jelen van a korabeli három ellenséges csoportosulás, a revizionisták utódai, a nacionalisták és a szocialista rendszer ellenségei. Ahogyan 1956 után, úgy 1986-ban is egyértelműen a népi-nemzeti radikális mozgalmat, ahogyan ő fogalmazott, a nacionalistákat tartotta a veszélyesebbnek, hiszen ők számíthattak a legszélesebb társadalmi bázisra és támogatottságra. Talán nem véletlen és ezért ma visszatekintve érthető, hogy – túl Kádár János személyes érintettségén – a nyolcvanas évek elejétől egyre szaporodó erőfitogtató demonstrációk miatt éppen ezen irányzat, személy szerint többek között miatt Nagy Gáspár ellen irányultak, s miért helyeztek oly nagy hangsúlyt az alakuló közösségek szétverésére. Ezért talán érthető az 1984-es Új Forrásban és az 1986-os Tisztájban megjelent Nagy Gáspár-versekkel szembeni radikális fellépés is. Ma már tudjuk, hogy mások mellett a népi-nemzeti szellemi mozgalom nyilvánosság elé lépése és a felvállalt ütközések, amelyekben Nagy Gáspár meghatározó szerepet

vállalt, teremtették meg a lehetőséget a szélesebb tömegeknek az ellenzéki mozgalmakhoz történő kapcsolódásra. A demokratikus ellenzék illegitalitása rendszertanilag sokkal közelebb állt a kommunista rendszer kiválasztott, az illegitalításban és konspirációban megszervezett élcsapat-ideájához, mint a népi-nemzeti mozgalomnak a kényszerű földalatti ellenzékiiséget meghaladni tudó fellépéséhez, egy demokrácia nélküli társadalomban demokrataként való viselkedéséhez. „Mi, nemzeti demokráta, földalatti politizálás helyett, a föld felettit vállaltuk. Azt vallottuk, hogy a magyar irodalom ne vonuljon a föld alá, joga van ahhoz, hogy olyan folyóiratokat adjon ki nyilvánosan, mint amilyenek a Horthy-rendszerben is megjelenhettek. [...] Ezzel a kis kitérővel azt szerettem volna megerősíteni, hogy ha mi nem voltunk is olyan legendások, mint Konrádek, Kis Jánosék, Radnóti Sándorék, Haraszti Miklósek és még sokan mások, föld feletti politizálásunkkal legalább annyit elértünk, mint ők. Mi szemtől szembe politizáltunk a hatalmon levőkkel, ami semmivel sem volt könnyebb, mint a Beszélőben üzeni nekik.”¹⁴ Nagy Gáspár e föld feletti politizálás egyik legszikárabb, legtisztább és legkeményebb képviselője volt, s ahogy arra utaltam, mondanójában évekkal meg is előzte a demokratikus ellenzéket.

A két dokumentum felhívhatja figyelmünket arra, hogy van még dolgunk Nagy Gáspár körül. Talán még nem késő, hogy Nagy Gáspár nemzedéke megírja saját történelmét, hiszen hosszú évek óta ismétéljük: mások írják azt, s abban nem sok köszönetünk van. Az események részletes és tényszerű feltárása a diktatúra összeroppanását megelőző évek történetének számos mozzanatát helyezhetné más megvilágításba, helyreigazíthatná a kívülről olykor nagyon is tudatos és célzatos történetírást. Ez a két kis mozzanat is rávilágíthat arra, hogy miért és miben volt lényegében más az úgynevezett demokratikus és a népi-nemzeti radikális ellenzéknek – ahová Nagy Gáspár is tartozott – a hatalomhoz, a kádári rendszerhez fűződő viszonya. Ezen keresztül is bepillantást nyerhetünk e két, egymástól lényegesen eltérő szemléletű és társadalmi szerepvállalást hirdető irányzat felfogásába, hogyan azonosította viszonyát a nemzet politikai közösségéhez, hogyan volt képes

– vagy képtelen – mozgósítani az ébredő társadalmi rétegeket, mennyiben kívánt élcsapat lenni, vagy éppen ellenkezőleg, a társadalmi mozgalmak élesztője. S adalékul szolgálhat arra is, hogyan és milyen eszközökkel folytatták ezt a harcot Nagy Gáspárral szemben, s ő hogyan állta becsülettel a sarat ebben az egyenlőtlennek látszó küzdelemben.

JEGYZETEK

- ¹ Nagy Gáspár, *Tisztelt Választmány! Kedves Barátaim! – Közelebb az életemhez, Tiszatáj*, Szeged, 2005, 110–111.
- ² „... F. Gyula az Írószövetség nevében kiállt a szerző mellett. Álláspontja, hogy Nagy Gáspárt csak a választmány válthatná le tiszteből, de akkor szembe kell nézni a versben felvetett problémákkal is.” – *Napi operatív információs jelentés*, Budapest, 1984. december 5., ÁBTL. III/III-230-238/5.
- ³ „... az Alföld c. folyóirat szerkesztőségében tájékoztatta elvbarátait az Írószövetségben folyó fegyelmi ügyéről. Kijelentette, hogy nem vár semmit a március 20-i választmányi üléstől, mert csak CS. SÁNDOR és CS. ISTVÁN támogatására számíthat, a tagság többi része a következményektől fél.” *Napi operatív információs jelentés*, Budapest, 1985. március 15., ÁBTL Hajdú-5-53/17.
- ⁴ Lásd: *Feljegyzés*, Szeged, 1985. február 25., ÁBTL. O-19783/4.
- ⁵ Lásd: *Napi operatív információs jelentés*, Budapest, 1985. március 21., ÁBTL III/III-52-57/11.
- ⁶ Uo.
- ⁷ Király István feljegyzése az Aczél Györggyel való beszélgetéshez, 1985. január 11., MTAKK Ms 2184/106 I. jelzet
- ⁸ *Határozati Javaslat*, 1986. szeptember 9., Király István hagyatéka, MTAKK Ms 2184/107.
- ⁹ Csizmadia Ervin, *A magyar demokratikus ellenzék*, T-TWINS, 1995, 275–276.
- ¹⁰ Vörös László, *Szigorúan ellenőrzött mondatok*, Tiszatáj, Szeged, 2004, 130–131.
- ¹¹ Tudományos, Közkutatási és Kulturális Osztály
- ¹² M.O.L. 288. f. 5/1928. ö.e. Idézi: Csizmadia Ervin, I. m., 241.
- ¹³ Kádár János 1986. július 1-jei beszédét közli: Csizmadia Ervin, I. m., 292–295.
- ¹⁴ Csoóri Sándor, *Főlébredhet-e az író?*, Hítel, 2006/9, 4.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

(1951) költő, író, a Magyar Művészeti Akadémia tagja

A FÉLELMEN TÚLI TARTOMÁNY POLGÁRAI

Görömbei András írja egyik fontos munkájában, hogy az ötvenes évek elején a publikált magyar költészet soha nem tapasztalt sematikus egyhangúságba vészett. A megállapítás hatvan év elteltével is elgondolkodtató, de igazsága kétségbenvonhatatlan, s ma már azt is tudjuk, hogy az érvénye alóli kivétel csak nagyon keveseknek jutott osztályrészül. Mi történt a háború előtt még az irányzatok és alkotói szemléletmódok sokféleségében bővelkedő magyar irodalomban, hogy már a bolsevizmus előszelei is megtántorították az irodalmi gondolat hőseit? Azon kívül, hogy a kísértet-járta Európa némi vonakodást követően lefeküdt a sztálini fenevadnak, sem a társadalomban, sem a szellemi életben nem történt semmi különös, csak elkezdődött a győzteshez, a politika és a gazdaság szocialista irányelveihez való igazodás.

Nincs ebben semmi kivetnivaló – gondolják talán ma is még sokan, hiszen az író is ember. Van családja, vannak érdekei, s a toll mégiscsak könnyebb bármelyik kéziszerszámnál. De hová lett a gerinc? Ugyan már! A kommunista pártosság elveihez, elvárásaihoz gerinc nélkül is lehet igazodni, csakis úgy lehet igazán. De voltak kivételek, akik másképpen gondolták! Görömbei fentebb megkezdett gondolatát a továbbiakban így folytatja: „Remekművek azonban készültek a publikálás reménye nélkül is, másrészt pedig a nyilvánosság pillanatnyi lehetőségeit is felhasználta az irodalom arra, hogy tágítsa a leszorított

szemhatárt.” Saját felelősségemre hadd tegyem hozzá, hogy voltak a kivételek mellett bolondok is. Emlékezzünk a Verecke költőjére, ’77 novemberében a halál kapujából visszaforduló Kovács Vilmos utolsó szavaira:

*Uram, marad itt még néhány bolond,
s ha most felemelsz, mindőjük nevét
füledbe mondom.
Oszd fel közöttük poklunknak felét.
Homlokuk jeles, nyakukban kolomp.
S vigyázzunk rájuk ott a porondon.*

Bár kissé még mindig pironkodva, de sisakomat felnyitva mondom, hogy ama néhány bolond társaságában magam is ott voltam. Meg is álltam olykor a tükör előtt, kerestem homlokomon a billogot. Majd kimentem az emberek közé és figyeltem: hallják-e rézkolompomat, értik-e a szavát? Kevesen voltak, és sajnálkozva néztek vissza rám. Körbetekintettem aztán, ösztönszerűen is keresni kezdtem a hozzám hasonlók közösségét. Így találkoztam a Kilencekkel ’84 nyarán és Nagy Gáspárral ’89 októberében.

A Beregvidék magyarsága Illyés Gyula mellszobrának avatására készült, a költő egy népesebb küldöttség tagjaként erre az alkalomra érkezett Beregszászba. A rendezvény előtt magányos városnéző sétára indult, ráérősen szemlélgette a kisváros eklektikus épületeinek hanyatló homlokdíszzeit, amikor megszólítottam. Meglepődött az első pillanatban, szavaimra kissé meg is hatódott, s felragyogott az arca. Ismert és az egyik legnépszerűbb magyar költő volt már ekkor, hisz a rendszerváltozás Nagy Imre tisztességes eltemetésével az Ő versének parancsa szerint történt, de hogy Beregszászban is? Igen – válaszoltam, régóta ismerem és szeretem a költészetét.

Aznap este – bár többen voltunk együtt Várban – jutott egymásra is időnk. Én, a harmincnyolc éves, még kötet nélküli poéta megmutat-

tam néhány művemet. Gazsi olvasott, egyetértőleg bólogatott, majd némi összpontosítást követően – nekem szánt erősítésként – emlékezetből írta le a *Három megjegyzés: egy válasz* című, Kodály és Illyés ünnepére 1982-ben készült versét. Az ott vázolt történelem-közeli élethelyzetet azelőtt, de azt követően is átéltem, s nekem ma is ropantul sokat jelentenek az alábbi sorok:

*És ha valamit hiányolnak
a hirtelen-erősek
az olykor-bátrak?!...
majd figyelem őket
mikor az idő átrak
vállukra is
– szívük fölé – száztonnákat!*

Már közeledett a tizenkettedik óra, amikor barátaink elindultak a be-regszászi szálláshelyre. A Jóisten gondolt az utazókra, legjobb tudása szerint világította ki az éjszakát, de a kapuban megállva szinte kény-szert éreztünk, hogy fejünket a közeli templomtoronyra fordítsuk. Megértettük rögtön, hogy a kényszer forrása csakis a toronygomb fö-lött beállt telihold lehetett. Úgy bámult éppen, mintha egy ránk állí-tott radarantenna lenne. Gazsinak azonban sokkal humánusabb gon-dolata támadt. – Gyerekek! – szólalt meg jó kedvvel. – Ismeritek Dzsónak azt a versét, hogy utolsó tantuszommal, a teleholddal hívom fel figyelmedet? – *Te égre tárt karú hatalmas Isten* – illesztette hozzá mindjárt a címet valaki.

Kovács Vilmos és Utassy Dzsó, a magyar költészet két fejedelmi rangú szegénylegénye, most nem kimondottan az előadás kedvéért kerültek Nagy Gáspár jobb- és balfelére. A Gáspár által teremtet-t és körülhatárolt, a valóságos és mégis megfoghatatlan Félelmen túli tartomány polgárai voltak maguk is. A Félelmen túli tartomány állam-polgársága nem vásárolható, nem örökölheto és át sem ruházható.

Csak szerzett joggal juthat az ember fia oda, ahol Nagy Gáspár államalapító volt. Nehéz és viszontagságos útja műveivel van kikövezve. Gondolja meg, aki erre az útra lép, fontolja meg, mit hagy maga után.

Nagy Gáspár 1981 decemberétől, az Írószövetség titkáráként a nemzeti ellenzék minden egyes megmozdulásában jelen volt, de csak költőként kerülhetett abba a helyzetbe, hogy lerakhassa az első követ azon az úton, amelyen el lehet indulni megkeresni azt a bizonyos, „fölismerhetetlenre pofozott őszi hónapot.” Útitársa és fegyvere az „élére állított vers”, amely „sokat tehet... lesz remény, kezekben tündöklő kenyér, s ha elfogy az is: maga lesz a vér.” Akik rá tudnak borulni a vers szívverésére, tudják, hogy a költő által keresett őszi hónap 1956 októbere, s az élére állított vers Dózsa kiegyenésített kaszájának vérszerinti rokona. Érti a verset a kádári hatalom is, hogyné értené, hiszen a kultúra miniszterhelyettesi székében irodalomtörténész ül, de egyelőre úgy tesz, mintha nem vett volna észre semmit sem. Egy év múlva azonban az Illyés Gyula *Egy mondatára* való utalás miatt Tóth Dezső kivételi a Tiszatájából a *Három megjegyzés: egy választ*, bár tudván tudja, hogy az éneket elő lehet ugyan állítani, de attól csak még inkább felerősödik, és terjed, akár a fény.

Két év múlva, az 1984-es esztendőben, érezhetően közeledvén 1956 harmincadik évfordulója, világra jön a nagy számonkérés verse, az *Öröknyár: elmúltam 9 éves*. A mesterien felépített mű nyelvi eszköztára mindössze néhány szó, de ezek megingathatatlan, szétszórhatatlan hadrendben állnak, megerősítve kétfelől a Nagy Imre-monogram szembeszökő felkiáltójelével. E versalakzattól meglódul a lég, a szél pedig viszi a port, a homokot egyenesen a hatalmi rendszer gépezetébe. Szerencsétlen hatalmi rendszer! A határozott fellépést még fontolgatja, de a Nagy Gáspár-i énekkel szemben a kiélesített pengearzenál már bevethetetlen. A rendszer oppozícióba vonul, a Félelmen túli tartományban pedig zászlófelvonáshoz készülődnek.

Mindössze negyedszázada, hogy néhány vers képes volt felrázni a magyar társadalmat, megrengetni a hatalmi rendszert. Elfelejtteni

ezt nem lehet, elhallgatni, figyelmen kívül hagyni igen. Mert jó ideje azt sulykolják tudatunkba, hogy a közösségi gondokat hordozó költészet ideje lejárt, tessék helyette elfogadni és fogyasztani a depoetizált, alulstilizált, nyelvileg minimalizált, töredezett, roncsolt szövegeket termelő, valaki által nagyon találóan ügynélkülinek is nevezett „lírát”. Ennek létjogosultságát kell törvényesíteni minél előbb, minél végérvényesebben. És erre a programra képeznek esztétákat, kritikusokat, ehhez toboroznak tapsolóembereket.

Ébredjünk már! Ezek hipnotizőrök! Ezek az anyanyelv leépítésén, az irodalom és a magyar kultúra elszabotálásán fáradoznak! Nem kell ahhoz idegen megszállás, nem szükségesek már a kilóhető, felgyújtható tankok sem. Vannak alattomosan, lopakodva terjeszkedő nyomorító hatalmak is. Ezért aztán hiába óvtuk szabadságunkat, hiába öntöztük vérrrel:

*Valahol mindig eltűnik
valahol mindig megtalálják
valahol mindig temetik
valahol mindig exhumálják
és
örökké nekünk szegezik
örökké fényes ellenpélda
örökké rajtunk keresik
örökké mégis bennem él ma!*

Így legyen hát. Akkor megmaradunk. Én erre tartogatom az Utassytól örökölt utolsó tantuszom.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

ÚTRAVALÓ

Nagy Gáspárnak

*A napot elfogta valaki
a szél a lombokba visszaült
a lélekvadászt már hallani
méri a csíráatlan tiszta ürt
ki gyűlöl minden fényeket
lábai vasbeton oszlopok
bazaltbakancsban lépeget
s tömege alatt ott ropog*

a csillag-avarba hullt idő.

*Az ezüstsodrony ím elszakadt
kerék kútkáva összetört
a roncsolt kancsó ottmaradt
vajh ki kezdi újra ezt a kört
a malom lassún jár mint a hold
az őrlő leányok alszanak
valahol gyöngybagoly rikolt
valakit épp virrasztanak*

kit régóta hív a Rendező.

*A tükröt dérhomály szállta meg
most titkosítják az arcodat
már dekódolták a verseket
és gumibot gáz könny-áldozat
vár Pesten az égi madárra
mikor ott leszálló helye sincs
tollával tömjük párnád puhára
míg szárnyain kattan a bilincs.*

2007. január

SZAKOLCZAY LAJOS

(1941) irodalom- és művészetkritikus, szerkesztő

A HIT KOZMOSZA (FÖLD – BIBLIA – SZABADSÁG)

Nagy Gáspár költészetéről

Egy nem is olyan régi antológia Nagy Gáspárt a katolikus költőkhöz sorolta. Nem véletlenül. Persze, ha a Sík Sándortól és Mécs Lászlótól Tűz Tamásig és Sajgó Szabolcsig húzódó vonulatot vesszük – mindannyian papköltők –, a *Koronatűz* szerzőjének lírája a modern megszólalások közül való. Leginkább az angyalokat hús-vér angyalokká emelő, és a Scarboro-i elégiákban az „arany és kék szavaktól” eléggé eltávolodó kanadai poéta, Tűz verseivel rokon, illetve erkölcsi alapú magyarságversei szerint Dsida Jenő (*Psalmus Hungaricus*) éppúgy társának nevezhető, mint az ugyancsak kanadai Fáy Ferenc, a *Jeremiás siralmai* poétája.

Nem akármilyen társaság.

Amiben, fölnővén a klasszikusokhoz, Nagy Gáspár akarva-akaratlan fölülmúlja őket, az a forradalmi indulatú számonkérés intenzitása, komolysága. Az 1956-os magyar forradalom és hőseinek igazsága nyersen szókimondó darabokban kamatozódik. A bátor hang teszi – verse nemegyszer ítéłőszék –, hogy a lírahős szinte mindig a költővel azonos. Amikor pedig a „külső” és a „belső” maszkok révén el van bújtatva – a harlekini álarcnál a bibliai parafrázis jóval gyakoribb –, akkor is égetően egyértelmű a tisztasága. Akárcsak a fehérsége vagy a hóé, amely a János Jelenései által – egyszer még Pilinszky által is átszűrve („örökre hó alatt marad”) – szakrális köröket érint, természeti tünényként pedig maga lesz a külső és belső megtisztulás apoteózisa.

„Visszanézek bűneimre / mielőtt lehullok / hófehéren / látom az Istent: / arcáról alázúdultam” („Ősz és tavasz között” – Hó). A látás nyomán éledő azonosulásról – vágyott titokról – van-e itt szó, vagy a „csörgedező” hit könnyként való leválásáról, nem tudhatni. Ám a tisztát a tisztával összemérő azonosság, az egy darabból – melyik melyiknek folytatása? – kettőt varázsoló akarat a bűnveszejtésben (fölordozásban?) csúcsosodik. Jóllehet a központosítás hiánya egy kissé más értelmezést is megenged, de az Úr megpillantása – pontosabban az arcáról való alázúdulás – csaknem a tisztítótűz erejével ér föl.

Semmi kétség, hiszen az egész életműből világosan kitűnik, Nagy Gáspárnál a hit kozmosza olyan, égi és földi határvökökkel „kicövekelhető”, az egyetemesség minden tulajdonságát magában hordozó terrén, amelynek rendíthetetlenségét több „alapkő” szavatolja. A reáliákat sem feledve a Föld mint égitest és a föld mint bebarangolható ország (táj, kert) mítoszi területekkel is (*Ősanya, Paradicsom*) érintkezhetik, anélkül hogy elveszítené a több rétegű, a lírahősnek nem kis biztonságot adó couleur locale-t, vagyis a helyi színt (Bérbaltavár, Pannonhalma, vőfély nagyapa, csikó, zabla, esti itatás), s nem utolsósorban az egyén és a közösség pszichéjét meghatározó történelmi és társadalmi erezetű értékeket („Magyarország-medence-csontok”, „EURÓPA, FEKETE OSTYA”, „Attila kardja”, „Visztula, Duna, Olt Szökővér vize”, „Fejér várra menő utak”, „Sortüzek gyalázta Magyarország!”, „Duna-cipelte Normandia”).

A *Föld-tan* csak látszólag geológiai nézőpontú eszmefuttatás, valójában – a vers megszületésekor 1980-at írtunk – a Trianon sújtotta ország elsíratása. És az íróársak bátrabb megszólalásra való ösztönzése. „Úgy kikalapálták, edzették, / hogy úgyszólván szinte sík lett; / bemérték, átszabták, eladták: / nem maradt rajta hű hegy, / csak heg maradt, mélyedés / ágyában szunnyadó herma – / érte szót, hangot emelni, / költővitéztek, ki mer ma?” Nagy Gáspár mert szólni; övé az érdem, hogy többek közt a magyar októbert sírba taszító gyalázat a csend jégkockáival nem fagyasztotta be véglegesen – csak időlegesen – a néma torkokat.

Hihetetlen, hogy a kezdő költő már mennyire birtokában volt a modern látásnak, modern versnek. A hit (bibliai hagyomány) és tudás (repüléstechnika) ötvözete a bérbaltavári kertet olyan kilátóvá avatta – a *Lopd el!* a helyi szín egyik markáns megdicsőülése –, amelyről kozmikus távlatot kapott az idő. A kezdet – „Kerted lapályvállá mögött / kihempereg az időbe // szakadt szálú köldökszinór / nem kötözhet oda többet” – és a vég – „Katapultos számárháton / röptsd szavad ki a kertből // ezért a mákszemnyi kincséért / lopd el szíved Názáretből!” – összecsengése, „űri” távlat, ars poetica-szerű kinyilatkoztatás. Benne jórészt az érzelmi javak dominálnak.

Később, a megfeszítettetés (egyén, közösség, haza) szimbólumaival, az érzelmi megnyilvánulás erkölcsi alapú – Ady és Nagy László korbácsával ostorozó – számonkéréséé tágu, amelyben a nem kevés indulati elemet az egyenes gerincből fakadó alapállás, sorsfelelősség magyarázza. A költő – miként monográfusa, Görömbei András megállapította volt (egyébként őt meg középiskolásként a győri igazságosztó ég pallérozta) – „a hazugság, cinizmus, árulás, nemzeti felelőtlenség, történelmi tudatzavar, erkölcsi nihilizmus ellen küzdve adott és ad ma is példát arra, hogy modernség és közösségi felelősség, hagyományok gazdag sokféleségéhez való kötődés és újítás, erkölcs és esztétikum nem kizárják, hanem hitelesítik egymást a művészetben”.

Eme költészetben a hit kozmoszának másik fontos tartópillére, az egyetemesben a helyi szint is megfürdetve, a Biblia. Az innen vett, saját arcára egyénített szimbólumok, történetek, helyzetek – akárcsak egy-egy név (Jézus, Péter, Jakab, Messiás, Júdás, János apostol, Heródes, Golgota) megvillantásával – a parafrázisnál jóval több, egyediségükben is megrendítő verspéldázatokká nőnek. Amíg a hagyományhoz (vershagyományhoz) jobban ragaszkodó papköltők – ne lekezelésként hanгоzzék – csendes méltósággal az ég grádicsán fölfelé kapaszkodnak, szinte semmit se számolva a zuhanás veszélyével, addig a *Szabadrabok* poétája a kín űr-hidegét (a megválthatatlanságot?) érzi szorító palástnak. Ebben – bár közösségi, politikai indíttatású vádbeszéde mindig túllép a vallás keretein – Pilinszkyvel rokon.

Aki szőlőbontáskor „májusi karácsonyban” született, és nevében a háromkirályok megjelölte stigmával él, az nagyon is tisztában van Betlehem (jászol, szalma) mint az egész világra kiható – a Titkos Eljövő (Dsida) fényében toborzó – eszme magasabbrendűségével. A *Lehetnének a tanítványoktól* (1970) a „*Golgota orma: szenvedés győzelme*” (2005) című Mindszentynek ajánlott hálaadó énekig – a „kis” verset is (*Jegyezvén szalmaszállal*) és a nagy verset is (*Hullámzó vizeken kereszt*) megannyi társával ideértve – számtalan költemény: ima- és szoltárparafrázis, lélekharangként és katedrálisok orgonazenéjével fölhangzó tedeum dicséri az Urat, hozza emberközelbe a Szűzanyát, védi a hazát (még a gonoszoknak, besúgóknak is fölmentést adva), és szolgál szellemi táplálékul a sokáig mindentől elzárt éhesek asztalán.

A sok drámaian ünnepi (karácsony, húsvét, pünkösd) vers közül – az egyik így, a másik úgy megrendítő – talán a *Karácsonyi ár(v)ulás* érzékelteti leginkább a szakrálisban (is) fogant erkölcsi tartomány mai érvrendszerét. Miként a Faustban Mefisztó rondója vágja a szemünkbe, tehát nemcsak a hallóidegeket borzolja, a kufár szellem könyörtelenségét – „Eladó az egész világ” –, Nagy Gáspár a szóismételgetés ellenére is kihagyásos versében mond ítéletet végül is a Hatalom, a heródesek fölött. „Gyanútlanul hó esik a földre / gyanútlanul Ő most születik / gyanútlanul mondom a köszöntést / gyanútlanul mindörökre így // Gyanútlanul persze a sok pásztor / gyanútlanul három a király / gyanútlanul imbolyog a jászol / gyanútlanul ki mellette áll // Gyanútlanul rágcsálják a szalmát / gyanútlanul most még szamarak / gyanútlanul serdülő júdások / gyanútlanul Heródes alatt // Gyanútlanul szikrázik az égbolt / gyanútlanul olvad el a hó / gyanútlanul szépen megfeszítik / gyanútlanul minden eladó”.

Kíméletlen hang? A helyzet teszi azzá – a költemény a *Kibiztosított beszéd* (1987) című kötet jellegzetes darabja –, a „helyzet”, amely a Nagy Imre-vers (*Öröknyár: elmúltam 9 éves*) utáni vesszőfutást, a „barátok”, íróársak, írószövetségi tisztségviselők árulását éppúgy magában foglalja, mint a költő véghetlen kiúttalanságát, keservét. A golgotai út, legalább is számára, a politika bazaltjával volt kikö-

vezve. Avval, hogy később ebből épített, mert elorozta jogtalan tulajdonosától, megannyi társával együtt barikádot, a csaknem szakrális értékévé emelt 1956-os magyar forradalom melletti kiállása igazolódik.

De a biblikus telítettségnek – „Egyszer mindent az Ő szemével látunk” (*Visszatérés*) – van egy szelídebb, a történelemben mélyebbre nyúló változata is. Az *Esztergomi apokrif*, melyben nem zörög a ma, forma-míves, Urat engesztelő, az elmúlás fölötti fájdalommal érzett a búcsú. A maszk Balassi gyóntatópapjától, Dobokai Sándor Györgytől származik, s ezért úgy illik, hogy a kardforgató „diák” is megidéztessék. „Tusakodván bévül / én igaz istenem / soha nem is másokkal / hajolj Te most fölém / egekből leszálló / minden angyalaiddal. // Szívem humuszába / legszebb hónapodat / virágostul borítsad / sebemnek üszökét / lázam futosását / erősen csillapítsad. // Hűsítő kedvével / csobogó nagy vized / testemet ha megfolyná / Danubius forrás / szikkadt nyelvem tövét / éleszténé olyanná, // mivel Téged Uram / végcsatám porondján / híven dicsérhetnélek: / katonád voltam itt / angyalid kürtszaván / táborodba megtérek.”

Minthogy Nagy Gáspár „evangéliumi költő” (Görömbei András), bibliai igemondása nem más, mint igazmondás. A szerkezet szerint is impozáns verseinek is (*Symphonia Ungarorum – Szent István és Szent Gellért emlékezete; Hullámozó vizeken keresztül*) mi más volna a gerince, mint a történelem és a hit, az ország-féltés és az isteni törvényeket az emberi törvényekkel ötvöző méltóság. Nagy áttételekkel a betlehemi jászol – „de a remény sohasem meghaló, / ha minden utolsó szalmaszál / ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ!” – ugyancsak tartóoszlopa a poémának. S a kilencvenes évektől egyre gyarapodó halálverseket, amelyekben egyszer-másszor a létfilozófiai töprengés a poklot (valójában a keresztény hit szerinti beteljesedést) fura apokalipszissé változtatja (*Tudom, nagy nyári délután lesz*), szintén a hit fényessége és bölcselete járja át. Világos ez az alagút, s azért nem nehéz a közlekedés benne, mert – ahogyan rengeteg köszöntő-vers tanúsítja – szeretet a hajtószíja.

Költőnk ugyan bátor volt, de sosem volt forradalmi alkat. A vallásos neveltetéséből eredeztethető igazmondás vezérelte tollát. Minthogy

Tékozló fiúként mindig elment „addig a házig”, végig kötelességének tartotta, hogy a szó bármily nehézség közepette is – „jöhetett kozák-szurony, tehervonat” – szabadon szárnyaljon. Amikor a *Csak nézem Olga Korbutot* című poémájának eredeti címét, a *Szaltószabadságot* betiltották (hogyne tiltották volna be, amikor az hangzásában-hangulatában a sajtószabadságot sugallta), kevesen vették észre, hogy a politika köreiben botrányossá vált Nagy Imre-versének – pedig ekkor még csak 1970-et írtunk – szimbolikájában is egyértelmű nagyszerű előzménye volt az *Aki állítólag*. A benne szereplő elhallgatott, akinek történetével az utókort meg akarták kímélni „egy »vértanú-históriától«”, nem más mint Nagy Imre.

Tehát a hit révén alapozódó erkölcs már ekkor zengte szabadság-dallamát, amely végül is olyan nagy hatású művekben csúcsonodott ki, mint *A Fiú naplójából* – a bibliai erezetű képes beszéd sem tudta elfődni, hogy a költemény valójában a magyar október harmincadik évfordulójára készült –: „... és a csillagos estben ott susog immár harminc / évgyűrűjével a drága júdásfa”, vagy az Ők már kívárvák... („csöndben kívájják fényük / a deszkaprés alól / mikor föltámadnak halottaiból”), avagy a *Benézünk majd a Múltidőbe... ősszel* („szabadság kopogtat az ajtón és szaval nekem”). Ám a *Halála kellett, halála jel volt* című verstől az *Október végi tiszta lángokig* és a *Fénylő arcok és tükrök képek* portré-arszenáljáig szóló szabadság-futam szintén a „tenger zsámolyára” letérdelt bűnbánó Fiú tiszta hangját – „a Föltámadott igéit mormoljuk” (*A halál beüzen...*) – visszhangozza.

Nagy Gáspárnál a hit olyan terebélyes fa – erős gyökerekkel –, amely környezetünket örökkön a szabadságvárás – szabadság-megtartás izzó hevével sátorozza. S egyben modern versteremtésével a katolikus költészet megújításának karakteres példája is.

VASY GÉZA

(1942) irodalomtörténész, 2007–2010 között a Magyar Írószövetség elnöke

SZALTÓSZABADSÁG

Feledhetetlen költői szóösszetételei vannak Nagy Gáspárnak, az egyik leggazdagabb jelentéskörű éppen a szaltószabadság. Mint ismeretes, eredetileg verscím volt, de nem maradhatott az. 1975 decemberében született újjá, vált almanachból kéthavonta megjelenő folyóirattá a Mozgó Világ, mint a KISZ KB által kiadott orgánium. Az első számra természetesen különös figyelem irányult, s a felügyeleti szerv illetékesei nem engedélyezték ezt a politikailag kényes címet. A két költő, a főszerkesztő Veress Miklós és Nagy Gáspár végül egy semleges verssort választottak ki: *Csak nézem Olga Korbutot...* Ez a szovjet, közelebbről fehérórosz tornászlány máról holnapra vált világhírűvé, s megújította a női tornasportot, amely attól kezdve vált az addig elképzelhetetlen hajlékonyságra képes kamaszlányok sportjává. Amikor 1978 augusztusában megjelent a költő második verseskönyve, a *Halántékdob*, nem állította vissza az eredeti címet, viszont a kötet negyedik, záró ciklusa ezt kapta meg. A hetvenes évek közepén talán mindenki ismerte az irodalmi életben ezt a történetet, amelyről évtizedek múltával feltehetően már csak kevesen tudnak. Magam nem tartom egészen szerencsésnek az eredeti cím visszaállításának elmaradását, mert a tornászlány neve ma már csak sporttörténeti emlék, s így a költemény esetleges, magyarázatot igénylő eleme, a szaltószabadság fogalma viszont gazdag jelentéshálózatot tárhat fel. A véglegessé vált cím alapján okkal gondolhatnánk szerelmes versre, s a tornászlánnyal foglalkozó szövegrész nem is nélkülözi az erotikus mozzanatot. Érdekes párhuzamot kínálhat Németh László egyik

regénye. 1956 nyarán az volt a politikai óhaj, hogy az *Örültek* ne ezzel a címmel jelenjen meg. A főszereplő neve, *Égető Eszter* lett az új cím, viszont a mű igen hamar szinte tömegolvasmánnyá, az asszony alakja szimbólummá vált, így indokolt volt megtartása.

Egyébként nagyon kevésbé változott később e vers szövege. A szaltószabadság kifejezés a kötetben kurziválttá, később végig nagybetűssé változott. Az első közlésnél nem volt kurziválás, a végső változatban így, kiemelve olvashatóak a következők: „valaki fél / e történelemben”, „baltavári”, „álom halántéka / hold” és „minden gyötrelmet kiold”. A „mindörökre a Donban állunk” mondat eredetileg kissé sután hangzott: „mert előtte volt a parDON”. A különösen fontos „költő halánték” szavak közé pedig kötőjel került. Valamennyit változtatott a költő a versszakok tagolásán is. Érdekességként említést érdemel az is, hogy a folyóirat a vers mellett Várnagy Ildikó rajzait, azaz versértelmezéseit közölte. Még különösebb, hogy egy színművészeti főiskolás lány a Fiala Művészek Klubjában tornázva adta elő a verset (Nagy Gáspár: *Közelebb az életemhez*, 335.)

Nagy Gáspár már első kötetével, az 1975-ös *Koronatűzzel* megérdemelt feltűnést keltett, s ezt erősítették meg, szakmai szempontból véglegesítették a folyóiratokban ugyanebben az időben megjelenő legújabb versei, mint a *Térkép kiterítve*, a *Csak nézem Olga Korbutot...*, a *„Szálla alá poklokra”*, a *Forduló év*. Ez utóbbi három a *Szaltószabadság* ciklus zárásaként kapott helyet a kötetben. A költői beérkezés versei egyúttal egy pályaszakasz zárókövei is. A harmadik kötet, a *Földi pörök* (1982) szemléleti és poétikai változásokról tanúskodik, amelyek azonban az életmű lényegi egységességét nem törik meg.

Nagy Gáspár életének első harminc évéből vázaltszerűen most annyit szükséges felidézni, hogy 1949-ben a Vas megyei Bértaváron született erősen vallásos paraszti családban. Középiskoláit Pannónhalmán, a főiskolát Szombathelyen végezte, majd a fővárosban lett könyvtáros, 1976-tól pedig a Móra Kiadó szerkesztője. 1974-ben nősült, gyermekei 1975-ben, 1978-ban, majd 1982-ben születtek. Kisgyermekként hallgathatta az 1956-ban nyugatra menekülők elbeszé-

léseit. Történelmi tudatát a pannonhalmi évek alapozták meg, jelenkor-élményét pedig az 1968-as csehszlovákiai események. Ezeknek hatása erősítette fel 1956 jelentőségét. Verseket kamaszkori próbálkozások után főiskolás korában kezdett rendszeresen írni.

Közismert Nagy Gáspár következetes ellenzéki magatartása, de ezt inkább csak 1984-től, a Kádár-rendszer 1956-os dogmaival való nyílt szembefordulástól kezdődően tartja számon a szakirodalom legnagyobb része. Pedig már a szombathelyi főiskolásra felfigyelt a titkoszolgálat, s erről korábban maga a költő s Görömbei András is írt. Szőnyei Tamás dokumentum-monográfiája újabb adatokkal egészíti ki ismereteinket (*Titkos írás 1956-1990. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet*, 2012.). 1971 februárjában így jelentett róla egyik tanára:

„Nagy Gáspár III. éves tanuló intézeti magatartása sok esetben kifogásolható. Erősen érződik nála a bencés gimnázium nevelése, és ennél fogva sok esetben idealista nézetei vannak. Ugyanakkor erősen nacionalista gondolkodású, sokat foglalkozik a romániai magyarság helyzetével, és azt hangoztatja, hogy annak a nagy erdélyi magyar területnek Magyarországhoz való tartozása lenne a helyes. Mindenben ellenzéki magatartást tanúsít, semmit sem talál jónak, amit más csinál, azt elavultnak tartja. [...] A közelmúltban kilépett a KISZ-ből azzal az indokkal, hogy nem ért egyet a tevékenységükkel...” (212. p.)

Amikor Nagy Gáspár Budapestre került, több ügynököt is ráállítottak, némelyikük igyekezett bizalmas kapcsolatba kerülni vele, könyvtári olvasóként vagy elcsábítható lányként. A jelentések alapján a tartótiszt megállapította, hogy az ifjú költő magatartása ellenséges, nacionalista, magyarkodó. S leírta a következőket is: „Igen figyelemre méltó körülmény Kormos István szerepe Nagy Gáspár útjának egyengetésével kapcsolatban. Nevezett nem őszintén, kétarcúan végzi fontos lektori munkáját.” Egy miskolci ügynök a költőnek a Magyar Ifúságban megjelent versei kapcsán a „tisztnál kihallható vallásos hangvétel” miatt érthetetlennek nevezte a szerkesztői koncepciót, könnyelműnek a szerkesztőt”. A fő bűnös alighanem az *Anyámmal*

hófehérülők című vers volt, a szerkesztő pedig én magam, aki máig büszke vagyok arra, hogy Nagy Lászlóval és Kormos Istvánnal egy időben fedezhettem fel Nagy Gáspárt. A jelentő egyébként ugyancsak fiatal költő volt, Varga Rudolf, őt is közöltem, gyanútlanul. Később egy plágium kapcsán bukott le. Egyébként 1973-ban Nagy Gáspár olvasótábori munkáját is minősítette:

„A fentiek alapján arról győződtem meg, hogy N. G. olvasótábori szereplése kockázatos, veszélyesnek mondható politikailag, mert ilyen feladatra csak letisztultabb álláspontú, stabilabb nézetekkel rendelkező ember vállalkozhat. N. G. mindenképpen befolyásoltnak látszott.” (239.)

1975 tavaszán, amikor Nagy Gáspár már az Írószövetség könyvtárának volt a munkatársa, őt is megpróbálták beszervezni. Ezt munkatársainak s az előbb idézett ügynöknek is elmesélte, így a tartótiszt belátta, hogy a beszervezés lehetetlen. A kísérlet közhírré tétele volt egyébként a legbiztosabb mód a menekülésre, de korábban, az 1956 utáni években még ez sem volt lehetséges a sokkal drasztikusabb eljárások miatt.

Feltételezem, hogy ennek a különleges titkosszolgálati figyelemnek volt az is a következménye, hogy az a beszélgetés, amelyet 1977-ben készítettem a költővel a Magyar Ifjúság „A hónap portréja” rovatába, nem jelent meg, amiként az a cikk sem, amelyben Illyés Gyuláról beszélgettem több költővel. (Akkor már három éve nem voltam irodalmi szerkesztő a lapnál.)

A *Halántékdob* című kötet fogadtatása furcsán indult. A Népszabadság könyvszemle rovatában Bata Imre elsietettnek tartotta a könyv kiadását, amelyre szerintem csak azért került sor, hogy ne nevezhessék áldozatnak a költőt. Majd otromba pamfletszöveggel folytatta:

„Fiatalabb költőink sokat emlegetik a tengert. Nagy Gáspár versében is a tenger partjára érünk, s közelebről láthatjuk a férfit, aki „a tenger zsámolyára” térdepel. Kellett neki térdre esnie, mert »gyökérzetében« »elhasznált kilométerek«, a szívéen »pusztult sebességmутatók« sejtetik, hogy messziről jött, mint megtudhatjuk: »semmiből

a végtelenbe«. Látta útközben Olga Korbutot, és »szaltószabadságot« érez. E szabadság jegyében szól önmagához: »hiszen bemutathatnád te is / a költészet minden trükkjét«. Ő azonban inkább felrobbantani kész »zeniális« eszközeivel »a költészet felhalmozott készleteit«. Még a grammatikát sem kíméli: »az ég falán a fűzfá-árnyék / már a holdon álldogálnék«. Ebből úgy veszem ki, hogy az »álldogálnék« egyes első személyű igealak, ám a szövegösszefüggés egyes harmadik személynek minősíti. Vagyis úgy ragoz itt a költő, mintha az 'állni, álldogálni' ige ikes volna.

Nem lehet azt mondani a *Halántékdobra*, hogy – lám – a fiatal költő ezoterikus, akárhogy is elveti a trükköt, »az egynapos csodát / a konkrétvers és / szövegek sorát«, az élet híjával csak az írógépkatogást hallani. A kötet néhány szép daláért érdemes lett volna várokozni ezzel a második kötetel.” (1978. szeptember 13.)

Bata a verset sem érti, a grammatikát sem, csak gúnyolódni képes. Elutasító volt az irodalmi hetilap kritikusa, Kőháti Zsolt is. Cikkének címe: „*Helybenfutás*”. Szerinte „a gondolkodói bátorság igényét a költő Nagy Gáspártól számon kell kérnünk”. Ehhez hozzáteszi azt, hogy „adys merészsége mögül egyelőre hiányzik a társadalmi-politikai éleslátás fedezete” (Élet és Irodalom, 1978. október 7. 40. sz.)

Az irodalmi folyóiratokban a kötet visszhangja lényegében jónak mondható, s valamilyen formában többnyire említik az Olga Korbutot címbe emelő verset is. Erősen kritikus hangvételű egyedül Molnár Miklós, aki az első kötetre ironikus nézőpontból tekint vissza. Az új könyvet fejlődésnek látja, az utolsó ciklust a legjobbnak, de a félig visszamentett című verset elítéli „a szokványosabb verselési konvencióhoz való igazodás”, az „önreklámozás”, a szerinte „árnyékellenféllel” szembeni hadakozás miatt (Életünk, 1978. 5.). Elégge egyértelmű, hogy a neoavantgárd szemlélet nevében fogalmazott így. Papp István tömör bírálata a vers záró soraival fejeződik be, másként is kiemelte a művet, s a költői magatartásról írta, hogy „Ha menedékre nincs is szüksége, de a felelősségvállalás »terhére« annál inkább. Vállalni a »szaltószabadság« korántsem kényelmes lírai magatartását, s ha

csak egy »hajszálon is«, de »telefonálni az éjben«...» (Jelenkor, 1978. 11.) Görömbei András szerint „Sokszínű, sokféle értékre, értéklehetőségre érzékeny és nyitott költő Nagy Gáspár. Ez a költői egyéniség még nagyobb súlyt ad a kötet legértékesebb ciklusának, az egyéni, nemzeti, európai gondokra együtt koncentráló, s ezek megoldásában saját nemzedékének feladatát, lehetőségeit kereső, nagy felelősséget és igényt fölvállaló *Szaltószabadságnak*.” Összefoglalóan elemezte a kötetet záró vershármast (Alföld, 1979/1.). A költőtárs Pintér Lajos szerint az első kötetbeli *Anyámmal hófehérülök* után az új szintézis a *Csak nézem Olga Korbutot...*: „A korai vers a gyerekkorból kifordulás tapasztalatait gyűjti egybe. A mostani a történelmével-társadalmával élő költő, a korona tüzét tudó költő számvetése.” S idézte ő is a négy utolsó sort, majd más részleteket is. A kötet központi szavának a halántéket tartotta (Forrás 1979. 1.). P. Szabó Ernő elismerően írt a kötetéről, a költői fejlődésről, s kijelentette, hogy „A kiteljesítő, az élményeket legtágabb összefüggésekbe helyező ciklus a Szaltószabadság. (...) Nem valamiféle egzisztencialista tételtől, hanem egy felelős költő gondolkodásáról van szó” (Palócföld, 1979. 1.). Téglásy Imre a halánték motívumának elemzésével kezdte kritikáját. Idézte azt a gondolatot, hogy „valaki fél e történelemben”. A kötetet előre lépésnek tartotta, de még nem beérkezésnek (Tiszatáj, 1979/8.). Én magam a nemzedék egyik legjelentősebb teljesítményének neveztem a kötetet. Foglalkoztam az időélménnyel, a haláltudattal, a halánték motívumával, amely a költői vallomás szerint az ember legérzékenyebb pontjára utal. „A halántékdob az ars poeticát summázó összetett kép: az emberi fenséget és sebezhetőséget, a küzdelmet: a győzelmet és az elbukást egyaránt magában rejt, s közben a létezőt és a tárgyiast, a személyiséget és a külvilágot rétegi egymásra.” A már említett összegző verseire utalva írtam a következőket: „Többen éppen ezeket a verseket bírálták, megoldatlanoknak tekintve őket, s nem figyelve eléggé a szándékra sem. Pedig ha a szándékra, a mondanivalóra figyelünk, kinyílik a vers, elrendeződik a képek sora, s ami a szerkezetben szabadosnak és következetlennek látszott, elnyeri

helyét és értelmét. Így lesz a *Csak nézem Olga Korbutot...* személyes, nemzedéki költői vallomás és állásfoglalás is egyben, számvetés a múlt időben: a könnyebb megoldásnak, »a költészet minden trükkjei«-nek az elutasítása” (Napjaink, 1979. 12.). Még a kötet megjelenése előtt vált olvashatóvá az első kisportré a költőről. Szokolczay Lajos a kötetben majd egymás mellé kerülő vershármast kiemelkedőnek nevezte, amelyben a költő „személyes sorsát és vívódását egyetemes érdekű közös sorssá avatja” (Jelenkor, 1977. 7-8., Fiala magyar költők 1969-1978, 1980.).

Nagy Gáspár első válogatott verseskönyve, a *Múlik a jövőnk* 1989 legvégén jelent meg. Kritikai fogadtatásában érthetően kissé hátrébb került az első két kötet, s leginkább az 1956-os témakör foglalkoztatta az elemzőket, s így a szaltószabadság verse háttérbe szorult. A későbbi bírálatok, tanulmányok is inkább csak hivatkoztak a versben megfogalmazott kétféle költői felfogásra és azok megítélésére. Görömbei András kismonográfiája természetesen részletesebben foglalkozott ezzel a költeménnyel is.

A *Csak nézem Olga Korbutot...* majdnem hosszúvers, de mégsem az. E fogalom már-már klasszikus értelmében csak áttételesen lehet rokona a Nagy László- vagy a Kassák-féle hosszúversnek, vagy a beatköltészet versáradásának. S legalább ugyanennyire előzménynek tekinthető az a verstípus, amelynek József Attila *Téli éjszakája* a minthaadó példája. Nem illendő megfeleledkezni azokról a hazai törekvésekről sem, amelyek Juhász Ferenc és Nagy László költői forradalma után különböző módon és mértékben visszatárgyasították a látomásos-szimbolikus-mítosz tendenciát, s a tragikumot elégikuságba oltva tették elviselhetőbbé. Elsősorban Csoóri Sándor, majd a Hetek és a Kilencek költői adhattak példát a náluk fiatalabb Nagy Gáspárnak. Ez az elégikusabb drámaiság a kései Nagy László-versekben is hangsúlyosabbá vált, ám egyúttal a groteszk drámaiság is megjelent nála, miként a *Halántékdob* versei után Nagy Gáspárnál is.

Az ötvenes évek verstani-poétikai változásainak tapasztalatait Nagy Gáspár is alkalmazta. Verseinek java, így ez is, első ránézésre

szabadversnek látszik. A 133 soros mű igen különböző hosszúságú strófákra tagolódik, összesen 13-ra, s ezek sorszáma 4-24 sor között váltakozik. Az egyes sorok néha egy, többnyire két, többször három, olykor négy ütemből állnak, változó szótagszámmal s 3-15 szótagos sorterjedelemmel. Igen laza, alig észrevehető a rímelés, mindössze 37 sor rímel, s nemegyszer meglehetősen távolságban vannak a rímpárok. A ritmusra bizonyos mérvű kevertség jellemző. Alapvető a tagoló jellegű ütemhangsúlyosság, de ebbe az időmértékesség is belejátszik. Főként jambikus, olykor anapestusokkal vegyített sorokat találhatunk: „az ég falán a fűzfaárnyék”, „ölembbe hullt jövőm leszel”, „csak nézem Olga Korbutot”, „gyönyörű ez a lány mondom”, „és súgja nekem szeliden”. De vannak trochaikus sorok is, olykor éppen a jambusiakkal váltakozva: „az ég falán a sok levél / nem tud szállni énvelem / hogy röpjűk és kivel / ha föld alatt a végtelen”. Már az eddig említett jellegzetességek is polifóniára utalnak: a harmónia és a diszharmónia szólamai ütköznek egymással. Hol szinte dalol a versszöveg, hol meg csikorog. S amikor dalol, akkor a szöveg jelentésköre idézi fel a disszonanciát, a zaklatottságot. Káromkodni kellene, de semmiképpen nem lehet katedrálist állítani. Nagy Lászlóra utalva így fejezhető ki e vers lényege.

Életút-számvetés ez a költemény. Egy mindössze 26 éves fiatalember belső utazása, a tér és az idő igen tág síkjait és szeleteit tekintve át arról a jelképes kilátópontról, ameddig feljutott, s azt is kutatva: hogyan tovább? A fejlődéstörténetben megjelenik három nemzedék: a szülők, a felnőtté vált fiú s az ő utóda is. Térben a kis falu, Baltavár, a Kárpát-medence a Dunával, a Don, s jelképesen a tenger. Időszembesítő költemény ez, értékszembesítő s egyúttal ars poetica. A vallo-mástevő váltogatja a saját pozícióját: hol az én, hol az önmegszólító te, hol az ő, a valaki, hol a mi nézőpontjából szólal meg. Az idősíkok is kavarognak: a most, a majd, a lett váltakozik, akárcsak a kijelentés, a feltételeesség, az óhajtás.

A számvetés és az utazás motívuma gyakran kapcsolódik össze. Itt már a vers kezdősora utazásra utal: „úgy indultam el”. S ez ismétlődő-

dik meg duplázóan a 79-80. sorokban: „úgy indul el / úgy indultam el hogy most”. Két nagy szerkezeti egységre tagolnak ezek a mondatok, s az elsőnek a központi szava a szaltószabadság, a másodiknak a tenger és a zsámoly. Út a szabadságig, vagy legalább annak érzetéig, és az út a tengerig, amely ugyancsak felfogható a szabadság jelképeként. Ez az út a költői feladat megvalósításához vezethet, s ez logikusan úgy is megfogalmazható lenne, hogy ki kell mondani az igazat.

A költemény kezdetén mintha egy teljesen kiégett lelkű ember szólalna meg. A semmiből a végtelenbe indul, de ez a végtelen az ő tapasztalatai szerint talán a holdon, még inkább a föld alatt van. A halálra szántság sejlik fel, eredménytelenséget érzékelve már az életút kezdetén. Nem kamaszos spleen ez, bár a beszélő még csak „egy háromnegyedre felnőtt gyermek”, de már lassan apa lesz belőle. A magánszemély várható örömét azonban elhomályosítja a szinte személyesen átéltté tett történelmi tapasztalat, amely visszavezet a doni katasztrófaig, hazánk hadszíntérré válásáig, s közben a történelmi előidőig is. Mert miként kerül ide az Ős-Duna? A mammutcsont, a kardfogú tigris? Úgy, hogy Baltavár község határában az 1850-es évektől kezdve ősemlős-maradványokat fedeztek fel, s a szakemberek szerint egykor a Duna arrafelé folyt. (A mamut körülbelül tízezer éve halt ki.) A versszöveg kijelenti, hogy „valaki fél / e történelemben”. Képek sora tanúsítja, hogy a föld és az emberiség történelme, sorsa egymásra mintázódik: „folyókanyarulatú kezünk-lábunk / hiánya de nincs bocsánat: / bokáig – mindörökre a Donban állunk”, „a száj lett / kitermelt homokbánya”, „mammutcsont-átültetés”, „kardfogútigris-sírás”. A vers beszélője „háromnegyedre felnőtt gyermek”, s ez elsőként azt jelenti, hogy még nem egészen felnőtt, még él benne a gyermeki lény. Költőknél ez egyébként természetes. Mivel a vers közli azt is, hogy 1975-ben járunk, a szám a 20. század háromnegyedét is jelenti, a tavasz, a por jelzőjeként is utal a pontos évszámra és a teljesség hiányára.

1945 koratavasán, mikor még nem is élt a költő, jelent meg „a part fölött: álom halántéka / hold c. röpcédula”. Ez a vers legrejtélyesebb

képe, talán pontosabb, ha motívum-sűrítménynek nevezem. A „leomolt part” az ásatásokra és a háborús pusztításokra egyaránt utalhat. Röpcédulák a háború alatt és után gyakorta hullottak alá az égből, bár azt sejtem, inkább a városokban, de bizonyosan nem ilyen poétikus szöveggel. Már említettem, hogy a halánték ezekben az években, ebben a kötetben lényeges, az emberi értéket, a gondolatot s a védtelenséget is kifejező költői jelkép. Magára a költészetre is utal, miként ezt *A halántékon lőtt versek emlékműve mögött* már címében jelzi. Az álom szimbolikus jelentésköre ősi. Nagy Gáspár életformája olyan volt, hogy főként éjszaka alkotott verseket, az éj s a hold is gyakori szava. A görög mitológia szerint az álom istene Hüpnosz, ikertestvére, Thanatosz pedig a halálé. Ők az Éj gyermekei. Az álmokat isteni üzeneteknek tartották. Hüpnosz szelíd és jóságos. Eleinte szárnyas, fáklyát tartó fiatalként ábrázolták, később már csak a halántékánál vannak apró szárnyai, s kezében bőségszarut tart. A hellenisztikus korban már ő is szakállas öregemberré változott. Éppen Vas megyében találtak egy olyan Hüpnosz bronzszobrot, amelyen akantuszlevelek között áll. Az akantusz tüskéi az élet megpróbáltatásainak jelképei. Hüpnosz kultusza nem volt kiemelt a görögöknél, de a művészek számára máig meghatározó az álom, amely mintha valamiféle előképe, ihletője lenne az alkotásnak, hiszen a hétköznapisággal szemben a váratlanság, a különösség, a gondolatszabadság a jellemzője. Ide kapcsolható a nagyon szerteágazó jelentésű Hold, amely többek között az éjszaka, az álom, a halál jelképe is.

A számvetés helyzetében, létezéssel és elmúlással, alkotással és önfeladással szembenező ember a semmiből a végtelenbe tartva mintha egyaránt fogná Hüpnosz és Thanatosz kezét, de nem áll a holdon, nem képes Hüpnossal együtt repülni, egy sorsbukfencsel vissza kell térnie a jelenkor valódi világába. Ez a „sorsbukfenc kisgyermekem” egyaránt utalhat – az előző versszak anya-képét folytatva – a költő megszületésére és a költő gyermekének születésére, általánosan pedig a mindenkori gyermekekre, aki szülőinek jövője lesz, s akit fel kell világosítani: „öledbe hullt törvényt eszel / nagy áron és

minden áron / szabad vagy és ha mégsem / gyorsan elő a nyelvtan-könyvet / kételkedsz vagy kételkedel”.

Erre a kavargó földtani-történelmi-családi látomásra következik a vers felezőpontján a tornászlány indukálta élmény: a szabadság érzete, ha nem is a társadalomban, de legalább a fizikai és esztétikai élményt nyújtó teljesítményben. Szabadság és gyönyörűség elvileg a szerelem képzete is, de mindez szinte azonnal visszavonódik: a tapsiklás, az ágyúcsönd, az örült kert jelzi, hogy a „valaki kivonja magát”, azaz nem képes elfeledni, hogy ez csupán a szaltónak a szabadsága, „percnyi szabadság” (Illyés Gyula) vagy annyi sem.

Kezdődik a költemény második része: ez a valaki ismét én lesz, önmagát szólítja. Csak ábránd volt az, hogy a loretoi litánia vagy egy csodás mutatvány képes lehet arra, hogy „minden gyötrelmet kiold”-jon. Hiszen: „bemocskolva a patyolathajók”. Mégis, Adyt idézve: nem a Mindegy átka, hanem a mégis morálja üzen, a patyolat, vagyis a tisztaság, az értékek teljessége. Ezt jelképezi az egyik legősibb archetípus: a tenger, amely a *Halántékdob* verseiben feltűnő gyakorisággal van jelen. Jónás mai alakmása nem menekül el a feladat elől, a vers-meditáció eredménye a vállalás. Profétálnia kell neki is. Nem tekintheti játéknak sem az életet, sem a hivatást, amelyekhez tehetsége van. Szinte ölébe hullhatna a siker, ám ő a költők több ezer éves, számára feladhatatlan küldetését választja: az igazat kell mondania, bárha kinevetik, bárha életét veszélyeztetik, bárha Mikes Kelemen magányának sorsa lesz az övé is. Miként vallja: „de engem a tenger / érdekel ahogy mormol / s viszi a hajót”. Rájátszik ez Lévay József réges-régen még híres Mikes-versére: „Egyedül hallgatom tenger mormolását, / Tenger habja felett futó szél zúgását, / Egyedül, egyedül / A bujdosók közül”. S rájátszik József Attilára is: „Más költők – mi gondom ezekkel?” – írta ő, s tovább: „Én túllépek e mai kocsmán, / az értelemig és tovább! / Szabad ésszel nem adom ocsmány / módon a szolga ostobát.”

A tenger motívumának számos példája közül az a Rimbaud említendő feltétlenül, akiről a költő verset is írt, s ez, a *Rimbaud súgja* egyik előképe a most tárgyalt műnek. A magyar költemények közül

különösen Nagy László *Menyegző* c. versének emberpárja, valamint Utassy József verse, a *Tengerlátó* említendő. Igaz, mindkettő nemcsak helytállóan, hanem hatalmasnak, fenségesnek is mutatja az embert. Prométheuszinak. Nagy Gáspár vershőse a zsámolyra térdel. Athleta Christi, azaz Jézus katonája. Nem megalázkodik, hanem magára veszi a feladat keresztjét. Bűne annyi, hogy próbált menekülni a feladat elől, hogy kételkedett a maga elhivatottságában. A tenger a létezés teljességének szimbóluma, azé tehát, amit ez a költemény is próbál érzékelteni. A teljes szabadság és a teljes megkötöttség színtere, akárcsak az igazi költészet, akárcsak a megélt és megértett hit. A vers hőse a tengerhez érve, ebben a verspillanatban itt a földön eljutott a végtelenség érzetéhez. És így szabaddá vált, akár Bulgakov regényében a Mester.

VILCSEK BÉLA

(1956) irodalomtörténész, kritikus, az ELTE BTK oktatója

EGY „PÁRATLAN PÁROS”

Görömbei András és Nagy Gáspár

Költő és kritikus ritkán értik meg egymást. Mind a kettő alapvetően mást akar. Az egyik önkifejezni és önkiteljesíteni önmagát, a másik ennek az önkifejezésnek és önkiteljesítésnek a hiányosságaira rámutatni. Pedig voltaképpen szót is érthetnének egymással, hiszen érdekük és törekvésük célja közös. Színvonalas irodalmat teremteni. Értékes irodalmi műveket létrehozni. Akár csak a legújabb kori magyar irodalom történetének is vannak legendás költői és kritikusi egymásra találásai. Hány költői pályát láttunk megrekedni az elmúlt évtizedekben csak azért, mert adott esetben nem akadt a közelben egy arra alkalmas szakértői szem, amelyik jó szándékkal és kellő megértéssel segítséget tudott volna nyújtani a továbblépéshez! S hány kritikust vagy irodalomtörténészt láttunk elbizonytalanodni csak azért, mert nem találta a megfelelő költői alanyt vagy tárgyat ahhoz, hogy irodalmi vagy irodalomtudományi eszményét és esz-közrendszerét azon kipróbálhassa! Szerencsére vannak azért kivételek is. Közülük is kiemelkedik Görömbei András és Nagy Gáspár több évtizedes barátsága és szellemi szövetsége.

Valahol jelképes az az esemény, hogy a 2004-es Ünnepi Könyvhéten – a költő halálát alig három esztendővel megelőzően – együtt szerepeltek, mégpedig önálló kötettel. Mindkét könyv középpontjában természetesen Nagy Gáspár személye és munkássága állt. Az egyiket ő írta másokról, a másikat más írta őróla. Az első *Szavak*

a rengetegből címmel – micsoda elégtétele a sorsnak! – a Tiszatáj Könyvek sorozatában látott napvilágot, s Nagy Gáspárnak többnyire költő- és íróelődökről, valamint határon inneni és túli kortársakról szóló, rövidebb-hosszabb megemlékezéseit, köszöntőit, recenzióit tartalmazta. A második – ez sem kevésbé beszédes és szerencsés véletlen! – a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó Tegnap és ma (Kortárs magyar írók) sorozatának újabb darabja: Görömbei András Nagy Gáspár-monográfiája. A két kötet a megjelenés időbeni egybeesése és a „főszereplő” személybeli azonosságán túl, mindenekelőtt abban is rokon, hogy legalább annyira szól az írás(ok) szerzőjéről, mint az írás(ok) tárgyról. Esetükben a megismerés és a megismertetés szándékának felmutatása és kifejezése egyúttal egy sajátos önhermeneutikai folyamat (önmegismerés és önmegismertetés) felmutatása és kifejezése is. A határon-lét, a határhelyzethez érkezés tudata és költői-tudósi szituálása hatja át őket. Többről és másról van szó bennük, mint a korábbi művészi-tudósi értékek és eszmények egyszerű megismétléséről. Elsődleges céljuk a korábbi értékekkel és eszményekkel való ismételt, együttes szembenézés, a mai költői-tudósi léthelyzet horizontjáról történő és hangsúlyozottan személyes, minden öncsalást nélkülöző szembesülés-szembesítés. Alapvető szándékuk egyfajta önhermeneutikai helyzet kialakítása; a létösszegzés és a szintézisteremtés igénye tehát.

*

A szellemtörténeti hermeneutika szerint az ember, természeti és társadalmi lényként, mindenekelőtt individuum a maga, csak a belső tapasztalás révén megragadható egyéni tulajdonságaival, életmozzanataival, élményeivel. A szerves élet a történelmi világ „előfokának” tekinthető, egyúttal „összekötő tag” a szervetlen természet és a történelmi világ között. Nagy Gáspár életútjának és pályájának is egyik legfontosabb tanulsága és tanúsága az, hogy a történelmi megismerés nem valósulhat meg másképpen, csak ha az egyént gondolkodó,

észlelő, érző lényként fogjuk fel, akinek létezése, létének értelme teljes mértékben egyéni s egyben a történelmi univerzum reprezentálása. Meggyőződéssel vallja, hogy a történelmi folyamatokban kibontakozó mozgások, változások az egyes emberek, bizonyos célok érdekében kifejtett akarati és cselekvési megnyilvánulásainak kölcsönhatásából következő mozgások és változások. A korszellemre jellemző jelenség-együttes az egyének élményvilágát fejezi ki, mint ahogy az egyén élményeiben pedig a kor szelleme tükröződik. A történelmi folyamatok és a kor szellemének valódi megismeréséhez és érvényes művészi kifejezéséhez elsősorban önmagunk valódi megismerése vezethet.

Nagy Gáspár ennek a kötetének a középpontjába is ezt a(z ön) megismerési folyamatot s annak személyes tanulságait állítja. Könyvének megszerkesztésekor, az ezredforduló kivételes időpillanatában, a történelmi időből és a saját pályájából kimetszett, mintegy másfél-két évtizednyi időszakaszt átölelő szövegek segítségével igyekszik korának és életútjának lényegiségét megragadni. Törekvése annak tudomásulvétele, hogy az életnek az egyén életútja (Lebensverlauf) szempontjából alapvető sajátossága az időbelisége. Az életút az egyén számára élményekből áll, amelyek – az idő folytonos múlása ellenére – a jelenlét egységének képzetét nyújthatják. Az élet különböző mozzanatait, az énrre vonatkozó közös jelentésük alapján, a tudat egysége összekapcsolhatja. Ezáltal a bevallottan alkalmi gyűjtemény, mely műfajukra nézve esszészövegeket, alkalmukat tekintve nagyrészt nyilvános előadásokat, évfordulós megemlékezéseket, köszöntőket, tisztelgéseket, hírlapi kritikákat tartalmaz, az utólagos szerzői-szerkesztői besorolásnak köszönhetően az alkalmiságon túlmutató rendbe sorolódnak.

A szövegek elrendezésével Nagy Gáspár saját életének és pályájának meghatározó mozzanatait úgy éli meg, és dolgozza fel újra, hogy azok összességükben – a pillanat (az ezredfordulós korszak) intenzív, intuitív megélése által – sajátos értelemmé, jelentéssel bíró teljességgé, megértéssé álljanak össze. Kötetének élére a Berzsenyit, Katonát, Kölcseyt,

Illyést és főként Petőfit megidéző írásokat helyezi. Olyan alkotóknak állít emléket, akiknél élmény és korszellem, individualitás és univerzalitás, mesterségbeli tudás és felelősségérzet, esztétikai értékesség és közösségi elkötelezettség összhangja valósult meg. A könyv zárata pedig az a 2003 novemberében, a Debreceni Irodalmi Napokon elmondott felszólalás, mely felidézi a Tiszatáj folyóirat 1986-os betiltatásának és az évi júniusi száma bezúzatásának, majd az annak nyomán a november végi írószövetségi tiltakozásnak és demonstratív aláírásgyűjtésnek a személyesen át- és megélt történetét. S végül, immáron a Történeti Hivataltól megkapott besúgóí jelentések ismeretében, a közvetlen jelen időben (szinte napra pontosan tizenhét esztendővel a nevezetes írószövetségi közgyűlés után) megfogalmazza, úgymond, „emberi és költői ars poeticacént is” hitvallását.

Előbb Szent Pálnak a Timótheushoz írott második leveléből idéz: „Hirdesd az ígét, állj vele elő, akár alkalmas, akár alkalmatlan..., mert jön az idő, amikor a józan tanítást nem hallgatják szívesen, hanem saját ízlésük szerint seregszámra szereznek maguknak tanítókat, hogy fülüket csiklandoztassák. Az igazságot nem hallgatják meg, de a meséket elfogadják. Te azonban maradj mindenben meggondolt, viseld el a bajokat, teljesítsd az ige hirdetőjének feladatát, töltsd be szolgálato-dat.” Befejezésül a felszólalás és az önhermeneutikai folyamat mintegy kiteljesítéseként, „ha tetszik, legrövidebb ars poeticámcént is” saját, az 1987-es *Kibiztosított beszéd* kötetében záró versként szereplő *Félelmen túli...* című költeményét idézi:

*Hogy fényesednek az éjszakák!
amint élesednek a kések,
de a félelmes penge-arsenált
kicsorbíthatja az ÉNEK!*

*Aki a félelmen túli tartomány
dalokra elszánt kölyke,
jól tudja, miért e földi ágy
s miért a csillagok – fölötte.*

„A hetvenes és nyolcvanas években – állította Görömbei András már a verseket, műfordításokat és esszéket tartalmazó 1995-ös *Zónaidő* című kötet megjelenése alkalmából –, amikor a költők és esztéták egyaránt sok fölösleges szót vesztegettek annak bizonygatására, hogy a költészet közösségi küldetése véget ért, Nagy Gáspár konok és szelíd következetességgel vallotta, hogy egy »élére állított vers« a mi időnkben is sokat tehet. Nem programos politikai harcot hirdetett, csupán nem ismert el tilalomfákat, tabutémákat. Félelem nélkül mondta ki érzéseit, gondolatait. Félelem nélkül nevezte meg azt a kort, melyben élnie adatott. Így hívta ki maga ellen a »nyüzszítve támadó gyávaság« bosszúálló, nagy haragját, mely szilenciummal, állásvesztéssel sújtotta a pontos szavú költőt.” (*A költő egyenes testtartása*, Magyar Napló, 1995/11.) „Az Öröknýár: elmúltam 9 éves (1983) – írta, szinte ehhez kapcsolódva, a költő 2002-es tematikus válogatása, a „... nem szabad feledNI!...” versek – 1956 láthatatlan emlékművének talapzatára című kötet megjelenésekor a Kortárs szerkesztője, Szokolczay Lajos – a magyar irodalmi közvélemény és az aluvó cenzúra döbbenetére nemcsak azt mondta ki, tipográfiai játékkal súlyosbítva a megállapítást, hogy a sír, a test, a csont NIncs sehol, hanem utóiratában azt is, hogy a csupán monogrammal jelzett mártírt »Egyszer majd el kell temetNI / és nekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI«. Hihetetlen bátorságról tanúskodó kortörténeti adalék ez a költemény. Még azt is ámulatra készítheti, aki nem vagy kevésbé emlékszik a szegedi Tiszatáj (*Két nyárfa a hódoltságban*, 1981; *A Fiú naplójából*, 1986) és a tatabányai Új Forrás (a főntebb idézett verset megjelentető folyóirat) körüli bonyodalmakra. A »bűnt« itt is és ott is megtorlás követte, sőt a szegedi orgánumot be is tiltotta a politika. Nagy Gáspár vesszőfutásáról most hadd ne beszéljek – besúgókkal övezett múltjának ma már irodalma van –, de hogy mit gondolt saját cselekedetéről a költő, azt az *Anno domini, MCMLXXXIV* mindennél jobban mutatja. Mert az apokrif imaként is jellemezhető csöndes magábafordulás éppen a gyengéd hangot idézvén lesz félelmetes erejű: »Istenem! – valamit mégis jól tehettem, / ha most

hétfelől jó ellenem az Ellen, / valamit úgy, ahogyan kellett, / és bocssátsatok meg; csak ennyi tellett!« A »csak ennyi« nem volt más, mint a zsarnokság, az írókat a politikai sakktábla tiltóli figurájának képzelő hatalom nyílt arculútése. Nem sokan merték ezt akkoriban megtenni...” (*Vérző lélegzet*, Bárka, 2003/ 1.)

Nagy Gáspárról szóló monográfiáját Görömbei András is ennek az életutat és pályát egyként meghatározó és emblematiszusan kifejező cselekedet köré szervezi; élet és életmű megbonthatatlan egységességét hangsúlyozza. A mottóként a kötet címlapján szereplő (ön) idézet szerint a költő „személyisége, művészete tisztaságot sugároz és követel”, „igénye – s ezek már a kötetzáró mondatok – a dolgok néven nevezése, a tisztánlátás, következetes erkölcsi magatartás. Költészetének kitüntető jegye az is, hogy a gazdag élményvilág plasztikusan jelenik meg benne, de az élményvers létfilozófiai dimenziókba emelkedik, az emberi létezés nagy kérdéseiről mond hiteles és érvényes egyéni véleményt.” A Nagy Gáspár-i élet(mű) különleges értéke az irodalomtörténész számára, mindezek alapján, nem is lehet más, miként azt a monográfia megjelenésének apropóján tett nyilatkozatában kifejti, hogy „a szemlélete tele van játékos ötletekkel, de a nyelvi játékoságnak olyan mélység-dimenziókat tud adni, hogy az ily módon összetett esztétikai értékvilág maradandó szemlélettágitó élményünké válik. Az esztétikai értékvilág összetett. Annak szerves része a morális érték is. Természetesen nem önmagában, nem a műből kilógatva, hanem a mű megalkotottságában, annak természetes elemeként. Ha gondolatban föllapozzuk most a magyar irodalom jellegadó nagy alkotásait, akkor talán nyilvánvaló, hogy erkölcs és esztétikum nem szembeállítható, hanem egymást feltételező elemek.” (*Esztétikai érték és közösségi felelősség. Görömbei András irodalomtörténészsel Elek Tibor beszélget*, Új Könyvpiac, 2004. december)

Szellemtörténeti értelemben élmény és korszellem megismerésének három szintje, három fokozata van. Az első önmagunk jobb megismerése a saját életút újraélése, utólagos megélése (Nacherleben) révén. Ennek legnyilvánvalóbb irodalmi kifejeződése az önéletrajz,

a biográfia, amellyel az ember – életének kivételes, létösszegző időszakában –, önmagára irányuló elmélkedéssel, élete teljességét képes új formába önteni, formássá változtatni. Az életrajz segítségével énjének világra vonatkoztatását tudatosíthatja; emberi lényegének fokozatos felismerése történelmi portrévá teljesezhet.

Nagy Gáspár több mint száz darabból, különféle alkalmi funkciójú és jellegű elegyes írásokból álló, az utólagos szerzői-szerkesztői rendezés-besorolás révén mégis egységes „nagy kompozíciója” egy teljes költői-írói életrajz benyomását kelti, annál is inkább, mert az egyes részletek az életút és a pálya szinte valamennyi, korábban is jellemző mozzanatát újólág magukban foglalják. Ilyen a szülőföldhöz, a szeretett pannóniai, nyugat-dunántúli vidékhez, a családhoz, az őt felnevelő és útjára bocsátó közösséghez való hűség jól ismert toposza. Feltűnnek a bencés iskolai neveltetés emlékei, felmerülnek az alapvető hitbéli kérdések is; költészettelfogásának mindig is érzékelhető szakrális, transzcendens, metafizikus érintettsége. A szerző a nagy mestereknek, a pályakezdését segítő atyai jó barátoknak – Kormos Istvánnak, Nagy Lászlónak, Jékely Zoltánnak vagy Pilinszky Jánosnak – több írást, szinte önálló ciklusokat szentel. Az ő nyomdokaikon haladva, a hitet és az alkotást egyformán kegyelmi állapotként, a „szabadság áhításának megfogalmazódásaként” fogja fel. S természetesen feltűnnek ebben a kötetben is a közelmúlt történelmét faggató, annak fehér – vagy időközben újólág bepiszkított – faltjait feltáró gondolatok is: 1956 kitörölhetetlen és meghatározó emléke, az 1968-as és 1980-as csehszlovákiai és lengyelországi események.

A költői életműből már jól ismert témák ismételt és egy költő- vagy íróiars tevékenységén keresztül, áttételes formában történő feldolgozásának indoka azonban ezúttal sem elsősorban az emlékéállítás, a szülőföldhöz, az eszmé(ny)hez vagy személyhez való hűség bizonyítása. Itt minden(ki) a költőszemélyiség jelenbeli lét- és tudatállapotának szempontjából (horizontjáról) tételeződik; múlt és jövő a költő és költészete jelen ideje felől értékelhető és értelmezhető. A költő Nagy Gáspár szemlélet- és alakításmódjának újabb fontos sajátossága ez

a monográfiusa által, az idézett interjúban „szellemi nyitottságnak” nevezett tulajdonság: „Sokféle ösztönzést hasznosított egyéni látásmódjának megteremtéséhez. Kormos István, Nagy László, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Pilinszky neki egyszerre adott útavalót. De ugyanígy említhetjük Illyés, Németh László, Bibó, Tamási Áron szellemiségének felismerhető ösztönzését. Külön pecsétje életművének a kelet-közép európai zónaidő legkiválóbb alkotóinak testvéri megszólítása, szövetsége. Legfontosabb talán mégis az, hogy Nagy Gáspár szinte szakrális tisztaságú és bátorságú költői világa úgy fogadta be a posztmodern szemléleti elemek sokaságát, hogy közben egy percig sem adta föl nemzeti sorsot vigyázó küldetését. A posztmodern szemléleti elemeket is ennek érdekei szerint hasznosítja.”

S ez a megszokottnál vagy elfogadottnál egy sokkal árnyaltabb, s tegyük hozzá rögtön, sokkal realisabb, igazabb Nagy Gáspár-kép. Nagy Gáspár harcos, sőt vakmerő kiállása a hetvenes-nyolcvanas évek irodalmi-politikai viszonyai közepette feltétlen és tiszteletteljes főhajtást érdemel. A vele készített és mindegyre azonos koreográfiát követő interjúk legfőbb témáját, ennek megfelelően, egészen a legutolsó időszakig jobbra a nevezetes, betiltásra ítéltetett költemények megjelenésének körülményei, az elhallgattatás, az írószövetségi küzdelmek és a titkári teendőkről való kényszerű lemondás-lemondatás okai vagy éppen a helytállásnak, a méltánytalanságok elszenvedésének méltó, személyes elégtétele: a Nagy Imre-temetésen való (újra) hivatalos írószövetségi képviselőlet jelenti. Ezekben a nyilatkozatokban – tegyük hozzá: egyáltalán nem a nyilatkozó valamiféle tolatkodó kérkedési hajlamának köszönhetően –, éppen ezért, általában nagyon kevés hely és idő marad az esztétikai-poétikai kérdésekkel, a költői pálya alakulástörténetével, a műhelygondokkal összefüggő kérdések megbeszélésére.

Így azután, az idők során, a költő személye – valóban minden tiszteletet és elismerést megérdemlő helytállása – köré, az érintettől mintegy függetlenül, egy folytonosan újraeledő és egyre masszívabb legendárium szövődik. Ez a legendárium azonban, természetének

megfelelően és minden jó szándék ellenére, a kilencvenes években kezdi már-már a költőség, a teljes életmű megismerését és megítéltetését veszélyeztetni. A legendáriumban rejlő veszélyre ismét csak a költő egyik legjobb ismerője, Szakolczay Lajos hívja fel a figyelmet, amikor felveti, vajon „a költemény – akár a képes beszéd sugallatával, akár a nyílt kimondással – működhetik-e *erkölcsként*, a tartás, az *egyenest gerinc* lehet-e esztétikum-létrehozó?” (*A politika senkiföldjén /1993/ = Korfurdaló. Tanulmányok, esszék, kritikák az irodalom, a színház és a képzőművészet köréből*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 1999, 247.)

A felmerülő kérdésekre-kétségekre a széles olvasóközönség és a szűk szakmai kör is az ezredvég időszakában kap beszédes választ. Ekkor, a költő születésének ötvenedik évfordulójára jelenik meg a megelőző tizenegy kötetének anyagát, valamint újabb verseit tartalmazó, több mint félezer oldalas gyűjteménye (*Szabadrabok. Egybe gyűjtött versek 1968–1998*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999). „Szabadrabok című gyűjteményes kötetem összeállításakor nyertem bizonyos képet arról – vallja a szerző, illetve összeállító –, hogy mit is műveltem az elmúlt harminc-harmincöt évben. Ezt-azt írnak az emberről – belehelyeznek, mondjuk, politikai skatulyákba, vagy az úgynevezett történelmi fogékonyságot értékeli –, ám a versek írója óhatatlanul önreflexiót is végez az ilyen egybefoglaláskor. Jómagam úgy vélem: valójában csupán a magam gondjait-örömeit írtam meg, amelyek persze sok tekintetben egybevágtak egy nagyobb közösségével.” (*Ember és gondolat. Nagy Gáspárral beszélget Nádor Tamás*, Könyv/ Hét, 2003. május 29.) De a külső szemlélők, a szakmai és az olvasóközönség számára valójában Görömbei András monográfiájának kivételes érzékenységgel és nagy szakmai hozzáértéssel megvalósított értelmezései olvastán tudatosul igazán, hogy túl közéleti aktivitáson, politikai tisztánlátáson, az elmúlt évtizedek során azért itt mindenekelőtt egy tekintélyes irodalmi munkásság formálódott és bontakozott ki, amely minden további legendaépítésnél lényegesebb, s az eddigieknél sokkal több és sokkal alaposabb figyelmet érdemel(ne).

Ebből következően a szellemtörténeti megismerés második és magasabb szintje nem lehet más, mint személyek és azok élményeinek, életmegnyilvánulásainak a megértése, amelynek során a belső tapasztalat elemzése, az én életvonatkozásainak a megélése és magyarázata kiegészül az idegen ének és azok életmegnyilvánulásai megértésének elemzésével. Belső tapasztalat és mások élményeinek megélése és megértése együttesen járul hozzá az általános érvényű megismeréshez, a szellemi világra vonatkozó tudás megszerzéséhez. A tudás megszerzésének legfőbb formája, illetve eszköze ebben az esetben a behelyezkedés (Hineinversetzen) lesz. Hiszen – Wilhelm Diltheynek, a szellemtörténet atyjának a „történelmi ész” kritikájáról készített vázlatai értelmében – „megértésről akkor beszélünk, ha az én a te-ben önmagára talál; a szellemnek ez az önmagával való azonossága – az énben, a te-ben, a közösségek minden szubjektumában, a kultúra valamennyi rendszerében, s végül a szellem és az egyetemes történelem totalitásában – teszi lehetővé a szellemtudományokban a különböző teljesítmények együttműködését”.

Nagy Gáspár kötetében az én és a te, a különböző teljesítmények szellemi találkozásának szép példái a költő életében vagy költészetében fontos szerepet játszó személyiségekről készített írások. Ezek jó részét, mint szó volt róla, alkalom szülte: például valamely író előd vagy kortárs születésének vagy halálának kerek évfordulója, könyvének ismételt kiadása, új kötetének megjelenése vagy kiállításának megnyitása. Az alkalmi írások mellett jelen vannak a szellemi azonosulásnak azok a különleges példái is, amelyek a más alakba való behelyezkedéssel valamilyen általánosabb (művészeti, társadalmi, történelmi) kérdést is érintenek. Ez utóbbiakban, ugyancsak szellemtörténeti értelemben, a szellemi világról alkotott tudás a saját sors és a mások sorsa megéléseinek és megértésének, valamint az adott közösségre jellemző közös tényezők (Gemeinsamkeiten) történelmi felfogásának és az úgynevezett objektív szellemnek az együttes hatásként jön létre. Az objektív szellem az egyének közösségének érzékelig – külsőleg – nyilvánosan, vagyis mindenki számára megis-

merhető, megszerezhető, megtapasztalható életmegnyilvánulásainak – mint a megértés tárgyainak – különböző formáit és közegét jelenti. Szellemiség, ami ugyanakkor az érzéki világban, a társadalom, az erkölcs, a jog, a vallás, a művészetek, a tudományok, a filozófia területén nyilvánul meg. Egy adott kor közösségének olyan tagolt rendje, struktúrája, amelyet az egyén gyermekkorától kezdve elsajátít, s amelynek segítségével környezetében, világában eligazodni képes. „Minden nemzedéknek az a föladata, hogy a magyar irodalomnak az összes értékét Balassitól Illyés Gyuláig éltesse. S ha mi nem beszélünk róla, akkor senki más nem fog beszélni róla. S ha egy olvasónak úgy adhatok át egy Illyés Gyula-, Németh László-élményt, összefoglalva, versben, túl az okos esszéken, de töményen, akkor azt hiszem, hogy a magyar irodalom folytonosságát segítem éltetni” – fogalmazza meg egy televíziós interjúban a költő, de a maga „okos esszéire” is vonatkoztatható iránymutatást a szerző (Gong, szerkesztő-műsorvezető Zalán Tibor, Duna Televízió, 2003. június 3.).

Ez esetben is többről és másról is van szó, mint egyszerűen a magyar irodalmi hagyomány éltetéséről vagy élesztéséről. Ennél sokkal lényegesebb a megidézett alkotókkal való személyes azonosulás szándéka és képessége, a személyiségükbe és alkotóművészetükbe való belehelyezkedni tudás („évszázadok magyar költészetének hagyatéka”), s az élménynek és alkotásmódnak az utánképzése, utánaalkotása. Vagyis az a tudat, amit nagyon leegyszerűsítve úgy fogalmazhatunk meg, hogy én, a költő itt, a 2003-as kötet címével szólva, az „ezredváltó, sűrű években” képes vagyok, megszerzett tapasztalataim és felkészültségem birtokában, ezen elődöknek a szintjén megszólalni, a kor és a magam lényegiségét az ő közvetett segítségükkel verssé, művészetté, érvényes gondolattá formálni.

Megélés, belehelyezkedés, utánképzés együttese tehát, no meg az a bizonyos személyes, irracionális elem, amelyről az érintett is csak szemérmesen mer beszélni, s amelynek kibontása, értelmezése éppen monográfusának a nagy érdeme. Annak a monográfusnak, aki nem kis feladatra vállalkozott, amikor elszánta magát arra, hogy barátjának,

szerkesztő- és munkatársának életművéről készít átfogó értekezést. Az így vállalt kivételes vagy kivételezett tanulmányírói pozíció kétségtelen előnye, hogy minden(ki) másnál közvetlenebb behelyezkedést tesz lehetővé, ugyanakkor megnöveli a veszélyét a kritikátlan azonosulásnak is. Görömbei András az említett interjúbán arra a kérdésre, hogy a Csoóri Sándor- vagy a Nagy Gáspár-monográfia elkészítésekor nem zavarta-e, hogy közeli barátairól kell írnia, illő szerénységgel a következőképpen válaszolt: „Azt, hogy a barátjuk lehetek, életem nagy kincsei között tartom számon. Irodalomtörténeti munkámban ez csak annyiban zavart, hogy tudom, még alaposabb, még mélyebb könyvet érdemelne életművük, mint amelyet tőlem kaptak. Tudom azt is, hogy az alkotókban másként élnek műveik, mint ahogy azokat egy-egy irodalomtörténész megközelítheti. Nekem belső szükségből kellett vallomást tennem az ő életművéről. Oly mély belső igényem volt az, hogy elmondjam, amit gondolok és érzek életművéről, hogy ez hatálytalanított minden egyéb akadályt.”

S ezzel máris a szellemtörténeti megismerés harmadik szintjéhez érkeztünk, mely szerint a legmagasabb rendű szellemtörténeti feladat egy alkotó embernek vagy művének a megértése, az adott alkotó személyiségben vagy műalkotásban az életösszefüggés felmutatása, ami csak abban az esetben lehetséges, ha a megértés során a kifejezés, a külső, a ható tényező és a kifejezett, a belső tényező, az eredmény viszonya valamely egész összefüggésének értelmében és a megértés folyamatában egységgé ötvöződik. Ennek legfőbb eszköze az élményösszefüggés utánképzése, utánaalkotása (Nachbilden), hiszen maga a megidézett mű is egy másik alkotó egyén élményeinek intuitív kifejeződése. A megértés ilyen értelemben szorosan összefügg a megeléssel mint a teljes lelki valóság felfogásával, ugyanakkor megköveteli az adott személyiségbe vagy a mű világába való mind teljesebb behelyezkedést. Ebből következően, szükségszerűen és mindig, tartalmaz irracionális, szubjektív elemet. Az életösszefüggésnek az adottban való felmutatása akkor lehet (művészileg is) igazán sikeres, ha az az összefüggés saját megélés-ként és immáron saját, egyedi műalkotásként jelenik meg.

A Nagy Gáspár-versek meg- és elismertetését hosszú időn keresztül egy szigorúan és szűk értelemben vett szakmai (irodalom- és kritikaelméleti, interpretációs és szakmódszertani) kettősség vagy paradoxon is nehezítette. Ennek lényege az, hogy a költő által tudatosan vállalt és a közéleti szerepvállaláshoz hasonló elszántsággal képviselt művészeteszmény és alakításmód, illetve az éppen az adott időszakban hasonlóképpen a saját meg- és elismertetéséért küzdő, korszerűnek gondolt irodalomtudományi-interpretációs elmélet és kritikai gyakorlat meghonosítását célként maga elé tűző szellemi műhelyek képviselőinek költészeteszménye és poétikafelfogása között meglehetősen ellentét támadt, s ez esetben is egyfajta fáziseltolódáshoz vezetett. Nagy Gáspár számára a költészet az, mint említett gyűjteményes kötetének fülszövegében maga írja, „amitől a nappal éjszaka, és az éjszaka nappal. A múlt pedig teljes értékű jövő. S mindez jelen időben, ismétlődhet, ahányszor csak akarja az a kulcs, amelyik pontosan sejtí a zár titkát. De hogy nyitja-e, s nyílik-e? A vers mégis maga a remény.”

Ez a fajta költői hitvallás vagy költészetfelfogás nyilvánvalóan nehezen találhatott kapcsolódási pontot az ezredvéget a személyiség- és nyelvvesztés traumájaként vagy a mindenfajta egész- és egységelvű gondolkodás és ábrázolás kríziseként tételező (posztmodern) irodalom- és tudománykonceptiókkal. Költészet és recepció egymásra találásához, ma már pontosan látható, mindkét irányból elmozdulásra volt szükség. A költő részéről ez az elmozdulás az életmű együttes felmutatásával s esszékötetében a „háttéranyag” megmutatásával megtörtént. Hasonlóképpen éppen ez idő tájt érzékelhetővé vált egyfajta elmozdulás a honi irodalomtudósi-kritikusi hozzáállásban is. Ezt a szaktudományos és kritikusi körökben megfigyelhető elmozdulást jelezte a helyzet tarthatatlanságának és az irányzati egyoldalúságnak a mind gyakoribb fel- és beismerése.

Szigeti Lajos Sándor például egyik előadásában tudományosság és költészet különállását destrukcióként határozta meg, „mégpedig abban az értelemben, hogy destruáló literátori magatartásnak tartom azt, hogy az éppen aktuális – vezető és irodalompolitikát alkotó –

irodalomtudományi iskolák szinte csak egymással vitatkoznak, tulajdonképpen a művek fölött, abban az értelemben legalábbis, hogy maga az irodalom, a költészet – néha – szinte csupán illusztrációvá vált (válik) ezen iskolák tollán, mert az adott elméleti irányok képviselői elfelejteni látszottak (látszanak) azt, hogy maga az irodalom – jelesen: a költészet – járja a maga útját, függetlenül az elméleti-elmélettörténeti megfontolásoktól.” (*/De/líra és /de/literatúra. De költészet, de irodalom*, Bárka, 2000/6.)

Egy másik, irodalomtudományi munkákat elemző recenzió szerzője a kortársi helyzethez képest egyértelműen az irányzati sokszínűség mellett foglal állást akkor, amikor azt állítja, hogy „az irodalmi mű mindig bonyolultabb, mint amit az adott módszerrel ki lehet, ki tudnak olvasni belőle. Egy-egy új irányzat megformálódása után, mintha nem lenne meg az irodalmároknak az a bátorság, hogy valamely művet régebbi, elavultnak ítélt módszerrel közelítsenek meg, egyszerűen csak azért, mert az adott műnek az adott módszer jobban megfelelné. [...] Ebből következően: mintha az irodalmár önkénye döntené el, hogy egy-egy műhöz mely (éppen divatos, preferált) módszerrel közelít, s nem hagyná, hogy mintegy a mű válassza ki magának a hozzá leginkább illő módszert.” (Goretity József: *Ex Libris*, ÉS, 2003. július 11.)

A hazai irodalomtudomány helyzetéről rendezett konferencia anyagát közreadó tanulmánykötet végigolvasása után egy másik recenzius arra a következtetésre jut, hogy „alighanem lassan tényleg véget ér az aktuálisan egyedül üdvözítő módszertanba vetett hit kora, s egy olyan, csendesebb munkálkodás kezdődik, amelyben a feladat és a célkitűzés határozza meg a metódus kiválasztását, amely kiválasztás egy immár talán valamivel hosszabb távú emlékezet által felhalmozott módszertani lehetőségkészlettel gazdálkodhat.” (Szilasi László: *Ex Libris*, ÉS, 2004. november 19.)

Görömbei András pedig, ennek jegyében, éppen a (poszt)modern irodalomtudomány talán legtöbbet idézett alakjaira hivatkozva érvel a létező irodalomszemlélet létjogosultsága mellett: „Egyébként az

irodalom személyiség- és közösségformáló erejét a modern irodalom-elmélet egyes megállapításai is messzemenően igazolják. Heidegger alapján Gadamer és Jauss világosan kifejtette azt, hogy a mű befogadásakor az olvasó horizontja a műalkotás hatására megváltozik. A nagy művészi alkotások kitágítják az úgynevezett elvárási horizontunkat, új világot nyitnak ki előttünk. Ez az újdonság, változtató, formáló hatás azonban nemcsak a megalkotottságból származik, hanem a megalkotottságban megnyilatkozó eszmékből, gondolatokból, létismeretből is.” Talán végre minden esély adott Nagy Gáspár költészetének minden (személyes-szakmai, politikai-ideológiai) előítélettől, elfogultságtól vagy legendától mentes megítéléséhez.

*

Nagy Gáspár kötetének végére mintegy száz oldalas „függelék” illeszt. Az abban szereplő írásoknak nincs közülük már se szellem-történethez, se hermeneutikához, nincs közülük se megismeréshez, se önmegismeréshez. Nyílt(színi) vallomások: életről, világról, művészetéről, költészetéről. Leginkább a szakma, a mesterség kérdéseiről szólnak. Görömbei András monográfiájának elejére illeszt egy alig tízoldalny bevezetést. Annak nincs köze még se szellem-történethez, se hermeneutikához, nincs köze se megismeréshez, se önmegismeréshez. Nyílt(színi) vallomás: a magyar líra ezredfordulós állapotáról.

Nagy Gáspár és Görömbei András több évtizedes barátsága és szellemi szövetsége a dilthey-i értelemben vett „különböző teljesítmények együttműködésének” kiváló példája. A költő gyakorlati törekvései elméleti igazolását kapja a teoretikusi tevékenységben. Az elméletíró a gyakorlatban látja igazolódni elvi feltételezéseit. „Páratlan párosuk” és tevékenységük mind a mai napig fontos hozzájárulást jelenthetnek egy tartalmasabb, árnyaltabb és korszerűbb irodalomszemlélet kialakításához.

GRÓH GÁSPÁR

(1953) kritikus, szerkesztő, a Magyar Szemle rovatvezetője

A BÚCSÚZÓ KÖLTŐ JELENLÉTE

Nagy Gáspár posztumusz kötete, a *Sárfelirat* versei alapján a költő búcsújáról kellene szólnom. Ehhez azonban a búcsúzás alanyáról, a költőről kell először valamit mondanom, meg kell határozni, ki is volt az a férfiú, akinek utolsó verseit áttekintve azzal próbálkozom, hogy összefoglaljam, miként nézett szembe az életének távlatot adó elmúlással.

Ezért a magam Nagy Gáspár-képével kezdem, előre bocsátva, hogy abban sok fölöttébb szubjektív vonás is lesz. Nemcsak azért, mert költőről valójában nem is lehet objektívan szólni, hanem mert – mint annyi más szerencsés társamat – engem is hosszas kapcsolat kötött hozzá: először a kora hetvenes években, debreceni egyetemi éveim elején, tehát majd négy évtizede találkozhattam vele. Rögvest hozzá kell tennem ehhez azt is, hogy barátjának nem merem magam nevezni. Akkor talán megtenném, ha élne, de így komolyan veszem Szabó Dezső intését, akitől tudjuk, a költő sírján dudva és barátok teremnek. Annyit azonban le kell szögezнем: a kapcsolat természete baráti volt, de térben és időben ezernyi oka volt annak, hogy a köznapi értelemben vett barátkozás elmaradt. Az okok között az idő hiányán túl egyfajta szemérem is volt. De a sok dedikáció, elmélyült vagy éppen könnyed beszélgetés emléke ezt a kapcsolatot így is máig elevenné teszi.

Első találkozásunk idején Nagy Gáspár versei sorozatban jelentek meg az Alföldben. Akkoriban nem volt szokás, hogy pályakezdő költők munkáit ilyen, határozott állásfoglalást jelentő mennyiségben adja közre egy folyóirat. Roppant intenzív indulás volt az övé, és ezt

néhány évvel ifjabb kortársként nemcsak örömmel láttuk, hanem valamiféle megfoghatatlan biztatást is éreztünk e tényben. Ezt az érzést már akkor erősítette, hogy érzékelhettük azt a mély emberi és irodalmi barátságot, amely az akkor oktatói pályáját kezdő, oly sokunkra nagy szellemi és erkölcsi hatást tevő, ugyancsak kortársunknak érzett Görömbei Andrással kötötte össze. Az ő barátságuk akkor azt az utólag nem mindenben igazolható elképzelést erősítette bennünk, miszerint az igazi irodalom több mint az irodalom, és hogy csak az az igazi költészet, amelyiknek a tétje nagyobb, mint a versek. Amiben van igazság, de azt abszolútnak tekinteni persze túlzás. Utólag nehéz eldönteni, hogy mi volt vonzóbb: az irodalom vagy az irodalmon túli tét. Hogy ez utóbbi nem volt csekély, azt nemcsak a kortársi és baráti irodalomkritika érzékelte, de egy másfajta figyelem is.

„A BRFK [Budapesti Rendőrfőkapitányság] III/III osztály adatai szerint [Nagy Gáspár] alaposan gyanúsítható ellenséges írói tevékenység kifejtésével, antimarxista nézetek terjesztésével, ellenséges célzatú illegális csoportok létrehozásával. Tevékenysége népköztársaságunk államrendje ellen irányul, elsősorban ideológiai és kulturális területen a fellazító politikában nyilvánul meg” – idézte Görömbei András egy valahai szerzőtől, aki nem csekély érzékenységgel fogalmazta meg a maga állásából fakadó álláspontját.

A megállapítás ugyan alapvetően pontosan tükröz egy helyzetet, mégis minden elemében hamis. Ezt alighanem a szöveg szerzője is tudta. Ha ugyanis a megfogalmazott vádak tényszerűen bizonyíthatóak lettek volna, akkor Nagy Gáspár bíróság elé kerül, és igen súlyos büntetés várt volna rá. Rákosiék fénykorában egy ilyen tartalmú vádirat legalább két pontja önmagában is halálos ítéletet vonhatott maga után, nem szólva a megemlített „ellenséges célú illegális csoportok” résztvevőinek kiosztható, nem csekély büntetési tételekről.

A szöveg záró mondata azonban rögvest visszavesz a megelőző kijelentés súlyából. A „fellazító politika” a kor ideológiai és hatósági tolvajnyelvében kifejezetten azt az elsődlegesen a hidegháború korszakának vége felé kialakított nyugati politikát jelentette, amely a bol-

sevista rendszerek megdöntése helyett azok eróziójának gyorsítását célozta. Ennek folytán a fellazítóra semmilyen konkrét cselekmény nem bizonyítható, megnyilvánulásainak dinamikája, sugallata alkalmas arra, hogy gyöngítse a rendszer alapjait. Ekkoriban a Kádár-rendszer eresztékei már önmagukban is előregedőben voltak. Így aztán a hatóság, a verbális fogcsattogtatás ellenére is tudomásul vette, hogy a lázítás más, mint a lazítás.

Ám a fenti szöveg fogalmazója ettől függetlenül jól érzékelte, hogy Nagy Gáspár szelid költészete mögött a hatalmi berendezkedés radikális elvetése húzódik meg. És ha a költő illegális sejteket nem is szervezett, a költészetének csoportképző ereje volt. Általa találkozhattak össze, akik hasonlóan éreztek, gondolkodtak. Vagyis Nagy Gáspár verseinek költészetén túli jelentése volt, ahogy az irodalom is határozott közéleti tartalmakat közvetített, bizonyos összefüggésben kvázi-politikai jelentést kapott. Nemcsak a III/III-asok, hanem a civilek számára is. Vagyis az éber szolgálatos megfigyelők okkal vették észre, hogy a dolgok az ő szempontjukból veszélyes fordulatot vettek. Nagy Gáspár versei (de, maradjunk Debrecenben, Görömbei András vagy éppen Tamás Attila némely órái is) sokunk számára az irodalmat akkoriban közéleti, politikai, nemzeti, erkölcsi önmegvalósítás-pótlékká is tették, amely megfoghatatlanságában a hétköznapiakban engedélyezettnél magasabb, bár nem ajándékba adott szabadságfokot biztosító térséget jelentett. Nem igazi szabadságot, de mégis olyan próbapályát, ahol meg lehetett próbálkozni a szabadságért folytatott harccal. Az akkori világ megosztottságában, ahol a mi és az ők fogalma, számomra legalábbis, nagyon világosan elvált egymástól, Nagy Gáspárral azonnal a hivatalt elvárásokkal szemben egy másfajta értékrend alternatíváját jelentette, amely mellé állni felszabadító élmény volt. És nem kevesen álltak itt: Nagy László, Csoóri ugyanezt jelentette, de hasonlót éreztünk pl. Pilinszky vagy Weöres Sándor verseit olvasva is, annak ellenére, hogy az ő „alternativitásuk” egészen másként működött.

Az évek múltak, a rendszer csendesesen kókadózott, a szellemi kapcsolatok rögzültek, jártuk a magunk útját. Nagy Gáspár írta a verseit,

ütközött olykor a hatalommal, csendesen működött a „mi” és az „ők” (vagy „azok”?) megosztottsága.

Nagy Gáspárral e szerkezeten belül volt még külön okunk is a szolidaritásra: akkoriban kevesen viseltük ezt a napkeleti bölcsek egyiktől kölcsönzött nevet. Pszichológiailag igazolt tény, hogy az ilyesféle névazonosság mással nem igazolható pozitív előítéletet kelt az emberekben. Ezt mi a szakma megerősítése nélkül is éreztük, igaz, hogy az összetartozás érzetet más tényezők is megerősítették. Mindenesetre rendre el is játszottunk azzal a nem túl igényes szójátékkal, hogy pártot alapítunk. Ha mást nem is, de Gás-párt, sőt Gáspártot. (A tulipánt-tulipántot népi kifejezés mintájára.)

Ez idő tájt úgy gondoltam, és azóta is így látom, hogy Nagy Gáspár számára a kezdetektől kezdve nem igazán az irodalom, nem a költészet volt a világon a legfontosabb dolog. De ebben az összefüggésben nem kell feltétlenül és főleg nem kizárólagosan politikai tartalmakra gondolni. A politika csak (csak?) annyiban fontos, hogy esetenként az igazság felé vezető úton a legdurvább akadály. Ám ha valaki így gondolkodik irodalomról és költészetről, akkor az nem igazán „irodalmi költő”, és ez recepcióját is meghatározza.

Nem hiszem, hogy Nagy Gáspár valaha azt gondolta volna, hogy ő „az úr, és a vers csak cifra szolgálja”. Nem gondolhatta, és nem mondhatta, mert mélyen megélt katolikus hite okán tudta, hogy Úr csak egy van, és a költő meg a versei örüljenek, ha Őt szolgálhatják. Ennek, a saját személyiséget ugyan le nem fokozó, de az egyéni lét korlátaival, esetlegességével is számot vető hitnek meghatározó szerepe lett költői látásmódjában. Elsősorban azzal a világlátással, hogy az ember a maga egyediségében, egyedi példány voltában is egy nagy egész része. Része a világ kozmikus rendjének, a földi létnek, az emberiségnek, nemzetének – és az e helyzetéből következő alázat nélkül még önmagáig sem juthat el.

Nagy Gáspár irodalmi pályaképében kifejeződő életútja eszerint alakult. A rendre elszoruló torkú kortársak között ő rendkívül természetien bizonyult. Ennek egyik oka az volt, hogy köznapi és szellemi

élete eseményeire reflektálva (talán csak Juhász Gyulához hasonlítható gyakorisággal) nagyon sok, hagyományosan alkalminak mondható verset írt. Nem menekült egy konstruált világba, arról írt, ami körülvette. Akár egy olimpiai közvetítésben látott tornászlanyról (lásd: *Szaltószabadság*, vagyis: *Csak nézem Olga Korbutot...*), vagy írókról, költőkről, művész- és másféle barátokról, mesterekről, cimborákról, családról, a család krónikájáról. Ezek a versek, bár alkalmazkodtak, korántsem voltak esetlegesek. Olyan történetekhez, emberekhez, eseményekhez kötődtek, melyek valamilyen módon belső életének részeivé váltak, ahova viszont csakis értékrendjének szűrőjén keresztül juthattak. Vagyis, miközben önmagának, lírai énjének az irodalomban szokásostól eltérően nem tulajdonított meghatározó jelentőséget, mégis minden szava, metaforája, sora személyiségéből nőtt ki. A verseiben megjelenő alkalom pedig maga volt az élet, az ő élete, az alkalmi versek pedig az élete margójára írt glosszák.

Azt hiszem, hogy Nagy Gáspár tökéletesen tisztában volt költészete természetével. Sohasem akart a szó irodalmias értelmében nagy költő lenni. Nem a hírt, a költői dicsőséget kereste, hanem a maga üdvösségének útját. A katolicizmusban nagyon fontos szerepe van az életszentség fogalmának, amely nem nagy tettekben, különleges teljesítményekben, mártírumban mutatkozik meg, hanem a mindannyiunk számára elérhető tökéletesedésben, az emberben meglévő isten-képmás keresésében, megmutatásában. Az irodalomkritika, esztétika ezt a fogalmat nem ismeri, bár például valami hasonlóra Mikszáth utal egy kis írásában, amelyben arról tűnődik, hogy a nemzeti irodalmakban nem a korszakot nyitó, iskolát teremtő, született zsenik szerepe a döntő, hanem a kismestereknek, a derékhadnak, amelyek irodalmi kultúrát teremtenek. Például azt hozza, hogy ha Shakespeare szerbnek születik, és valami csoda folytán így is megteremti életművét, attól a szerb irodalom ugyanott tartana, ahol akkor (tehát Mikszáth idejében) tartott.

Nagy Gáspár nem akarta újjáteremteni a magyar költészetet, ellenben költői életszentséget hordozva, maradandó értékeket teremtvé kultúrát épített. Verskultúrát is, hiszen annak a népi hagyománynak

volt a folytatója, amelynek már nem a parasztság, nem az irodalmi folklorizmus volt a tartalma, hanem a közösségi gondolkodás, a nemzeti örökség folytatása, a magunk értékeihez való hűség – mai nyelvünkön, bárki számára befogadhatóan. És ezzel az eszközrendszerrel olyan történeti, erkölcsi, metafizikai tartalmakat jelenített meg, amelyek eleve politikai jelentést is kaptak. Ezt a jelentést nem értelmezői magyarázták bele, hanem ő kényszerült rá, hogy végső soron és esetenként politikai tartalmakat jelenítsen meg. Ezek mindennapi önbecsülésünk megőrzéséhez elengedhetetlenül szükségesek voltak. Mert a költészetnek ugyan nem faladata a politizálás, de nem mondhat le az igazságról. És ha egy közösséget a hatalom hazugságra kényszerít, akkor az e közösséghez tartozó költőnek elemi kötelessége igazat írni. Nagy Gáspár ezt a feladatot magától értetődő hősiességgel vállalta. Költészetének művészi mérlegét ezért nehéz tisztességgel megvonni: mert tudatosan volt egyszerre több és kevesebb, mint pusztán irodalom.

Mi sem mutatja ezt pontosabban, mint az, hogy legismertebb versének, verseinek elemi erejét a politikum adja. Ezáltal lett nemzedékének legismertebb költője. Azt, hogy valaki ilyesmit írt le, hogy „egyszer majd el kell temetNI / és nekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI” – olyanok is hallották, akik iskolai tanulmányaik végeztével többé egyetlen verset sem olvastak...

Aztán eljött az itt említett temetés ideje, némely gyilkosok megnevezése – de az a társadalmi katarzis elmaradt, amit a vers olvasói annak idején megéltek. Ez a hiány már maga is egy kis halál volt. És elveszett az a megtalált és megszenvedett szerep, amelyben a diktatúra világában a költő szél ellenében is tudott vitorlázni. Posztumusz kötetében Csoóri Sándor betegága mellől tudósítva (*Éjjel a megváltó hó*) számol be Nagy Gáspár a költőbarát gondolatairól, arról a kínról, amibe bele kellett betegednie: „a szenvedés gyökerét kereste / amikor azt mondta: a diktatúrát / a tiltásokat el lehetett ép lélekkel viselni / de ezt az elmúlt tizenöt évet... / az árulások csalódások hegyláncai alatt / össze lehet roskadni...”

Arról nem ír, mit jelent, ha nemcsak barátunk hitt szövetségeseink válnak árulóvá, hanem az ellenfelek is. Van annál rosszabb, hogy meghitt társak köpenyegük fordítását követően idegenek lesznek: ha valahai ellenfelek csak úgy, tényleges változás nélkül egyszer csak küzdőtársaknak mutatják magukat, esetenként visszamenőlegesen is. Az ilyen győzelem rosszabb a vereségnél, mert utólag vonja kétségbe a harc és az áldozatok értelmét.

Azt hiszem, hogy röviden így tudom összefoglalni annak a költőnek világát, lényét, gondolkodását, akinek posztumusz kötete kapcsán a búcsújáról szerettem volna szólni. De ez a kötet nem a búcsúzása: talán néhány sor van benne, ami erre utal, az is ténymegállapítás. Ezt a könyvet nem lehet odailleszteni a magyar „halálköltészet” hagyományához, a közelmúlt olyan elköszönéseihez, mint amilyen Petri György vagy Orbán Ottóé volt.

Nagy Gáspár búcsújában az a főlemelő, hogy nem búcsúzkodik. Sőt: ő búcsúztat, ahogyan annyiszor. A maga halálával keveset foglalkozik. Igaz, posztumusz kötetében nemcsak az utolsó év versei kaptak helyet, az az év már fizikailag sem nagyon tette lehetővé, hogy sokat írjon, a könyvben jó néhány korábban született, kötetben (néhány szoros kivétellel) meg nem jelent költemény olvasható.

Egészeben a *Sárfelirat* világa nem különbözik a költő más köteteitől. Témái, nálam szorgalmasabb vagy ráérőbb ember talán ki is tudná számolni, nagyjából ugyanúgy szóródnak, mint más köteteiben. Szerelem, búcsúztatók, közéleti és más aktualitások, politikum – és, mondhatnám természetesen, sorsának kötelezettségét teljesítve, 1956 –, amelynek fél évszázados jubileuma közelgett. Néhány kép a gyermekkorból, a szülőfalu világából, azzal az elemző pontossággal, amely olyan nagy sikert hozott a *Halászóembert* közreadó Oravecz Imrének. Egészeben véve, ha a kötet élén, a cím alatt nem állna ott, hogy posztumusz versek, ha nem intene erre a fekete előzéklap és a könyvjelző, akkor nem sok okunk lenne, hogy e könyvben a búcsú motívumát keressük. A címet is utólagos, máshonnan való szomorú tudásunk értelmezteti ebben az összefüggésben, noha az maga nagyon is illik metafora-teremtő nyelvi

játékosságához, gondoljunk pl. csak a *Mosolyelágazásra* vagy a *Szabad-rabokra*. És ha a versek hangütését nézzük, a *Tudom, nagy nyári délután lesz* sokkal inkább mutatkozzhatna halálközeli kötetnek, mint a *Sárfelirat*. Ha Nagy Gáspár búcsújáról, az életről való leszakadást vizsgáló verseiről, azok gondolatiságáról, metafizikájáról általában akarnék (egyszer talán még akarok is) értekezni, akkor nem ez a kötet volna a kiindulópontom, sokkal inkább a halála előtt egy évtizeddel született verseinek világa. Egyébként emlékszem is egy akkoriban, a Kortárs szerkesztőségének bejáratában állva folytatott hosszas beszélgetésünkre. Arról beszélt, hogy rettenetes hónapokat él: majd minden héten érkezik egy-egy gyász hír. Ebből az időszakból való az a verse, amelyből nem állom meg, hogy legalább ennyit ne idézzek: „Naponta jönnek rossz jelek / barbár és szelíd figyelmeztetések / hogy nem vagyunk halhatatlanok – / mind-egyikünk vénen s akár fiatalon / már a végső szörny torkában ragyog.” Szívem szerint idézném tovább is. De annak érzékeltetésére ennyi is elég, hogy lássuk: a halál akkor is alkalmas költői téma, ha nincs még túl közel. (Igaz, mindig nagyon közel van.)

Az említett „szelíd figyelmeztetések” nagyon is szigorúak: barátok, neves és névtelen, közeli és távolibb ismerősök halála. A másoké, akiknek elvesztése nemcsak mindennapos hiányt jelent. És, ahogyan azt annyian megírtak, a saját halálnál, ami után már nem fáj semmi, nagyobb hiány, amit mások elvesztésével él meg az ember. (Igaz, ez a sok veszteség készíti fel saját halálára is.) Nagy Gáspárnak országnyi baráti köre volt: ráértett erre a III/III-as jelentés empatisz szövegezője, amikor valaha egyenesen illegális csoportok létrehozójaként mutatta be. Ha jogilag nem is állt így a helyzet, az embereket összehozó, világképükben, vágyaikban rokon egyénekből a belé vetett bizalomban egygyé szervező ereje sokak barátjává tette: így sokakat veszített el, majd sokak vesztették el őt is.

A halál élménye amúgy Nagy Gáspár költészetében a kezdetektől jelen volt, ahogyan az olyan, gondolkozásmódjának hagyományait még őrző közösségben, mint amelyben ő is felnőtt, a halál természetes része volt a mindennapoknak. Ugyanezt sugallta a keresztény gondol-

kodás is. De a korai versekben a halál mégis inkább általános tényező, nem közvetlen fenyegetés. A fordulópontot Nagy Gáspár költészetében e téren az a sokszor megírt megrendülés hozta, amely Kormos István halálát követte. Kormosról tudjuk, hogy mind emberi, mind költői-irodalmi értelemben meghatározó szerepet játszott Nagy Gáspár pályájának formálódásában. Hirtelen halála ugyanilyen hatást gyakorolt egyik legfontosabb emberi élménye, a halálélmény alakulásában is: a sokkoló veszteség feldolgozásában Kormos filozófiája, kesernyős létszeretetének síron túli sugárzása is segített neki. Az élet múltékonyságának természetességét már tudomásul vette addigra, de Kormos arra is figyelmeztette, hogy „minden nap ajándék”. Nemcsak az élet vége felé, hanem már akkor is, amikor az ember még nem fordult e világi pályája célegyenesébe...

Kormosnak ez a tanítása az utolsó év verseiben is megjelenik, így a kötetet nyitó *H* betűvel jelölt költemények első darabjában is: „Amióta tudván tudom a sorsom / hallgatólagosan egyezséget kötöttem / a Halál angyalával (vagy ördögével) / ő nem említi a nevem / s én sem beszélek róla senkinek” – kezdődik ez a vers. Érdekes volna alaposan végigelemezni, de csak egyetlen fordulatra hívom fel a figyelmet. „Tudván tudom”, mondja sorsáról, ami egyfelől azt jelenti: az az ismeret, amelyet betegsége diagnosztizálásával kapott, nem volt új számára, csak hirtelen különös aktualitást kapott. Másfelől a konkrét betegség kimenetelével kapcsolatosan sem voltak illúziói: ami nem jelentette, hogy ne akart volna meggyógyulni. Egészében azonban nem a vég, hanem letagadhatatlanul és így várhatóan közeli időpontja volt számára új ebben a helyzetben.

Sokan emlékezhetünk arra a 2006. májusi napra, amikor éppen Németh László első egészalakos szobrának avatóján lett rosszul. Utána napokig, talán hetekig aggódva vártuk a kórházi híreket. Eközben úgy tűnt, és ezt a *Sárfelirat* versei is megerősítik, hogy csak egyvalaki maradt nyugodt: az, akinek hátralévő ideje volt a tét. Ebből a tartásból sugárzott az a fölény, amellyel a hívő ember kiszolgáltatottságában is sorsa ura marad.

Mert hiszen „tudván tudva” nem volt már sok kiszabott idejéből. És ennek jegyében is tudott úgy élni, olyan méltósággal, mint tette egész életében. Az maradt, aki volt, ekkor is ugyanolyan tiszta szívvel siratta el az előre sietőket, mint hosszú évtizedeken át. Mert a mások halála veszteség, fájdalom – a hívó ember saját halála azonban egy másfajta, teljesebb létbe való átmenet. Ezért nem elmúlásról, hanem (el)válásról beszél a *H* sorozat 10. versében. A válás első jelentése szerint élők elszakadása: van, aki még marad, és van, aki már egy másik életbe kezd. Aki nem értené rögvest, annak el is magyarázza: „...a megválást gyakorlod / és csak erre a semmiségre / maradt gondod / hogy átkelj átérj / oda ahová / kezdettől készülődté”.

Nem kellene ennek kifejezésére nagy szavak: nagy hit kell. Az élettől való megválás csak annak ilyen egyszerű, aki számára bizonyosság Jézus biztatása: „Atyám házában sok hely van, ha nem úgy volna, megmondtam volna, hiszen azért megyek, hogy helyet készítssek nektek.”

Ez is egy külön kutatási téma lehetne: az evangéliumi utalások Nagy Gáspár költészetében. Ezeknek a természetessége a legszembetűnőbb: olyan maguktól értetődően jelennek meg, mint az anyanyelv legegyszerűbb kifejezései. Így lesz német fordítójából „a magyar irodalom szolgálóleánya”, így jelenik meg sok helyen a háló motívum, amely nemcsak az emberhalász apostolokra, nemcsak az őskeresztények Krisztus-szimbólum halára, hanem az irodalomban önálló életet nyert jelképre is utal (gondoljunk először József Attilára, Pilinszkyre). De félreérthetetlen a *H* (8)-ban is: „Szakadatlan lengnek, / ringnak a hálók: / Oldani? Kötni? / Bezárni? Kinyitni? / Szakadatlan... a hálók: / drága kötelmek.”

Ezekben a versekben összeér az Evangélium, annak nyelvtերemtő és a magyar nyelvet is termékenyítő ereje – és az, ahogy mindez az irodalomba épült. Így jelenik meg az utalásokban, ajánlásokban Dsida és Kosztolányi, egy gyermeki hitet őrző és egy szabadgondolkodóból az Úrhoz hajló költő.

Azt hihetnénk, hogy a halni készülő a búcsúzást vagy a hagyatkozást tekinti végső feladatának. Ez a kötet, csak ismételni tudom, nem ezt mutatja. Persze, a közhelyek ereje hatalmas: mi sem kézenfekvőbb, mint az, hogy rávetítjük ezt az értelmezést egy posztumusz kötetre. Így minden gyermekkorára való emlékezést, minden társadalmi, történeti üzenetet hordozó vers egy lehetséges testamentum részeként kap értelmet. De e megoldás választása előtt gondoljuk meg: minden valamirevaló vers végső összefoglalás, és mint ilyen, az elmúlással szembeszegülő monumentum. Ezért indokolatlannak tartom, hogy a búcsú gondolatának túlzottan nagy jelentőséget tulajdonítsunk a búcsú idején született versek értelmezésekor.

Ha nem tudnánk, amit tudunk, hogy milyen kötet van a kezünkben, aligha gondolhatnánk, hogy valamiféle végső összegezés tanúi vagyunk, hogy elmúláson túli palackpostának tekintsünk verseket. És akkor egyszerűen olvasnánk őket, és tetszenének, vagy elégedetlenkednénk, vitatkozni akarnánk velük. És hatásuk alatt akár arra is biztatnánk a pályája zenitjére jutott, de még nem őszikéire, hanem a nagy összefoglalásra készülő költőt, hogy csak folytassa gyermek-kora emlékeinek versbe töltését, hogy bátran kísérletezzon a különös hangulatú, üzenetű politikai apokrifek írásával, és így tovább. Tennénk ezt azért, mert ez a sokféle vers, a maga természetes alakulásával nem a halálközeli létről, hanem a pusztuláson, sérüléseken, a mindennapi halálokon diadalmaskodó életről szól.

KÖDÖBÖCZ GÁBOR

(1959) irodalomtörténész, az egri Eszterházy Károly Főiskola oktatója

„TANULOM MÁR A NÉMA HARANGOK SZAVÁT...”

Evangélium és esztétikum Nagy Gáspár
Sárfelirat című kötetében

Már-már közhelynek számít, hogy az áldott emlékü Nagy Gáspár nemcsak a költői létformában, de emberségben és magyarságban is ki-magaslott, még pontosabban: kiragyogott a kortársak közül. A 2007. január elején elhunyt költő, jó barát a tapintatos figyelem, az önzetlen segítőkészség, a keresztényi szeretet és feltétlen alázat élethosszig tartó, folyamatos gyakorlásával mutatott példát mindannyiunk számára. Családi indíttatásán és iskoláztatásán túl ebben választott mesterei (Kormos István, Nagy László, Pilinszky János és Jékely Zoltán) is útmutatásul szolgálhattak neki. Akárcsak a Szabófalvától San Franciscoig szemlélődő idősebb pályatárs, Kányádi Sándor, akitől a tág horizontú gondolkodás mellett az írástudói bátorság, a hűség és helytállás morálját tanulhatta el Nagy Gáspár.

Művészi-emberi portréjának fölidézésekor Jánosi Zoltán véleményét idézem: „Megint azt a nagyobb igazságot éreztem, vagyis azt az érdekeken, megfontolásokon, mérlegeléseken fölülemelkedő, boltívszerű, fölöttünk feszülő erőt, amit Nagy Gáspár verseinek világa az utóbbi évtizedek magyar költészetében páratlanul hordoz.” Nagy Balázs kiváló írása (*Biblikus motívumkör Nagy Gáspár költészetében*) ugyancsak a lényegről beszél, amikor költőnk kapcsán az irodalmat etikai fenoménként jellemzi. „Lassan ki merjük mondani, hogy

a művészet eleve szakrális, s csak azok az igazi kérdések, melyeknek metafizikai értelmük van. Nagy Gáspár számára ez nem volt kétséges, ő pályája kezdetétől magáénak vallotta azt az erkölcsi mércét, mely az istenhitből táplálkozik. Ez a bizonyosság motiválta szigorú ítélkezését, és a mély hit segítette őt, hogy költészetében jelen legyen a megváltás bizodalma, a minden mélységekből való felemelkedés lehetősége is. [...] Hívő volt és maradt akkor is, amikor ez inkább hátrányt, mintsem előnyt jelentett. Az evangéliumi hit sziklaszilárd alapján állva semmilyen vihar nem volt képes kárt tenni jellemében. Az evangélium minden során átütött, s nála az irodalom nemcsak művészet volt, hanem erkölcs is.”

Személyisége, művészete tisztaságot sugároz és követel” – írja Nagy Gáspárról monográfiája, Görömbei András. Amikor tehát a költő szakralitásáról beszélünk, elsősorban és mindenekelőtt a tisztaságára gondolunk. Nagy Gáspár esetében ez az emberi, erkölcsi, művészi és gondolati tisztaságot jelenti. Mintegy eleget téve a példaadó költő-előd testamentumának („tisztának a tisztát őrizzük meg és oltalmazuk az időben”), valamint a szülői ház és a pannonthalmi szellemiség által kondicionált evangéliumi üzenetnek: „Tiszta szívet teremts bennem, és az erős lelket újítsd meg bennem!”.

„Ha Nagy Gáspár költészetére gondolunk, egyúttal egy hajlíthatatlan és példázatosan következetes erkölcsi magatartásra is gondolunk. Kivételes jellem volt” – mondja az életmű avatott ismerője, Pécsi Györgyi. Magam is azt vallom, hogy a tanulhatatlan talentumokkal rendelkező, elhívottsággal és elhivatottsággal megáldott Nagy Gáspár egészen különleges tüneményként ragyog azon a csillagtérképen, amit egyetemes és kortárs magyar irodalomnak hívunk. Amikor tanulhatatlan talentumokról beszélek, akkor a kimagasló költői tehetségen túl az érzelmi intelligenciára, az erkölcsi érzékre és a személyiség alapmotiváltságát meghatározó keresztényi értékrendre gondolok leginkább. A Nagy Gáspárról alkotott művészi-emberi portré ezáltal keltheti sokakban a sértetlenül ép, a példaszerűen egész, vagyis a hamleti módon integer lírai személyiség képzetét.

A költőt pályakezdésétől jól ismerő Vasy Géza a Czine Mihály-díj átadásakor elhangzott laudációjában (2006. szeptember 28.) alkat, sors és történelem összefüggéséről szólván esszenciális pontossággal ragadja meg az életmű legsajátosabb ismérveit: „Nagy Gáspár a meghamisított történelemkép idején fellázadt a történelemszünet ellen, és a cenzúra időszakában kereste a sajtószabadságot. [...] Ezért vált október költőjévé. Pontosabban: október ígézetében november költője lett: a vérbefojtás, a megtorlás, a kötelező feledtetés és felejtés évtizedeinek krónikás költője. [...] Olyan tanú, aki többszörösen érzi ön maga felelősségét: az igazat ki kell mondania a legvidámabb barakk zsarnokságáról. [...] 1990 óta jövőképe, reménye egyre inkább eszmében, ideában, hitben talál fogódzót; a betlehemi jászol minden szalmaszála a reményt közvetíti. [...] Nagy Gáspár életműve is ékes példája annak, hogy az esztétikailag megformált mű etikumot is közvetít.”

A hetvenes évektől gazdagon sorjázó s mindvégig makulátlan tisztaságot sugárzó ars poeticák is ezt támasztják alá: „Lefokozott szívűeknek / valami szabadítót mondani / a kapuk alatt // (...) kell valami szabadítót mondani / a kapuk alatt / mielőtt tompán becsukódnak” (*Szabadítót mondani*); „írni / a szó egyetemes súlytalansági állapotában // [...] hinni / a mérleg kristály-krisztusában // halni / redukált időben fölszabadítva a lelket / élni / átzubogni az összes szennycsatorna / cserepes torkán” (*Hétparancsolat*); „Hogy fényesednek az éjszakák! / amint élesednek a kések, / de a félelmes penge-arzenált / kicsorbíthatja az É N E K. // Aki a félelmen túli tartomány / dalokra elszánt kölyke, jól tudja miért e földi ágy / s miért a csillagok – fölötte.” (*Félelmen túli...*); „»A tehetség semmi, elrontható, elpazarolható. / Ami az egész életben számít, az a jellem.« / Tanulom ezt Magától nemes úr holtában is / ahogy élteben a testtartás bátor egyenesét / [...] lám Cogito úr – éppen húsz év után – most már bizonyosság / hogy a halál mindent elrendező geometriája szerint / a hűség és jellem párhuzamosai beérik egymást... Ámen.” (*Zbigniew Herbert emlékére*).

A kilencvenes években Nagy Gáspár létfilozófiai költeményeiben fölerősödik a – már korábbi verseiben is viszonylag gyakran megjelenő

– halálélmény. „Szembenéző, várakozó, elégikus vallomásai” (*Tudom, nagy nyári délután lesz; Amikor vége; Még szeretném elnapolni; H-versek*) ezt a leendő élményt, drámai pillanatot járják körül. A változatos hangvétel és sokféle partitúra szerint felépülő, konfesszionális mélységekben mozgó számadások üzenete számos létfilozófiai tanulsággal szolgál. A halál – miközben földi fogalmak szerint nullára redukálja az ember szabadságfokát –, át is lendíti a meghalt egy másik, bizonyosan tágasabb, félelem nélküli dimenzióba. Nagy Gáspár egyik különösen emlékezetes, nyolcvanas évek végén született artistikus szépségű verse (*Ott fõn*) ezt az élményt a metafizikai távlat többletével fejezi ki: „Szabad vagyok már / mindenektõl / barátaimtól / ellenségeimtõl / akik ha vesztem / is akarják / a beborult égre / nevem írják / s eljövök onnan / esõnek hónap / vigasztalanokat / vigasztalónak / az ég szürké lapján / ott fõn – tûnõdõm / mennyei betûkõn”.

Nagy Gáspár keresztényi ihletettségû versei evangélium és esztétikum találkozásának izgalmasan újszerű és egyéni olvasatát adják. A posztumusz verseket tartalmazó *Sárfelirat* (2007) címû kötetben a bibliai inspirációjú szakralitás és passiójárás olyan intenzitással, illetve komplexitással van jelen, hogy akár evangéliumi esztétikáról is beszélhetünk. Abban az értelemben is, ahogyan ezt Dsida Jenõ, Radnóti Miklós, Pilinszky János, Baka István és Sziveri János költészete mutatja. A nagy formátumú, tág horizontú életmû sajnálatosan korai zárókövét a kivételes hõfokú és élménysûrûségû reflexivitás, a személyes és egyetemes tartalmakat metafizikai távlatból láttató költõiség, a transzcendens reménység csöppnyi öröklétet kigyöngyözõ lírai hevülete és az alapvetõen liturgikus, vallomásos beszédmód reveláló ereje avatja az utóbbi idõszak egyik leghitelesebb és legértékesebb kötetévé.

A *Sárfelirat* versuniverzuma az emberi mélység, a nyelvi erõ, a sugárzó tisztaság és artistikus szépség jegyeivel is egészen különleges minõséget képvisel a magyar lírában, ám a költõi értékvilág példaszerû koherenciája még igézõbbé teszi a könyvet. A transzparens módon fekete-fehér, s a tragikus vonatkozásokon túl egyfajta grafikai

miliót sugárzó posztumusz kötet a határhelyzetben leledző lírai alany végső stációjának megrázó dokumentumaként, a számvetés, az én-felmutatás, a búcsú és létösszegzés döntően klasszicizált nyugalma artikulációjaként lehet a magyar irodalmi kánon egyik magaslati pontja, illetve a Nagy Gáspár-i életmű méltó lezárása.

A *Sárfelirat* című kötetben a szentségek között (Isten, angyal, menny, tenger, háló, élet, halál) egészen kivételes helyet foglal el 1956 és a Szent Korona. Nagy Gáspár utolsó pályaszakaszának két versvonalata (*H-ciklus*, illetve az *Utókor-versfüzér*) a halálközelség szorongató helyzetében vet számot személyiség és közösség legalapvetőbb dilemmáival, más versek pedig (*Október végi tiszta lángok*; *Fénylő arcok és tükörképek*; *Amikor a Duna koronát cipelt*) a nemzeti történelem és önazonosság legfontosabb és legszakrálisabb szimbólumait tematizálva erősítik önbecsülésünket, erkölcsi-szellemi megújulásba, illetve egy magasabb minőséget képviselő Magyarországra vetett hitünket.

Nagy Gáspár Kossuth-díjas költőt 1956 szellemé pályakezdése óta fogva tartja, lírájának jelentékeny része ebből a témakörből származik. Tíz évvel ezelőtt megjelent, viszonylag szűk körben ismert kötete (*...nem szabad feledNI...! versek – 1956 láthatatlan emlékművének talapzatára*, Püski Kiadó, Budapest, 2002) csaknem nyolcvan, a forradalom eseményeihez kapcsolódó, illetve annak szellemében készült verset tartalmaz. Nagy Gáspár a versek mindegyikében a történelmi amnéziával, az össznépi múltfelejtéssel és kedélyes közönnyel dacolva a nemzet önvédelmi reflexére, illetve mentális egészségére helyezi a hangsúlyt.

A *Sárfelirat* „tisztaságot sugárzó és tisztaságot követelő” verseinek sorában (*Fénylő arcok és tükörképek*; *Októberi stációk – keserű töredékek*; *Puskás Kelemenék*; *Szorótábla-émlék egy hajdani osztatlan iskolából*) kitüntetett szerepet tölt be az oratorikus emlékezés 1956 vértanú hőseire alcímet viselő, *Októberi végi tiszta lángok* című hétrészes kompozíció, amely a költő e tárgykörben született műveinek egyfajta lírai szintézise. A szerkezetében, értékvilágában és jelentésrétegeiben is hallatlan műgonddal kimunkált alkotás a liturgia költészetét

a költészet liturgiájaként álmodja és teremti újra. A teremtmény fájdalom költői hagyományához kapcsolódó poéma a forradalom hőseinek és mártírjainak igazgyöngyként fénylő áldozatát kozmikus távlatokban és egyetemes emberi összefüggésekben mutatja föl, miközben „egy örökre szent-évszámú Kedd”-re fókuszálva az egykor volt ünnepi időt időtlen ünneppé avatja. A gyászmise rendjét követő oratorikus emlékezés záró része (*Lux Aeterna*) a szent célért hozott áldozat örök emberi értelmét és a megvilágosultak egyedül érvényes, soha el nem múló igazát fejezi ki: „A lángok forró szívéhez értem, / nincs, nem is lehet már több / ellobbanó pillanata ennek az útnak. // Élők: mutasátok föl a világnak, / s a hunyorgó égi csillagoknak / a mi hőseinket, szent halottainkat, / akik most már jobban ragyognak / és fényük egyre fényesebb lesz, / ahogy megérti áldozatukat a nemzet, / ha századonként legalább egyszer / fölkel és nem riaszthatja semmi fegyver... // Ekkor nagy lesz és hatalmas, / tántoríthatatlanul forradalmas, / bukásaiban is büszke, méltóságos... // Azt súgja: csak a holtak igazára hallgass, / mert az október végi tiszta lángok / szívébe égették a szabadságot!”

Nagy Gáspár széles ölelésű, dialogikus természetű költészetén belül számszerűsége és minősége miatt is megkülönböztetett figyelmet érdemel a portréversek, az idéző-szólító költemények és lírai nekrológok csoportja. A ráhangolódás és behelyezkedés kontemplatív állapotában született alkotások alapotíváltságukban hasonlóak, hiszen a megszólítottal vagy megidézettel fölsímt sorparhuzam, illetve sorsközösség jelenik meg bennük. A választás és vállalás szükségképpen önmeghatározás is egyúttal, amiben a lírai személyiség legteljesebb érintettsége és érdekelttsége ismerhető föl. Ebben az értelemben a portréversek művészetfilozófiai érvényű ars poeticák, egyszerűs mind konfesszionális jellegű monológok, hiszen a lírai alany önnön transzcendenciáját, legeszményibb vágy- és célképzeteit mutatják föl. Az eltávozottakhoz szóló, odaátra küldött versek legfőbb esztétikai-emberi hozadéka az ön- és létmegértés új dimenzióinak bekapcsolása, a nembeliség ontológiai, metafizikai távlatokba helye-

zése, az emberi létezés alaphelyzetének és alapmotiváltságának érzékeltetése lehet. Nagy László Kondor Bélára emlékező sorait idézve: „nagypróbás inségünkben oltalom az égi barát, mert szívében nem lakik félelem.”

A példaadó elődökkel és pályatársakkal folytatott párbeszéd, a lírai alany integritását erősítő szellemi rokonkereső magatartás Nagy Gáspár korábbi kötetei (*Koronatűz; Halántékdob; Földi pörök; Kibiztosított beszéd*) nyomán a 2000-ben megjelent s a *Tudom, nagy nyári délután lesz* című kötet anyagát is magába foglaló *Szabadrabok* című gyűjteményes kötetben teljesedik ki, hogy az utána következő verses-könyvekben (*Húsz év a kétezerből; Ezredváltó sűrű évek; Sárfelirat*) az értéktanúsító, sorsvállaló magatartás egy minden korábbinál komorabb és drámaibb partitúra jegyében kapjon hangot. Az utolsó pályaszakaszból – a megszólítotttság és személyes érintettség okán – a József Attilához, Kányádi Sándorhoz, Sütő Andráshoz és Görömbei Andráshoz írott verseket emelem ki.

József Attila személyisége és költészete megannyi kortárs lírikus versében fölbukkan, s nemegyszer abszolút viszonyítási pontként, a költői létforma és mindenségvágy mágikus erőt sugárzó etalonjaként. A „megtartó varázslat” és a „teremtő gondolkodás” költője Nagy Gáspár életművében is igen gyakran szerepel. A versek egy részében reminiscenciaként, motivikusan vagy utalásos formában, másutt pedig – az úgynevezett idéző-szólító költeményekben, illetve a portréversekben – József Attila művészi-emberi arculata és a hozzá való viszony válik a művek legfontosabb vivőerejévé, afféle szöveg-szervező erőközponttá. Az induláskori vers (*József Attilához*) is erre szolgál példával: „haláloed nyomában / fájó pózok / életed spirálján / én rugózok // én függök e korban / szürke ólmon / idegek rácsain / ringatózom.”

Mintegy három és fél évtized múltán immáron a *Belátás kőbe véshető bizonyosságá*-val („Nem lehet a világot Isten nélkül fölnevelni / nem lehet a világot Isten nélkül megérteni / nem lehet a világot Isten nélkül szóra bírni”) fordul ismét a „fájdalom zsenijé”-hez (*Te Istenre*

bíztad; Félig vakon írt levél J.A.-nak), hogy a saját démonaival és a Halál angyalával küszködő passiójárása közben hittel és hűséggel vértézze, erős lélekkel bátorítsa önmagát az utolsó stációk során. „legvégül te Istenre bíztad a világot, / s nem akad majd halandó, / bűnös és büntetlen, / és költő sem igen, / aki pontosan értené, / miért is volt a ritka kegyelem, / hogy az a két nagy dióbarna szem / e földi pokolból már a Mennybe látott... (...) te szeretetért kuncsorgó, / örök izgága, kellemtelen fráter... / ...én holtig elsakkozgatnék veled / egy állomási restiben, / ahol az összes játszmat te nyered... / Attila, nagyon sietek, / várj meg!” (*Te Istenre bíztad*). A lírai alany versbeli és a megszólított „égi barát” egykori pozíciójában a Gond-viselésre való hagyatkozáson túl („legvégül te Istenre bíztad a világot”) a szorongatott léthelyzet kibeszélhetetlen fájdalma is sorsközösséget jelent, hiszen egyként tudják/tapasztalják, hogy „hány kontingens könny a bánat.” Talán ezért is lehetnek képesek mindketten – Nagy Gáspár és József Attila is – odaátrol energiát és hitet sugározni önmagunk megtartásához és a jelen elviseléséhez.

Akárcsak a legkiválóbbak közül való filmrendező (Jelenczki István), aki minden idők legjobb és leghitelesebb József Attila-filmjével formálja és gazdagítja a „szépség koldusá”-ról alkotott képünket. Méltán és jó szívvel idézem hát a Nagy Gáspár-vers (*Félig vakon írt levél J.A.-nak*) ideillő szövegrészét: „és láss csodát: néhány hónapja láttam / egy különös filmet Rólad, / azt hiszem, a Duna Televízióban, / szerintem nagyon jó volt, / pedig a hossza vagy négy óra, / két részletben láttam, alighanem ezt sem tudják / megbocsátani a rendezőnek, meg azt sem, / hogy évekig koldulta össze a filmre való aprópénzt, / s dacból és szeretetből mégis megcsinálta, / sőt képes volt a mi eszméletünket is / feltölteni s ébren tartani Veled, / és ama görbüetlen gyémánttengelyt tartó / hibátlan versmondaitad között, / s ezért... – lehetek elfogultsággal is vádolható – / azt hallhattam a film végén, amit régóta / magam is a legfontosabbnak tartok... / és nagyon szeretlek érte: / 'Az Isten itt állt a hátam mögött,/ És én megkerültem érte a világot.' / Látod, most kicsit jobban látok...”

A szeretetben és sorsvállalásban azonosuló köszöntő versek sorában művészi értékei okán egészen különleges helyet foglal el a Kányádi Sándor hetvenötödik születésnapjára írott *Mi volna évei mögött?* című remeklés, amely a Tiszatáj 2004. májusi számában jelent meg. A legtitkosabb ultrahangokra is fogékony mű a Kányádi-lírára emlékeztető természet- és valóságközeli metaforikájával, áttetsző formarendjével, csillámló játékosságával, nyelvi szépségével és emberi mélységével ragadja meg az olvasót. A személyes léttörténet pragmatikai vonatkozásait a költői világ imaginárius elemeivel ötvöző, intarziászerűen leltározó alakrajz oly módon láttatja Kányádi Sándor művészi-emberi portréját, hogy eközben a lírai én az idősebb pályatárssal fölis-mert lényegi azonosságokat: a nyelvszemlélet, a költészetfelfogás, a magyarságélmény, a hagyomány- és értéktudat terén megmutatkozó attitűdbeli egyezéseket is érzékeltetni vagy legalábbis sejtetni tudja. Az már a kifinomult érzelmi intelligencia tanulhatatlan eleganciáját, a nyelvi-szemantikai megformálás bravúrját dicséri, hogy mindezt rejtjelesen, indirekt módon teszi. (E dolgozat keretei között kifejtteni nem, legföljebb csak jelezni tudom, hogy a Kányádi-verseket idéző ritmikai szegmentáltság, előbeszédszerűség, nyelvi minimalizáltság, beszéd- és dallamtagolás külön tanulmány tárgya lehetne.)

A Kányádi-misztériumot kutató vers a szignifikáns élettények és személyiségjegyek („nagy utak”, „világvégi találkozók”, „árny-mosolyok”, „gyors szökellő szavak”), illetve az értéktudatot kifejező értékjelképek („csikó-csengő”, „gólya-kelep”, „fecske-csivít”, „Szamos Nyárád és Küküllő”, „ama metró-pad”, „fák hegye”) főlemlítésével úgy jut el az érvényes és élményszerű Kányádi-portréhoz, hogy eközben általánosabb létfilozófiai tanulságokkal is szolgál. A *Mi volna évei mögött?* a fizikai és metafizikai világ határmezsgyéjén egyensúlyozó költeményként avat be a látható mögött fölsejlő titkokba, a szenzualitáson túli igazabb és mélyebb valóságba. „Szamos Nyárád és Küküllő / meg-morajló / hangja / mögött / sőt még ama / metró-pad fölötti falra / papirosra / féltényérre és körömre / vagy a fekete korongra / rótt versek / mögött / is van egy másik költő / fényből s gondból / egyberostált /

ember-vándor / el nem romló / el nem vásó / mert szívéből tud ő szokat / Isten hű írástudója / de bölcsen tud hallgatni is / így prófétál némán s túlnan / már fák hegyén és koronáján”. Nagy Gáspár vallomásként és önportréként is olvasható verstüneményében, főként pedig annak utolsó soraiban – miközben tehetség és jellem életre szólóan fontos összefüggését érinti – mintegy a vékonyka földi jelenlétre figyelmező mementóként tudatosítja a vendéglét transzcendencia általi meghatározottságát, valamint az evilági történesek metafizikai távlatból fölsejlő mélyebb és pontosabb értelmét.

Erdélyt és az erdélyiséget Tamási Áron és Kós Károly halála óta Sütő András távozásával érte a legnagyobb veszteség. Abban az értelemben is, hogy – a példaadó elődök nyomán – a transzszilvanizmus erkölcsöt és magatartást meghatározó eszméje emberileg és művésziileg legteljesebb érvénnyel és hitelességgel az ő életében és munkásságában öltött testet.

Nagy Gáspár *Harmadik vers – sirató* című lírai nekrológiájában az a fajta döbbenetes felismerés és szívszorító fájdalom szólal meg, amit az erdélyi kultúra égtartó emberének marosvásárhelyi temetésén (2006. október 7.) oly sokan érezhettek a végtisztességtevők közül: „’Hangtalan őszi eső / a Mezőség törött homlokán’ / sírok sírok / mégis András / halálod hallatán / könnyem patakzik / mint a forrás / lelkembe robajlik / téli omlás / szívemet szorítja / drága András / nem tudok szólalni most már”. Így siratja a nagybeteg költő azt a mindhalálig hűség-pályatársat, akinek műveiben „a moralista nemzetféltő és értékmementő szenvedélye társult.” Egyebek mellett tőle tanulhattuk meg, hogy a szülőföld és az anyanyelv megtartó hagyománya nélkül a világban való helytállás teljességgel lehetetlen; tápláló gyökerek és éltető források hiányában az ember otthonkereső törekvése tökéletesen reménytelen. Amiként egykoron Arany Jánostól lehetett tanulni a magyar nyelv csodáját, úgy fordulhatunk mi, szerencsés magyar ajkú olvasók Sütő Andráshoz, hogy az édesanyánktól kapott szavakat az ő transzszilván szellemiséggel, ábeli kacagással és szomorúsággal átítatott nyelvi univerzumában tanuljuk és teremtsük újra. A Mező-

ségből Mindenségbe szakadt felelős írástudótól tanulhattuk meg újra, hogy „tagjai vagyunk egymásnak” és részei a nagy egésznek. A Nagy Gáspár-vers utolsó sorait ezért is érezhetjük mélységesen igaznak és hitelesnek: „biztató hangod többé nem vár / földi vigasz helyett // megannyi égi membrán / fényeddel ránk süt a csillagoltár”.

A Gondviselés kegyelme és szeretete rendszerint embereken keresztül nyilvánul meg. Egyetemista koromtól fogva sohasem volt kétségem afelől, hogy számomra Görömbei András jelenti az egyik legnagyobb kegyelmet. A Kossuth-díjas akadémikus professzor a debreceni iskola legnemesebb hagyományait és legtávlatosabb vízióit kiteljesítő írástudói minőségében a kortárs magyar irodalom egyik leginkább megke-
rülhetetlen, emblematisztikus személyisége. A (győri) bencés örökséget a cívisváros szellemiségével ötvöző Görömbei András azért lehet szak-
mája etalonja, mert a kivételes felkészültségen és tudós erudíción túl a léleklángra figyelő ember elhívottság- és elhivatottságtudatából is táplálkozni tud. Az őt ünneplő pályatársak hatvanadik születésnapra készült méltató írásai („köszönő és megköszöntő ige”) még tovább erő-
síthetik ezt a vélekedést. A példaszerű eleganciával és jó ízléssel szer-
kesztett ajándék-könyvben a sok-sok tanítvány, kolléga és pályatárs fel-
tétlen tiszteletét és szeretetét is méltóképpen kifejező vezérversként áll
Nagy Gáspár *Litániás dicsérő ének* című verse.

A *Sárfelirat*ban azonos cikluscím alatt szereplő telitalálatos portré – a legjobb Nagy Gáspár-versek árnyalatos finomságával, nyelvi ere-
jével, csillámló játékosságával és összetett szemantikumával vete-
kedve – úgy rajzolja meg a sokak számára példaszerű, iskolateremtő
professzor irodalomtörténész, tanáremberi alakját, hogy az élet- és
személyiségrajz általánosabb tanulságokkal is szolgál. A szeretetteljes
elmélyültséggel és lényeglátó pontossággal készült portré egyik leg-
fontosabb üzenete talán az lehet, hogy a jó szívvel másokért élő,
áldozatvállaló altruizmus ma sem korszerűtlen, hiszen a személyes
példamutatás százszor és ezerszer többet ér, mint az előírás.

A *Litániás dicsérő ének*ben a versek Görömbei Andrásról alkotott
kép legfőbb mozaikjai (erkölcsi tisztaság és bátor kiállás, szakmai

és emberi igényesség, a minőség-eszményt és létteljességet megcélzó értéktudatos cselekvés, az összmagyarságért vállalt áldozatos szolgálat, feltétlen alázat) Nagy Gáspár művészi-emberi portréjában is meghatározó súllyal vannak jelen. Ezért is lehet ez a remekbe szabott vers két példászerű személyiség szemléletet tágitó és távlatosító párbeszéde. „Volt itt minden rontás / irigység gonoszság / köpönyegforgatás / kaméleon-ország / barátság-felbomlás / harsány szórobajlás! // De kivételt is láss! / Elkerülte romlás / Ő volna az nem más / Görömbei András: / neve tiszta zengés / hatvan év szelídség / szüntelen virasztás / másokért lemondás / példával tanítás / megértő figyelem / sistergő türelem / ritka önfegyelem / közöttünk kegyelem.”

A Nagy Gáspár halála óta eltelt évek is azt igazolják, hogy a számunkra ajándék-emberként adatott költő minden tekintetben a szakrális minőséget képviselte, és egész munkásságával a létteljességet célozta meg. A halál döbbenetében született versek (Vári Fábián László: *Útravaló*; Ferenczes István: *Újév 2007, tovább a gyász*; Tamás Menyhért: *N. G. halálhírére*; Marsall László: *Az utolsó előtti óra*; Tornai József: *Dicsérjenek téged mindenek!*; S. Benedek András: *Vers, romlott időben*; Léka Géza: *Nagy Gáspár farkasréti ravatalánál*; Pék Pál: *Epitáfium egy rontott kertben*; Magyar Barna: *Halálhíred áztatja a mindenséget*; Finta Éva: *Nagy Gáspár érkezése*; Szikra János: *Gáspár dalát dúdolom*; Baka Györgyi: *Halálod jel lett; Fohász oldásért és kötésért – Nagy Gáspár égi útjához*) mind-mind azt tanúsítják, hogy Nagy Gáspár földi pályája és égi útja tiszta és romolhatatlan fénnel ragyog az időben. A pályatársak által „visszaköltöző fény”-ként, „jó király”-ként, „igaz szavú zarándok”-ként, „verstábornok”-ként, „veszélyes igazmondó”-ként, „lélek-fény-gyújtogató”-ként aposztrofált költő elgondolhatatlanul sokat tett azért, hogy a tisztátalanság helyett a tisztaságot, a töredékesség helyett a teljességet emelhessük be az irodalmi köztudatba és a nemzeti emlékezetbe.

A címben szereplő evangélium szeretetelvű üzenetével összhangban bátran mondhatjuk, hogy számunkra a lehető legnagyobb öröm és kitüntetés, hogy a Bertha Zoltán által „utolsó klasszikus nemzeti

költőnk”-nek, illetve „apostoli lelkülettel megáldott lélek-mentő”-nek nevezett Nagy Gáspár barátunkat ismerhettük, s a legszebb ajándék, hogy ránk hagyott verseit nap mint nap olvashatjuk. Hogyha élne, Nagy Gáspár még mindig csak hatvanhárom éves volna, s művészileg teljes vértetben, kétségkívül költőfejedelemként írhatná az őszikéit. Amiként írja is odafönt, égi megbízás alapján.

JÁNOSI ZOLTÁN

(1954) irodalomtörténész, a Nyíregyházi Főiskola rektora

„KŐBE CSISZOLT VILLÁM”

Archaikus és folklórtudat Nagy Gáspár verseiben

A népköltészet és a folklór asszimilációja a magyar líratörténet Balassi Bálinttól kezdődő, különböző intenzitással megvalósult, de több évszázados, töretlen áramlata. Minden nagyobb stíluskorszak vagy jelentősebb esztétikai mozgalom a reneszánsztól a barokkon, a romantikán át, a szimbolizmuson, az avantgárdon keresztül a posztmodernig alkalmazta, illetve a maga progresszióihoz igazította e mélyebb hagyomány metaforikus, ritmikai vagy világelemző képleteit. A köztudatban a folklórintegráció fogalma ugyan sematikus módon a 19. századhoz, a romantika, a realizmus és a nemzeti vagy a népi törekvések vonalához kötődik legerősebben, az igazi áttörést és a már Bartók fellépéséhez kapcsolódó – vagy azon túl is mutató – egyetemesebb átszervesítő alkalmazásokat a magyar lírában a 20. század hozta meg. József Attila, Weöres Sándor, Nagy László, Juhász Ferenc, Szilágyi Domokos ennek az egyetemes áttörésnek a legerőteljesebb alakjai.

A 20. század utolsó harmadának és a 21. század elejének magyar költészete különösen a Hetek és a Kilencek csoportjai s egyes kortársaik révén kapaszkodik erőteljesen a Kárpát-medencei és más népköltészetekbe s az irodalom régi és archaikus hagyományaiba. Utassy József, Ratkó József, Kalász László, Buda Ferenc, Kiss Anna, Tamás Menyhért, Szöllősi Zoltán, Ágh István és rajtuk kívül Kányádi Sándor, Szöcs Géza Nagy Gáspár pályatársaiként adtak új poétikai

fordulatokat e hagyomány integrálásának. Az új modulációk közül a nemzeti identitást hordozó (Kányádi Sándor), a retrospektív világoteremtést végrehajtó (Kiss Anna), a létfilozófiai bizalmat kikezdő (Szilágyi Domokos), a mítoszkritikai természetű (Ágh István), a lélektani érdekek felől alapozott (Szöllősi Zoltán), a mítoszsűrítő-filozofikus irányzékú (Oravecz Imre) és a posztmodern távlatokat s az identitásjelölő funkciókat egymásba hajlító szerepű (Szöcs Géza) emelkednek ki, és képviselnek a hagyományosabb, a Petőfi–Sinka–Erdélyi–Illyés–Juhász Ferenc–Nagy László-vonalhoz képest és az imitációs alkalmazástól is eltérő, új poétikai utakra néző megoldásokat. Életművük révén a korábban a paraszti-népi érdek- és értékörhöz kötődő népköltészet-fogalom a kulturális tradíciók antropológiai színvonalára emelkedik, artistikus értéké válik, és egyenrangúan épül be a posztmodern kori költészetet feltápláló források hagyomány-totalitásába.

Egyes költői pályákon (Kányádi Sándorén, Kiss Annánén) az egész alkotói teljesítmény állandó és erős kihívásaként artikulálódik ez a törekvés. Másoknál (például Ágh István, Szécsi Margit, Utassy József, Szöllősi Zoltán esetében) ugyan jól tapintható orientációs nyomvonalat képez, de jobbra szakaszos, részleges vagy csupán bizonyos műcsoportokra koncentrálódó jelenlétet mutat. Nagy Gáspár költészetében is az utóbbi formációban tűnik fel a népköltészeti és a folklórhagyományhoz való kapcsolódás. Ennek az „átcsillogó”, egy „rejtegetett tó” fel-feltükröződő fényeirehasonlító folklórkalkulációnak fő gondolati irányvonalait az identitásjelzés és a korkritika adják, elsősorban a posztmodern alkotói módszer alapján felemelhető kulturális jelátalakítás tudatosításaival.

Nagy Gáspár igen sokrétű poétikai tudással és összetett céltartalommal nyúl e hagyományhoz. Az imitációs jellegű szint (többek között a ráolvasó mondóka, hajnali dal, vallásos ének, a népdal vonatkozásában – *Tavaszbiztató; Hajnalka; Esztergomi apokrif; Élt egyszer*) vagy a népköltészet jelstruktúráját elmozdító szövegképzés (*Mellébeszéd; Epistola-féle*), majd a sűrítő természetű összegzés (*Példázatok*)

és a posztmodern, az abszurd, a groteszk átalakítások egyformán részesei szervesítő eljárásának. Sokszor egyetlen mondókából vagy közmondásból képes verset lobbantani vagy a koncentrált népi műfajt a mű gondolati súlypontjába tenni (*Nyári ki[be]számoló; Magyar kiszámolós gyermekmondóka; A Grund porába*). Mindez egy antropológiai eredetű jeltár erős birtokbavételét és sokrétű alkalmazási képességét jelzi, amely a költői formálásban sokszor együtt él a régi magyar vers és a népi vallásos rítusvilág elemeivel. Ennek legszebb tanúsága az *Esztergomi apokrif* című költemény, amely Balassi Bálint Dobokai Sándor Györgytől lejegyzett állítólagos utolsó szavainak¹ „körülkötése”. A vers a régi magyar nyelvből, ritmikából, képi fordulatokból, reneszánsz töredékekből, vallásos világképből és szövegelemekből szőtt imitációs búcsú és sorsösszegzés révén ad a népköltészet üzeneteit is magába foglaló szintézist.

„Tusakodván bévül / én igaz Istenem / soha nem is másokkal / hajolj Te most fölém / egekből leszálló / minden angyalaiddal. // Szívem humuszába / legszebb hónapodat / virágostul borítsad / sebemnek üszökét / lázam futosását / erősen csillapítsad”. A népköltészetből és vallási látomásképletekből szőtt hasonlóan kitűnő s még inkább a népköltészet irányába hajló sűrítmény az *Egy végtelen ballada közepe* című vers is, amely (az ajánlás sugallatán át) Tóth Erzsébet *Egy végtelen vers közepe* című kötetének főmotívumára utal.²

A folklór tartományaiból pulzáló ösztönzés Nagy Gáspárnál is a gyermekkor világából eredezteti első forrásait. A kezdeti és mindvégig meghatározó átemelt műfajtipusok, a népdal, a ballada, a közmondás, a mese, a gyermekjáték-mondóka, a vallásos rítusok és szövegek ott gyökereznek a gyermekidő falusi hétköznapijaiban s ünnepeiben, így a nagymama szavaiban, meséiben is.³ Az első költői lépéseket meghatározó, leginkább becsült elődök: József Attila, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Kormos István, Nagy László és Ratkó József népköltészet-asszimilációi az első kötetektől közösen és erőteljesen irányítják a szerző tájékozódását és alkotó kezét. Nagy Gáspár erős, verseibe lírája kezdő pillanataitól markánsan beépülő katolicizmusa a vallásos

népi szokások, a bibliai és népi biblikus történetek irányából szintén gyakran a folklórasszimilációval rokon vagy azzal közös mederbe torkollik. A háromkirályok látogatása (*Háromkirályok; Karácsonyéji ár[v]ulás; Tevék a szomorú tájban*), a harminc ezüstről szóló történet többszörös visszatérése (*És egy se...; A Fiú naplójából*), a három király egyikeként történő önmeghatározás (*Hótalan a hegyek inge; Tamás-i-áda, Menyhért-i-óda*) hasonló motivációkat képeznek a dunán-túli költőnél is, mint a népi keresztény rítusok a *Betlehem* vagy a *Betlehemi királyok* című verseit író József Attila esetében.

A primer folklórjelek kimozdítása, odébb helyezése eredeti jelentéskörükből már kezdetben is jelentős és szembeszökő, változatos formáit adják a költő népi műfajkezelésének. A mese motívumainak továbbgörgetésében, abszurdá, ambivalens létélmény-kifejezővé, illetve korkritikává alakításában sűrítetten, mintegy tükörképként figyelhető meg ez a több népi műfaj átírására is jellemző eljárás. A folklórdimenziók átstrukturálása igen gyakran a posztmodern nyelvi és filozófiai törekvéseivel rokon, több szempontból ennek perspektívaiba néző műtípusokat eredményez. A korban mozgó ideológiai mesék dekonstruálása ugyanis Nagy Gáspárnál jellemzően egy hazugságokra alapozó társadalom „nagy elbeszélésének” tagadása lesz, szinkronban azokkal a filozófiai és erre épülő esztétikai gondolatokkal, amelyeket a posztmodern közismert korai elméletírói, Jean-François Lyotard, Jürgen Habermas, Hans-Robert Jauss vázoltak fel a legitimáló „nagy elbeszélés” korszerűtlenségéről.⁴

Már Nagy Gáspár első köteteiben (1968 és 1978 között) többféle forrásból és érzékletes erővel törnek föl a népköltészeti, illetve a folklórmotívumok. A *Tejfogak* (1968–1972), a *Koronatűz* (1975) és a *Halántékdob* (1978) könyvek e kísérletek tanúi. A régi magyar mondára és a regölések szokására egyaránt utaló *Ha regeszarvas lettem én* a szerepjátékában mintegy előre jelzi Nagy Gáspár népköltészet-integrációinak változatos formáit.⁵ Az *Üveghegyen is túliak* című vers az avantgárd tapasztalatain jóval túlmutató 20. századi költészet esz-közeivel elvégzett archaikus fohász, segítségkérés a meséből kivont,

üveghegyen túli erőkhöz az evilági sors megsegítéséért. Világossá teszi, hogy világképének más formálói mellett Nagy Gáspár a maga politikai eltökéltségéhez és esztétikai újításaihoz a folklór tradícióiból is erőt merít. Az *Üveghegyen is túliak* ezen a bázison teremt szokatlanul friss hangütésű, a népköltészet motívumaival szabadon operáló verset korai pályaszakaszában: „anyám ostornyél pálca / Csillag-paripámra első ültetöm / álmába csempésem magam / s szemükig lépdelek fejtetön // e furcsa szerzet én valék / de belőlem szivárog az ének / Üveghegyen is túliak csattogjatok / nyerítsetek imádkozzatok értem.” A *Talán egyszer* sorai – hasonlóan – a kor emberi helyzetének kifejezéséhez igazodó, de az eredeti népköltészeti funkcióból kisiklató-kifordító, deformáló mozzanatokot tartalmaznak a közismert népi gyermekjáték-szöveg parafrázisok továbbmozdításakor. S több hasonló kísérlet is igazolja, hogy Nagy Gáspár az identitásmeghatározás mellett eleve – a hagyományt a jelen társadalmi, politikai és esztétikai szféráihoz igazító – posztmodern vagy játékközpontú nyelvi megoldásokra néző szándékkal nyúl a népköltészethez (idézendő művében szinte Lyotard elméletének a magyar történelmi kontextusokon felcsúszó, itt megelevenedő párhuzamaként).⁶ Nagy Gáspár két lábbal a közép-európai diktatúrák talaján állva kezdi ki a kor „nagy elbeszélésének” még e kicsi töredékekben megbújni képes, illetve aktualizálható visszaigazolásait is. „Eszterlánci cérna / bárki volna / virág lenne / kiábrándulhatna / forduljon föl akárki / akárki / ugyan ki is bánja / cérna eszterlánci / volna virág / lenne bárki / hogy belehalhatna...”

A népdalok idézése vagy célzatos tartalmú „átírása” különösen gyakori eleme Nagy Gáspár folklórasszimulációjának. Az *Élt egyszer* című vers például a személyes és a történelmi sorshoz hajlítja a népi műfajt. Az *Elmegyek, elmegyek* című közismert magyar népdal szubjektív szempontú átírásában is ott bújkál a kor által kifejezett posztmodern átkódolás, de egyelőre nem a groteszk vagy az abszurd hangütésével. A szerző itt jóval inkább a küldetéses sorsjóságot tragikumra tájolódó ontológiai alaphelyzetéből írja át az eredeti művet: „elmegyek, elmegyek / egészen rövid útra, / visszatekingetek / házunkra, kapunkra. //

Jön a jó szél, jó szél / nagy vizeket borzol, / nagy vizeket borzol, / könnyeimmel / telis-teli árkot.” A *Bölcsődal Perzsiából* című vers Sütő Andrásnak ajánlott soraiba Nagy Gáspár egy sorsképlet igényű teljes népdalszakasz-imitációt ültet. Ez az imitáció már egyértelmű társadalmi utalásrendszerrel hordoz a Sütő András-i életmű és az élethelyzet kontrasztjában: „kalickában madár repül / verdesi szívemet belül / mért választott engem helyül / mikor szabadságra ehül.” A versek hátterében a gyakoribb népdalokon, mondókákon vagy meséken kívül mindenféle más, népi eredetű szöveg vagy egyéb alkotás is megjelenhet. A *Megfordítva a lovon a patkó*, amit szerzője a vajai múzeum egykori igazgatójának, Molnár Mátyásnak ajánlott, kuruc kori népmonda motívumára utal (arra a gesztusra, amikor a népi hős az ellenség vagy a pandúrok megtevesztése miatt fordítva tette fel a patkót lovára). Nagy Gáspár költői „szembenyargalása” a kor hirdetett eszméivel e rejtett utalásban is pontos megfogalmazást kap. A költőnek a folklór-tradíció és a történelmi örökség sok irányába szertenéző tekintete a népi kultúrának ugyanakkor nem csupán a szöveges, hanem a tárgyi emlékeit is megtalálja. Az Olasz Ferencnek ajánlott *Fejfék, kereszték* és a *Rovások egy kivágandó csekei tölgyre* koncentrált tanúságai a népi hagyományok e vonulatát is látó költői szintézisének.

Igen sokszor többszörös alapzatú, egymásba fonódó, szétválaszthatatlanul összekapaszkodó, komplex népköltészeti motiváció hatja át a népi kultúrából merítő Nagy Gáspár-művek szerkezetét. A *Rejtgetett tó* című versfűzér a *Ha csodaszarvas lettem én* című munkához hasonlóan a népköltészet több műfajára történő ráutalásos és áthasonító játék. A tizenkét belső tétel különböző arányokban kap ösztönzést a népköltészetből, s különböző népköltészeti műfaj-variációkat alakít ki. A források között van állatbiztató, ballada, ráolvasás, bájolás, gyermekmondóka, rítusimitáció és népdal. Az átalakítások egyike e groteszk, Weöres Sándor ebbe az esztétikai irányba néző költői emlékezetét is hordozó pszeudo-népdalszakasz: „Ide a ladikot / viszem a mélybe / Három öreg pákászt / adnál csak cserébe / vidd!” A *Tamási Áron sírjánál* című alkotás a székely folklórra és Tamási

Áron műveire egyszerre rájátszó, szintetizáló szándékú, komplex népköltészeti „beszéd”. Fő vonalában ráolvasást és dicsőítőének-elemeket s -konceptiót tartalmaz, a népköltészet képleteiből, szófordulataiból és Tamási Áron-allúziókból épülve fel: „Hej Istenem kicsi Móka / csillag hajlik az utadba / a szemünket szikráztatja / a szívünket himbáltatja / emlékeink abajgatja / az a csillag kicsi Móka / vagy a szép Domokos Anna?” A nagy lélegzetű *Anyámmal hófehérülők* című vers szakaszaiban is számos helyen tűnik át a népköltészet és a népi hitvilág több alaptípusa vagy mozzanata, így a népdal, a mondóka s benne az animizmus metamorfózisa („hátamon a zsákom zsákomban a mákom – vijjogom / a maradék földre le”), a népi rítus („halottak napjára, Szen’ Mártonra már meg sem érkezek”) és a betlehemezés („Szűzanya-Mária meglátogat, de betlehemi első királynak innen / elsőköm, ajtódon hóval hideggel / beesek, fenyőkoronás pillanatban / jászoltérdeinken ringassuk meg / a kisdedet, hát »fel nagy öröme«”).

A részben posztmodern indítékú folklórkód-átalakítás e szintetikus alkatú motívummezőkben is karakteresen visszatükröződik. Az adott történelmi korban a Bartóktól a modern művészet egyik táplálójává tett „tisztá forrás” hiánya tűnik fel az eredeti jeleket szerepkörükből kimozdító poétikai eljárás révén a *Film: cédulán, falevélen* soraiban. A versben sorról sorra kisiklanak eredeti (a népköltészet megszokott, hagyományos koreográfiáihoz szabott) irányjaikból a mesék, a folklórtörténetek, a népdalok ezerszer bejárt, modellszerű gondolati útjai. A szarvas nem talál tiszta forrásra („vonulnak forrástalan / szarvasaim, szavaim / s hajnalra ebek küldik / harminak nedveiket”), maga a mesék fiúja vágja ki baltával a meséket („a szigetek már háttal állnak / s lobog a rőzse a Holdon / mesékre baltával kopog ott fönn / esténként csodált favágófiúóriás”), a népdalbeli kis kacsza helyett pedig maga a dal énekese fürdik immár – nem a tóban, hanem – a sötét bűnben, s képtelen anyjához megérkezni („nagyfiú fürdik / fekete bűnben / anyjához készül / s világgá menne”).

A *Földi pörök* (1982) című kötetből a lázadó játék alapzatán filozófiai és történelmi szempontból is még erőteljesebb, korral szembesülő

tartalmakkal mélyül el Nagy Gáspár folklórátlényegítése. A népi kultúrából kiemelt motívumok a költő hatalommal, emberi esendőséggel, negatív kulturális tendenciákkal perlő magatartásának erőteljes hordozói, kifejezői lesznek. Két közismertebb mű: a *Két nyárfa a Hódoltságban* és *Az ún. nyelvkritikus költészet manifesztálódásának rekonstrukciója eredeti dánból és honi sajt(ó)ból* című is lényeghordozó erővel mutat rá a szerző folklórintegrációjának a személyesség, az önmeghatározás felől a történelem irányába kitörő új modulációira.

A *Két nyárfa a Hódoltságban* (föltejt janicsárnapló 1556/57-ből) Nagy Gáspár politikai verseinek is egyik meghatározó fókusz: a korabeli magyar világnak az 1556–57-ből „föltejt” janicsárnapló részletebe álcázott, a janicsár szemszögéből elvégzett analízise, 1981-ben, mindössze nyolc évvel a diktatúra (a kádári „hódoltság-világ” összeomlása) előtt.⁷ A janicsár énképének lefestésében a Nagy Gáspár-műben meghatározó szerepe van a versben vissza-visszatérő motívumláncot alkotó magyar népdaloknak is, amelyeket „a birodalom fontos porszeme” „Rabföld” lakóitól tanult. A janicsár népdal- és nép-jellemzésében a magyarok fő történelmi tapasztalata, a folytonos leveretés jelenik meg az énekek fő tartalmaként: „de lehet keserves dalt tanulni. Muzikális fajtává sok riással edződnek.” Filmszerűen jelenik meg a műben a drinápolyi rabszolgavásár felé tartó úton a rabláncra fűzött magyarok vonulása, táboroztatása s közben a folytonos fájdalmas éneklés – távol már a Szent Gellért által hallott, kézi malmot forgató lány idilli látványától. „Ezek itt rabnépség körülöttem. Tüzet raknak a két nyárfa-közi tisztáson. Fölfelé húzza a füst éneküket. Föl a fénylő jegenyék csúcsára. Mint jajgató rabot a hóhérló fára.” Ám még ennél az átképzéletes, retrospektív dokumentációnál is fontosabb a magyaroktól hallott és megtanult népdaloknak a janicsár személyiségébe épülése a versben, hiszen e dalok, ha csak egy-egy töredék másodpercre is, mintegy „kikezdik”, megrendítik „Rabföld” vazallusának identitását. „Tanulgom az ebhitűek dalait. [...] Mert följön a nap. És tűző sugarában is dúdolgatok. Vigyázzban álmodok. Többször elfelejtem, hogy kinek a katonája vagyok. Elfelejttem Anatólia

katonaiskoláit. Elfelejttem a legdiadalmasabb harcokat. A budai pasa bőrömbé égetett kitüntetését, amikor a harcosok és hűségeseik első sorába léptem. Allah irgalmazzon nékem! És a Hódoltságnak! Hogy a két nyárfát még sokáig őrizzem félelmemben.” Ezek a lappangó gondolatok, ha az árulás küldetésében nem is bizonytalanítják el teljesen Magyarország janicsárját, mégis a nyugtalanság és a félelem közérzetével zavarják meg az áruló napjait. Nagy Gáspár egész versén átsugárzik az a mindenféle zsarnoki hatalommal szemben álló felismerés, hogy a népi kultúra, a belső kulturális tradíció a veszélyes korszakokban az identitásörzés egyik alapvető biztosítéka lehet.⁸

Az ún. nyelvkritikus költészet manifestálódásának rekonstruálása eredeti dánból és honi sajt(ó)ból című vers, amely alcíme szerint: „margináliák, vidám betérőkkel”, egyszerre groteszk, szarkasztikus és leleplező módon fordítja ki az úgynevezett nyelvkritikai poéziselmélet szélsőségeiből irányzatát, még hozzá olyanképpen, hogy nemcsak az e szemléletű költészet képviselőivel, hanem szakmai-teoretikai iskoláinak túlzásaival is élesen szembekerül. A teljes versfolyamatnak – mint „vidám betérők” – részei egyes népdalbetétek is. Az eredeti népdalokat a szerző a tollhegyre tűzött nyelvkritikus költészet esztétikuma felől fogalmazza át, így – e költészet fonákját is megmutatva – annak csasztuska-természetére, felszínességére és történeti átgondolatlanságára kíván rámutatni: „a szilva megkékül / a költő kibékül / mutatóban így szól a / hagyományos dalnépformula” – hangzik mindjárt az első „vidám betérő”, s a vers menetében nemsokára következik a teoretikai látlelet is az ilyen típusú költőiség mélyebb értelméről: „egy merőben más nyelv / nyelvmelék nélküli nyelv / a mellényelvelés finanszírozott nyelve... (K-K-Europ-rapidgyorsaságú változat hozott anyagból fölnyire alakítva [...])”. A következő, a népköltészetből származó, a megnevezett irányhoz hozzászóló „gyöngyszem”, a népdalt nyilvánvalóan a „bartóki modell” kontrasztjából átíró betét tovább bővíti és fokozza a hevenyészett irodalom példázat-esélyeinek sorát: „szél(es) a la manche-csatorna / vékony a jég rajta / ha elcsúszol kis-angyalom / végigmegyünk rajta-d”. Ahogyan a mű teljes gondolati

sorát, úgy e „népi” betéteket is a mű végén a történelem totális kínjával, 1956-tal szembesíti, s mutatja fel annak fényében a látszólagos játékosságban rejlő, a történelem alapkérdései előtt tudatosan kitérő gesztusokat, a szembesüléshiányt.⁹

A kifordított, a paradoxzá tett mese, mielőtt egyértelműen a kor nagy elbeszélése, a szocializmus leleplezésének egyik fontos költői illusztrációjává válna, már az első alkotói periódusban több vers motívumában megjelenik. A küldetésre való eltökéltség és a leszámolás a hamis illúziókkal egyszerre kap határozott kifejezést a *Ki a szabadságot* című versben: „fúródjon szívek köré / a legkisebb fiú tette, / aki a mese előtti pillanatban / elköszönt apjátúl, anyjátúl.” A *Földi pörök*-től (1982) az *Áron mondja* (1986), a *Kibiztosított beszéd* (1987), a *Tékozlók imája* (1989) köteteken át egészen a rendszerváltozásig különösen a mese műfaján keresztül folyik tovább a kor nagy elbeszélésének kritikája az integrált folklór terepén. A *Film: cédulán, falevélen* című, már idézett korai versében a fiatal szerző először csak a mese múlásával szembesült, majd mesévé vált magának a diktatórikus korszaknak a „nagy elbeszélése” is. S ezzel párhuzamosan kezdődött meg mind erősebb leleplezése munkáiban. Így a *Próza-hangolás* közben soraiban – La Fontaine *A tücsök és a hangyájára* emlékezve – a költői létpozíciót már eleve a mesei tücsök helyzetében, sorsában jelöli meg, aki (a pályakezdő Hajnóczy Péterhez hasonlóan, lásd *A hangya és a tücsök* című írását) homlokegyenest és nem is veszélytelen léthelyzetben áll szemben a korszak meséivel. „De kívül ciripelek én – kufsteini vermek alján, / leoltott lámpájú városok főterén, / sorompók tövében; / hangomba-szerelmes hangtompítókka / – én a tücsök.” A *Föld hangyaidejében bámult hőseim* záró sorai a József Atilla-allúzióval (és a magyar történelemből Nagy Gáspár koráig el nem távolított makacs párhuzammal) együtt a kor nagy kommunista-szocialista elbeszélésének komolytalanságára, romlottságára és immoralitására utalnak: „A Föld a Föld azért tovább forog / bár a nagy mesék savanyú tején / gyomor és lélek egyként háborog...” Az *Epistola-féle* című prózaversben szintén egyetlen, óriási hamis mesének tűnik fel

az egész történelmi kor: „s mint a mesében teltek-múltak a hetvenes évek volt ami jól és vala ami még jobban sült el de még a nyilvánvaló sületlenségekre is fölösen tolongott a csalhatatlan és becsaphatatlan jónép.”

Miközben Nagy Gáspár – tipikusan a posztmodern kor gesztusával – nekitámad a kor „nagy elbeszélésének”, és elkezd annak lerombolását, vallásának, katolikus hitének „nagy elbeszélése” ugyanakkor egyetlen pillanatra sem kérdőjeleződik meg. Erre azért fontos utalni, mert amíg a folklorra is tekintő kortársai egy részénél, különösen Szilágyi Domokos alkotásaiban együtt mozdul, deformálódik a két fajta, a történelmi és a metafizikai világértelmezés, Nagy Gáspárnál a metafizikus létfelfogás tántoríthatatlan marad. Ezért a maga emberi és művészi küldetésében személyiségének pozíciója is kikezdehetetlenül szilárd az archaikus teremtményszig eredeztethető hitrendszer erős koordinátái között. A transzcendens ideológia megítélése közötti egyértelmű különbség Szilágyi Domokos *Próféta* és Nagy Gáspár *Patmoszi trombiták* című verseinek szembesítésében nagy tisztasággal figyelhető meg. Szilágyi Domokos *Próféta* című alkotásának öregembere a maga végletes szkepszisében már kiüresedettnek, ontológiai csapdának fogja fel az egykori prófétai küldetést és a teljes feléje sugárzott mítoszt. Nagy Gáspár prófétája viszont, a megöregedett János apostol, a múltba és jövőbe tekintés mérleget vonó nagy meditációjának idején is tökéletesen megnyugszik küldetése értelmében, sőt teljes élete legnagyobb értékeként képes felfogni azt („remegnem kellene és félnem nagyon, / de ellenkezőleg: megnyugtattak a trombitaszók”). Ezzel a folytonosan megingó és kiüresedő „kis mítoszok” – vagyis az emberi történelem „nagy elbeszélései” – kríziseinek idején, az ateista világképet erőltető történelmi korszakban Nagy Gáspár helyreállítja az átfogó, az egyetemes mítoszokba vetett létbizalmat, és egész életművében kihívóan ütközteti azt korával (*Betlehemi istálló-tűz; Visszatérés; „Ne féljeteek...!”*). A Nagy László-i archaikus teremtményszig antropocentrikus létbizalmát a katolikus világkép színterén alkotja így kivételes erővel újjá. Versek

sorában tárja fel, hirdeti, bizonyítja e hitet, miközben – a folklór és a népköltészet motivációs rendszerére is támaszkodva – lépésről lépésre mutatja fel a kor metanarratívájának mesei természetét, illúziós, hamis arcát.

A *Múlik a jövőnk* (1989) korszakától Nagy Gáspár kulturális antropológiai jeltárában egy Európán kívülre, illetve a harmadik világra tekintő perspektíva, a magyar viszonyokat ehhez mérő összefüggérendszer is kibontakozik. Az *Ültem egy indián kövön* és az *Ideiglenes és örökkévaló* című versek ennek az új panorámát nyitó szemléleti tágulásnak a bizonyítékai. A kortárs Kányádi Sándor egy teljes ciklust alakított ki latin-amerikai élményeiből, amelyben a 20. századi székely életváltozás és a bennszülött indián sors egyes párhuzamait is középpontba helyezte (*Dél keresztje alatt*). Szőcs Géza „indián”-versei (*Csingacsguk látogatása a világosi villamossági üzletben; Indián szavak a rádióban*, érintőlegesen: *Az elveszett törzs*) szintén az erdélyi magyar lét és a rezervátumba vonult indián törzsek sorsanalógiáit erősítik fel. A kelet-európai ember és az „indiánság” fogalmát közelíti egymáshoz a diktatúra idején Szentmihályi Szabó Péter is (*Kelet-európai indián*). A Nagy Gáspár észak-amerikai látogatását őrző *Ültem egy indián kövön* című vers a sorsanalógia hasonló horizontját kínálja fel az olvasatban. Az „indián kőről” a létezést bemérő szerző egykori „fizikai” helye az idegennek minősített, hazájában a létperemre szorított ember közérzetének lélektani, társadalmi pozíciója is. A nomád, a kirekesztett, a nem kívánt, az ellenzéki, a kellemetlen ember figuráját összegzi a mű (más, dokumentatív szerepű vonásai mellett) az „indián kő” centruma köré. „A Nagy Medve Tó fölött / azaz a Big Bear Lake fölött / ültem egy indián kövön / – s tán még most is ott ülök – / azon az indián kövön.” A harmadik világ léthelyzeteivel megvont párhuzam – ahogyan Kányádi Sándornál – a Kárpát-medence történelméből és jelenéből, benne a magyar falu életköreiből felszökve vetül rá Nagy Gáspárnál is az egyetemesebb történelmi sorsra. A kultúrheroikus ihletettségű afrikai asszonylátomás az édesanya figurája mögött az *Ideiglenes és örökkévaló* című versben az anyára vetített sorspárhuzamban nemcsak a fizio-

lógiai hasonlóságokat tárja fel, hanem a kiszolgáltatottságnak – a nemzeti történelem nagyobb távlatából megítélt – analóg arányait is. „Édesanyám / afrikai törzsek vízhordóleánya / itt a szaharai délben vesszőkosárnyi / étel a fején / esti harmatban fényes csillagok / alatt botladozva / hol meg harangszó légifolyosóján úszva / haza hazafelé / kontya fölött / tonnányi répalevél – – És ájtön a szavannáson / szálíg kiirtott réti tölgyek / temetőin / ájtön egy fél országon / úton maradtak csontvázát / megnevezi eltemeti / minden bűnt magára vesz / és elátkozozza az utakat / el valahányszor / – innen és túl – / túl életem halálon álmon.”

Nagy Gáspár intenzív folklór-orientációja a *Példázatok* című versben – archaikus antropológiai versvonulata csúcsműveként – a magyar líra teljesebb áramában is figyelemre méltó, az elemi források felől összegzett, elvont és sűrített szintézist eredményez. A folklórba és a mítoszokba tekintő alapos költői tájékozódása mellett a vers motívációs hátterében a szerzőnek az a távlatos, nagyon messzire néző, a „feledett népek, kihűlt dolgok / kőbemártott páfrányerek / csigaházkarikák” korába figyelő antropológiai látásmódja is ott áll, amely fogalmi-elméleti szinten többek között a *Kezdetek óta*, a *Teremtmények*, a *Pár ezer év* című verseiben kapott hangot. A *Példázatok* költői alkata Weöres Sándor (*Első emberpár*), Nagy László (*Csodafiu-szarvas*), Oravecz Imre (*Oraibi alapítása*) hasonló természetű, a mítosz absztrakciós lényegét koncentrálni munkáival érintkezik. A költeményt a szerző a népköltészetet az egész európai lírában kivételes szenvedéllyel újragondoló és verseibe transzformáló szerb költő, Vasko Popa emlékének ajánlja. Nagy Gáspár a népköltészet mélyáramaiból jövő, a meghatározó, a lét legátfogóbb természetének vonásait kiemelő popai szemléletvilág lényegét sűríti versébe azzal, hogy tipológiailag a népköltészet hátterében álló archaikus teremtménymítosz karaktervonásait tömöríti tizenhat sorba. S az archaikus mitologikus gondolkodás alapértékeit bennük mint elemi létmegértő és -kifejező axiómákat rögzíti. A mítoszban rejlő sokrétű jelentéskörből az étellelentől az emberig vezető életelvűséget ragadja fel, és kopírozza rá mind az ember

és a külső természet, mind az ember és a transzcendencia viszonyára. A vers révén olyan teremtménysz-koncentrátum születik, amely – az életmű más eredetű élményforrásaiba és műfajtipusaiba ágyazódva – Nagy Gáspár költői sokrétűségének adja bizonyítékát. „Belecsiszol a kőbe egy halvány villámot. / A villám egymillió évig átfúrja magát a kövön. / A kőbe befűzhető már a kenderfonál. / A kenderfonál tekerhető lesz a kő nyakára. // A kőre lenéz a madár. / A madár lezuhintja a fölös magot. / A mag a kenderfonál tövéen a kő méhébe jut. / Megfogott ott és a kő megszüli a hegyet. // A hegy csupa kő csupa kender csupa madár. / Az ember a kövek termékenységen ámul. / Az Isten tudja és bölint. / Vízet küld és elborítja a kövek házát.”

Nagy Gáspár költészete a komorabb, tragikusabb sorsmezőket gyakran a baráti pillanatok képei, a vidámság, az együttlét és az ezekben kinyíló groteszk vagy humoros világérzések felől ellenpontozza. Ahogyan Görömbei András feltáróan írt erről, a költő ezzel a mindennapi lét keserűségei fölé épít csillogó és járható hidat. Az egész életmű szempontjából is számottevő érték, ahogyan Nagy Gáspár figyelme kiterjedt költő- és művésztsáira. Ajánlásai, köszöntői, hivatkozásai és utalásai révén egy erőteljes és hálózatszerű szolidaritási szövetséget működtetett, amely láthatatlan, de intenzív szellemi ellenerőt képezett a diktatúrával szemben.¹⁰ Az ilyen típusú verseinek sorába is természetes módon nyomult be a népköltészet, és festette át sajátos színeivel e barátságok, szövetségek térségeit. A Tamás Menyhértnek ajánlott *Tamás-i-áda*, *Menyhért-i-óda* című költeményébe a szerző népi mintákon – és a folklór tavába szintén mélyen beletekintő Tamás Menyhért egyik versvonulatára utalva (például: *Anyám guzsalya*) – ünnepi köszöntő csujogatókat szervesít. A vers alcíme szerint is a műfaj itt most nem más, mint „Szívligeti prae/post modern/veder csujo/gatók az esztendő legelesebb napjára, július 24-ére, anno 1995”. A Tamás Menyhért 55. születésnapjára alkotott, négy tételből és egy ráadásból összeállított „csujogató-lánc” népi hangütésben, groteszk miniatűr dicséretekben, olykor Weöres Sándorra és Kormos Istvánra is emlékező hangszínekkel festi le és „magasztalja” az ünnepelt szerzőt.¹¹

Nagy Gáspár folklórintegrációja összességében mintegy összefoglalja, kaleidoszkópszerűen megjeleníti, szikrázó fénypontokként megjelöli kortársai folklórasszimilációinak több fontos törekvését, útkeresését, miközben a népi hagyomány különböző műfajaiból kiemelt képleteket a maga átfogó, más típusú verseit is elemi módon átható szellemi szabadságharca, korértelmezése és -kritikája, filozófiai és transzcendens gondolkodása, a kor nagy ideológiai elbeszéléseinek leleplezése s ön- és pályatárselemzései szolgálatába állítja. „Rejtegetett tavából”, archaikus és folklorikus motívumrendszeréből a lényegszerűség felismertető és láttató fényeivel tükröződik át ekként a magyar líratörténetbe a folklór korszerű esztétikai újraalkotásának gazdag esélyrendszere. Az olyan műveiben, mint a *Példázatok*, az *Esztergomi apokrif*, az *Egy végtelen ballada közepe* vagy a *Két nyárfa a Hódoltságban*, mindez a teljes magyar líratörténet József Attila, Weöres Sándor, Kormos István, Nagy László, Juhász Ferenc, Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor, Ágh István, Oravecz Imre, Szöcs Géza, Kiss Anna nevével jelzett 20. és 21. századi folklórátlényegítő vonulatának jelentős értékeként jelenik meg. A pályakezdés eleinte csupán „rejtegetett tóként” meghatározott jelenlét-metaforájából később a versvilágnak a teljes életművön átsugárzó s fontos motívum- és szemléletréteget hordozó, a „kőbe csiszolt villám” fényével ragyogó szellemi felhajtóerejévé alakul.

JEGYZETEK

- ¹ Tuus miles fui domine. Tua castra secutus sum. „A Te katonád voltam Uram. A Te seregédben szolgáltam.”
- ² A mű Nagy Gáspár egyik legtisztább sűrítő-imitatív, népköltészeti forráson nyugvó alkotása. Mintha egy középkori vallásos magyar népballadából, a *Júlia, szép leányból*, illetve közép-európai kolindákból összeforrasztott „eredeti” versszakokat „találna” az olvasó a műben a valóban végtelen létezésballadából, amely az áldozat (a népköltészetbe is beleépült) krisztusi mítoszára utal. Olyan szakaszokat, amelyek akár Kallós Zoltán újabb balladagyűjteményeibe is beillenek: „Hozza, óva hozza / pásztorok ösvényén, / mintha keskeny pallón, / nagyon ingón-hajlón, / szép csillagvilágnál / ama kicsi bárányt. // Remegő gyapjával, / tűz-leheletével, / áll a kicsi bárány / istálló jászlánál: / fiúi bölcsönél, / s jó Teremtőjének, Pásztorának látja.”
- ³ A *Gyerekor* című vers példászerűen vall erről: „nagyanyám akkor mesélte el, / hogy »hegy mögé bújtak a farkasok«, // s a vége az lett: »nem ettek meg / senkit sem«, mire elaludtam tudtam / kívülről az egészet, fújtam is álmomban, / hogy nagyanyám reszketett.”
- ⁴ Lásd például Jean-François Lyotard gondolatait: „Metanarratíva vagy nagy elbeszélés alatt legitimáló funkcióval rendelkező elbeszéléseket értek.” Jean-François Lyotard, *Széljegyzetek az elbeszéléshez* = *Uő, Posztmodern filozófiai írások*, k. n., Debrecen, é. n., 89. „A posztmodern a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanság alapján határozom meg.” *Uő, Posztmodern állapot* = *Uo.*, 20.
- ⁵ A műcím egyenesen erre, a versek egy csoportjának a népköltészeti hagyományra irányuló erős figyelmére és ott változatos formák, játékos továbbgondolások sokféle lehetőségének megalkotási szándékára utal: „Ha lóra ülnék / lón, lovason lenne habos veríték. // Ha megállnék / ha megállnék? – a mesében megállnék / a Csillagot etetném. /.../ Ha vadcsapásra leülnek / szarvasoknak regélnék. // Ha regeszarvas lettem én / hej, Hunor, Magyar! – magam elől elfutnék.”
- ⁶ Ahogyan a francia esztéta írja: „Nézzük meg a szólások, a közmondások, a szállóigék formáit, amelyek mint a lehetséges elbeszélések apró töredékei vagy a régi elbeszélések öntőformái” léteznek. (42) „Ily módon a népi narratív pragmatika, mely közvetlenül legitimáló, összemérhetetlen azzal a nyelvjárással, amelyet Nyugaton a legitimitás kérdéseként ismernek...” Jean-François Lyotard, *Uo.*, 42–43.
- ⁷ Hogy az analógiával Nagy Gáspár mennyire találatként ualt rá korszakának szellemére, belső és külső szerveztségének összefüggésrendszerére, érzékletesen bizonyíthatja az is, hogy Salamon Konrád 4. osztályos, középiskolásoknak írott történelemkönyvében szó szerint az alábbiak olvashatók a Kádár-rendszer szellemi felépítményének jellemzéséről: „Az 1956 utáni gyors és határozott megtorlás megdöbbentette a magyar társadalmat. Keserűen kellett tudomásul vennie: ha 1956 forradalma sem volt elég, hogy az ország kiszabaduljon a szovjet és kommunista uralom alól, akkor nincs más választása, mint tovább tűnni a hódoltságot.” Ha a tör-

ténelmi párhuzam a hódoltság kategóriájában jelenik meg, akkor viszont természetesen, hogy fel kell bukkannia az analógiában a belső szolgásgát biztosító, az anyanemzet gyermekéből átnevelt janicsár fogalmának is. A janicsár azt az országra, a lakosság legfájdalmasabb ügyeire érzéketlen szolgát, a diktatúra magából az elnyomott, leigázott nemzetből származó napszámosát írja körbe – Nagy Gáspár versében is –, aki a béke őrzésének s hitének tudatával nyugtatja meg lelkét. Nagy Gáspár jelene történelmét eleve e vazallusnak, a diktatúra, az erőszak szolgájának szemlélete felől közelíti meg művében. A Salamon-féle történelemkönyv pedig ezzel szinkroniában így fogalmaz a janicsárlét veszélyéről: „az új rendszernek új »értelmiségre« volt szüksége [...] E »népből jött értelmiség« fontos vezető tisztségeket kapott, mely magában hordta a »janicsárrá« válás veszélyét is. Mert ennek a lelkes, jobb sorsra érdemes fiatalságnak egy embertelen társadalom létrehozásában kellett segédkeznie.” Salamon Konrád, *Történelem IV. A középiskolák számára*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, 212; 246.

- ⁸ Ezt a költő egyik legerősebb példaképe, Nagy László, akihez több verset is írt (*Majd júniusban; Arccal az égnek; Amíg*), így fogalmazta meg *A szomszéd népek népköltésze* című esszéjében (s az üzenet ott munkálhatott a Nagy Gáspár-vers genezisében is): „A középkorban az oszmán uralom villámmal verte a virágzó balkáni kultúrát. Csak a szájhagyományra támaszkodó népköltészet a nép egyetlen szellemi megnyilatkozása. Az éneket nem lehetett megláncolni. Ilyen értelemben a népköltészet a legrejtélyesebb ellenállás mindenütt, ahol idegen hatalom rendelkezik. Az anyanyelvet megőrző, tehát a megmaradást szolgáló erő.” Nagy László, *Adok nektek aranyvesszőt*, Holnap, Budapest, 2011, 103.
- ⁹ A *Három megjegyzés: egy válasz* viszont, amelyet 1982-ben Kodály és Illyés ünnepére írt, olyan alkotókat emel ki a magyar kultúra közelmúltjából, akiknél a népi műveltség, beleértve a folklór beépítését és a nemzeti eszmények progresszív képviselését is, meghatározó, sőt mindezekkel kontrasztív helyen állt az életműben. Már az első szakaszban ugyanakkor a maga történelmi jelene és a képviselt kultúrkör s küldetés fájdalmasan reménytelen alapviszonyát határozza meg: „Én együtt látom őket / egy dalban és egy mondatban / amíg csak itt magyar van / kiadhatatlan versben / megvágott filmszalagon / eldobott hangszalagon / s e század néz rájuk / lesütött szemmel – vakon.”
- ¹⁰ Vö.: Görömbei András, *Nagy Gáspár*, Kalligram, Pozsony, 2004, 183–186.
- ¹¹ „Hadikfalva, Kisdorog / Tamás Menyus tántorog / de nem csángál / hanem mászik, / ennek oka több pint Ászok!” – hangzik a nyitány, majd követi (többek között) ennek a tréfásabb, pajzánabb változata.

OROSZ ISTVÁN

(1951) grafikusművész, a Magyar Művészeti Akadémia és a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja

MÚZSÁK TESTVÉRISÉGE

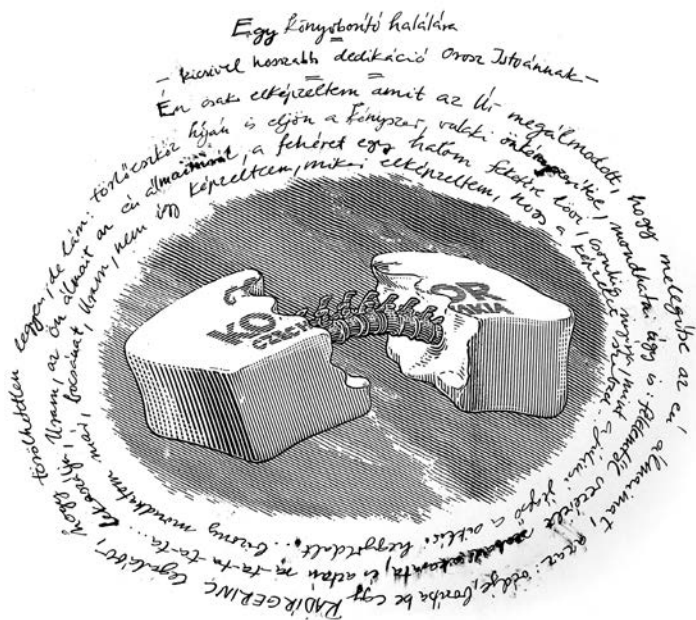
Nagy Gáspár költő életművét tudomásom szerint a vizualitás felől még nem vizsgálták, és képzőművészeti aspektusból még nem elemezték. Előadásomban egy ilyen vizsgálat lehetőségét szeretném fölvetni, a lehetséges irányokat kijelölni, illetve a képzőművészeti szempontból releváns műveket lajstromba venni. Nem csak azért merem vállalkozni a feladatra, mert képzőművészként talán érzékenyebb vagyok az irodalomban megjelenő „látványosságokra”, hanem azért is, mert a nyolcvanas évektől kezdődően szomszédok lévén sokat találkoztam Nagy Gáspárral, borítókat, illusztrációkat készítettem könyveihez, és gyakran volt alkalmam eszmét is cserélni vele a vizualitás kérdéseiről.

Az első, és nyilván a legfontosabb terület a látványként is érzékelhető költői képek, a látomások világa lenne. Nagy Gáspár tudja magáról, hogy az a fajta, „akinek szintén kiporcióztak valamennyit a látás és láttatás, a kép-írás és kép-alkotás színes zsákjából”, de ezt az adományt mások is észreveszik. Már a költészetéről megjelent legelső kritikában is a képek erejét emelte ki Kormos István: „Verseiben foltos szalmazsák fölé száll az angyal; a feresztő teknőben keserű a mák; a költőt halszállkaként szűrják át gyönyörű jövőndölések, a lehámozottan fönséges kopár Magyarország-medence-csontok”. A Nagy Gáspárra oly jellemző tömör főnévi összetételek, a „versszók” zöme (Czigány Lóránt bennük látta az író legfontosabb költői eszközt) egyúttal látható, a recehártya belső falára erőteljes

érzéki képként vetülő látomás is. Rögzülnek, mint Goethe retinális utóképei, és előhívódnak az olvasóban sok év után is. *Rabszíjkígyó, szaltószabadság, cellamocsok, tócsafény, halálbabugyoláltak, tömegsírhaza, bűnbánatlila tribün, merőleges álom, indigósötét éjszaka, jégostya...* Csak azért gyűjtöttem ide ezt a néhány, számomra szinte megérinthesően érzéletes elemet, hogy elfogadtathassam, Nagy Gáspár magától értetődő természetességgel és igen gyakran használta a vizualitás eszközeit, és majd minden verse nyomán látható, tárgyiasuló, egy belső optikával akár le is fényképezhető kép marad meg az olvasóban. Önálló előadást érdemelnének.

A következőkben viszont olyan munkákat mutatok, Nagy Gáspár olyan alkotásait, amelyeknél nem, vagy nem csak belső látás szükségeltetik, hanem egyszerű hétköznapi nézés is elegendő. A képzőművészet határvidékéhez tartoznak a képversek, a kalligrammák, amikor egy, esetleg több tipográfiai elem ad új jelentést a tartalomnak. Nem elég hallgatni vagy olvasni, látni is kell őket, a fogalmi rész és a látvány együtt érvényes. Janus Pannonius óta több-kevesebb intenzitással jelen van a magyar irodalomban (Szenczi Molnártól és Balassitól, Kassáig és Tamkó Siratóig), aztán a 20. század vége felé újraéled.

Nagy Gáspár leghíresebb kalligramja az *Öröknár: elmúltam 9 éves*. Bár olykor hallhatjuk, ahogy elszavalják, sőt a költő maga is felmondta hanglemezére, jókora jelentésvesztést eredményez, ha nem láthatjuk. A hiányt jelző NIncs szavak verzállal kiemelt első két betűje és az utóirat infinitívuszainak végződéseként ugyancsak verzállal megjelenő három NI a vers legfontosabb jelentéshordozó elemei, amelyet a kivégzett miniszterelnök monogramjaként olvas ki az olvasó, de csak az, aki látja is a verset, meg persze az, aki kijárta a 80-as évek rejtjelező iskoláit, az „olvass a sorok között” című irodalmi, és a „nézz a képek mögé” című művészeti szemináriumokat. Az ITT és az OTT szavak nagybetűs kiugratása különös téri perspektívával tágítja ki a képletet, sőt tegyük hozzá, időbeli perspektívával is, legalábbis annak, aki egy másik sírtalan magyar forradalmár nevét is belelátja a *post scriptum* rövidítésébe.

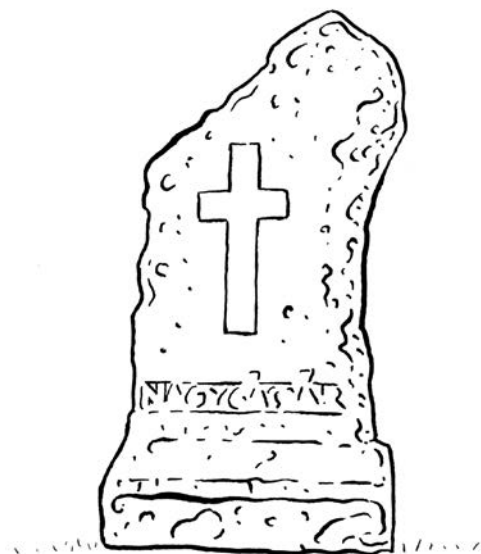
Több, inkább olvasni, mint hallgatni való akrosztichon mellett a szó szorosabb értelmében vett képzéseket is írt, olyanokat, amelyek láttató tipográfiájukkal valóban leképezik a konkrét látványt: kutakat, kereszteteket, sírköveket mutatnak, illetve a versbe rajzolt szimetriával, geometriával, a szavak és a betűk vizualizálható, elvontabb ritmusával játszanak. 1992-ben, *Vigyázat lépcső!* című kiállításomra írta a *Lépcsők ürügyén* című verset, amely a sorok tördelése és a szedés-tükör révén maga is egy lépcsőt vizionált.

Sok képzőművésszel került kapcsolatba, barátai közt festők, szobrászok, fotósok, grafikusok voltak; verseiben gyakran szólítja meg őket, illetve prózaköteteinek jelentős részét alkotják a képzőművészekről szóló írások, műelemzések és a kiállítási megnyitók. A megidéztet művészek és alkotások alapján (illetve a szobája falán függő

képek ismeretében) meglehetősen jól körvonalazható az a világ, amellyel Nagy Gáspár leginkább rokonszenvezett, és amelyben saját költői világával rokon képzőművészeti világot látott. Elsőként a költő barát Nagy Lászlót említem, aki, ha költői életműve nem homályosította volna el a benne lakó képzőművészt, bizonyára grafikusként is jelentős lett volna. A fiával, Andrással közös kiállításukat megnyitva írta róluk Nagy Gáspár: „...apa és fia, László és András a Nagyok közül, kik valának vérbeli kézművesek, költők, rajzoló művészek”. Nem nagyon ismert, de a rajz mint önálló képzőművészeti műfaj valamikor a 19. század vége felé, vagy inkább a huszadik század elején jelent meg. Rajzoltak persze addig is, de azok a rajzok, ha művészek rajzolták, vázlatai, előkészületei, tervei voltak valami később megszülető alkotásnak. Vizuális megjegyzések, amelyek funkciójukat tekintve közelebb álltak az íráshoz, mint a festészethez. Messzebb utazva vissza az időben, oda, amikor írni csak kevesek tudtak, vagy amikor még nem is voltak betűk, a rajz az írást helyettesítette. Úgy is mondhatni: a rajzolás volt maga az írás. A gondolatok továbbadásának legtermészetesebb eszköze. Én a két művészeti ág összetartozására, sőt azonosságára vonatkozó utalást hallok ki Nagy Gáspár iménti mondatából. Nagy László grafikai és költői világának legközvetlenebb rokona Kondor Béla. „Költő és festő: egy. Ez a megállapítás jóval több, mint a személy azonosítása. Mert Kondor működése kép- és költeményalkotásban valóban azonos ihletettségű, azonos erejű is. Régóta látom, hogy benne a festő és költő nem kiegészíti, hanem föltételezi egymást.” Nagy László írt így Kondorról, és a két már elismert költő-kolléga barátsága révén az ifjú Nagy Gáspárban már korán tudatosult a műfajok összetartozása iránti érdeklődés, az irodalom és a képzőművészetek egymásrautaltságának hite. A még otthonról, a vasi végekről ismerős Illés Árpád kapcsán is a költészet és a festészet összetartozása jut eszébe: „képei a magas líra ormaira mutatnak, ... testvéri hírnökök”. Verset ír a képekhez, verssel búcsúzik el Nagy Lászlótól és Kondortól, és a további írások „címezése” alapján szinte „műcsarnoknyivá” bővíthető az anyag azoknak az alkotóknak a műveiből, akiket

közel gondolt magához. A zászlótartó Korniss Dezső, az *arkördög*, *arkangyal* Schéner Mihály, Somos Miklós, vagyis *SM mester*, akiben *MS mester* távoli rokonát látja, a *plasztikus poézist* művelő Illyés István, a *szelíd garabonciás* Luzsica Árpád Lajos, a *századokkal beszélgető térképrajzoló* Somogyi Győző, a *csodák és álmok határmezsgyéjén* lépkező

Keresztes Dóra, a *keresztthordozó* Olasz Ferenc, Polgár Rózsa, akinek szakrális művészetét *nem is lenne szabad szavakkal érinteni*, az *álmok ujjlenyomatait* fölmutató Katona Szabó Erzsébet és a *hamuhodó pillanatok* történelmünknek *föjlajánló* Haris László. A költemények mellett a kiállítási megnyitószövegek a legpontosabb iránytűk. Miközben bemutatja az alkotókat és a műveiket elemzi, kiolvashatjuk azt is, melyek azok a szándékok, stílárís jellegzetességek, amelyeket a saját műfaja számára is fontosnak, költői világa szempontjából is követen-

Hejapár köröz fenn, a kondenzcikkal átlozott mennybolt
 magasában. Majdnem hibátlan kekség. Az ibolyaszín azúrba
 vált, majd ahogy alább száll a tekintet, fokozatosan világ-
 gosodni kezd. A horizont közelében már partitellennél. A mo-
 dulatlan levegőben séténál a fűt (Nagyfűtőket gart egették),
 megáll és ömlesztőn átja a méhdöngést a meretrend szerint
 érkező Volán busz távoli pöfögésével. Jobbra, azaz délkele-
 balra, vagyis a falu felől enyhén ti irányban hirtelen
 lejt a terület. A ligetes erdőszáv emelkedni kezd a
 előtt sárgán vintó repceföld. Mező, majd a te-
 szelersen hullámvíz a nem- metőket felső
 perzselő fenyvén. Las- határainál (vagy
 sú áttűnéssel odja kicsivel túl az
 föl az elkészült fel- váratlanul megszakad.
 leges árnyékat. A ré- Nagy, a szántásra me-
 gi temető felől me- rőleges facsportal vonul
 derbokrak kanyar- ott a Nádor-majom
 kodnak a kerítésbe. iránt már-már erdőre
 A drótháló fövéken terebélyesedve. Fenyő-
 frissen kasszált fű, elegyes gyertyános
 a kasszált földuton tolgos. Az aljnövén-
 még alig átkütkö- zetlen pajzsa,
 jom. A sírkö- kosbor, mogyorós,
 előtt piros ba- farkasborostyán.
 garak vonatoznak és friss útilapu.
 A kívülről gyök szalad, Ezüstösre száradt esiganyál csillog.

dőnek tart. Lieber Évát bemutatva írja: „Mert titkok vannak itt,
 kérem, és nemes látomások! Egyrészt a szakrális témák és a folklór
 ihlette alaptoposzok alázatos vállalása és termékeny tovább-gondo-
 lása. Másfelől pedig a mesterien kikísérletezett technika – festészet és
 hímzés – szorgalmas gyakorlata, amely már maga is tartalomszervező,
 éthoszt adó sugárzás. A fáradhatatlan munkamenet hasonlatos lehet
 a középkori kódexmásoló Ráskay Lea és Sövényházi Márta munkájá-
 hoz. Amikor az ihletet napról-napra s évről-évre karban kell tartani.

Akár az elbeszélő költeményeknél vagy eposzoknál.” Legalább annyira írói vagy költői feladat az is, amelyet König Róbertre bíz, mint amennyire rajzoló, grafikus: „A létezés anatómiáját a kultúrák, mítoszok és mitológiák határmezsgyéjén vagy keresztezési pontjain fölállított magaslesről vizsgálja és rajzolja tovább. Vagy festi és formázza...”

Olykor részt vesz, fizikailag is részt vállal művészbáratai mellett az alkotásban. Móser Zoltánt bemutatva írja: „Volt szerencsém néhány-szor kalandos, néha nyaktörő utakra elkísérnem: térképeken már magyarul nem olvasható kis falvak – még tán a legszűkebb szakmai körökben is ismeretlen csodatemplomaiban egy-egy Szent László-fejet – szerény statisztaként – megvilágítanom. Mert fény híján voltunk s vagyunk állandóan!” A kiállítási megnyitászövegek írására többnyire maga a művész kéri fel az író. Az illusztrációk, illetve a könyvborítók esetén megfordul a képlet, a költő választ magának alkotót. Nagy Gáspár címlaprajzolóiból is összeállítható egy kisebb csapat: Marosi Györgyi, Urai Erika, Keresztes Dóra, Baráth Ferenc, Lipták György, König Róbert, Orosz István. Utóbbi esetében (aki a jegyzet szerzője) megvalósult és bezúzott könyvborító is említhető. A *Kibiztosított beszéd* című kötetről letiltott rajz emlékére vers íródott (*Egy könyvborító halálára*), majd a grafika a politikai változásokat követően mégis rákerült egy kötetre (*Augusztusban Ludvik Jahn nyomában*). Három különleges illusztrált műről kell még szólni. Az *Amíg fölragyog a jászol* című karácsonyi verseskötet illusztrátora Keresztes Dóra volt. „A kötet harminc verse bizony Tőle kapta meg röpítő angyszárnnyait” – írta Nagy Gáspár, aki a szomszédság folytán végig figyelemmel kísérhette a tizenkét képből álló sorozat megszületését. Apostoli számú König Róbert metszet-szériája is, amelynek nyomán, a grafikus felkérésére a *Hullámozó vizeken kereszt* című album versei készültek: „Uram királyom / paripás vonalvitézem / egyedül tiéd az érdem / ha kiszakad tollamból ez ének.” A költő életében megjelent utolsó verseskötet, az 1956 *fénylő arcai* című könyv megírására Kiss Iván grafikus-animátor kérte fel Nagy Gáspárt. Művészeti ágak pár-

beszéde a könyv: az ötvenhat képet Kiss Iván a *Töredékek 1956* című animációs filmjéből emelte át, a kötet második ciklusa, az *Október végi tiszta lángok* pedig Szokolay Sándor számára oratórium-szöveg-könyvként íródott.

(A 2012. május 17-én elhangzott előadás szerkesztett változata)

EKLER ANDREA

(1971) irodalomkritikus, etnográfus, szerkesztő

NAGY GÁSPÁR SZABADSÁGFOGALMÁRÓL

„A szabadság épp abban van, hogy az író nem halássza, hanem teremti az emberi lelkeket. Hozzájuk adhatja magát, s mindazt, amit a társadalom mélyéből s a csillagok magasából hozzájuk szítt és feléjük tart – csak emberek maradjanak” – vallja Németh László a *Regényírás közben* című munkájában. Lélekteremtés az alkotásban s az alkotás által, az olvasás embert teremtő folyamatában. Mély gyökerei vannak ennek a költői magatartásnak a magyar irodalomban, a vallani és vállalni keresztútján esztétikai és emberi magasságokba emelkedve teremteni, „halat” is adni és „halászni” is megtanítani. Nagy Gáspár a gondolkodó, értelmiségi létet hivatásának tekintő művészi, emberi magatartásával megvalósította a némethi ideákat, s – amint azt munkái fölé hajolva, Görömbei András nyomán többen értőn hangsúlyozták – életművében esztétikum és etikum találkozott. Sorsszerűen is adódott a Németh László-párhuzam, hiszen örökre lelkembe vésődtek a költőnek Németh László budapesti szobra avatásán elhangzott gondolatai. Ekkor láttam utoljára. Pontosan ismerte azt a sokéves kálváriát, amelyet a Németh László Társaság – élén akkor Monostori Imrével – vívott a szobor felállításának, elhelyezésének engedélyeztetéséért. Visszatekintve szimbolikus volt ez a találkozás. A szoboravatás valóban ünneppé vált a jelenlévők számára. Apró győzelem egy – nem a nemes célért harcolók szempontjából – szánalmas és nonszensz küzdelemben. Nagy Gáspár ezúttal is olyan ügy mellé

állt, amely a szellemi szabadságról szólt. Nem ez volt az első eset, amikor azok, akik nagy mellénnyel hirdették az irodalom politikától való függetlenségét, kizárólag politikai alapon görgettek akadályokat egy kulturális ügy elé. Szétválaszthatatlanul egybefonódik tehát Nagy Gáspár sorsában, írásaiban az emlék, emlékezet és a szabadság fogalma. A személyes, magyar, közép-európai, európai s több ezer éves emberi emlékek a teremtés mozzanata által alkotnak egységet. A teremtés a legnagyobb határátlépés, melynek során valami letté válik. A teremtés ezáltal magában hordozza az egyetemes múltat, egyben a mindenkori jövő felé irányul. Ahogy a *Szabadrabok* című esszéjében fogalmaz: „A múlt [...] teljes értékű jövő [...] A vers mégis maga a remény.” A versek tematikájától függetlenül – szerelem, politika, elődök, pályatársak, kulturális emlékezet, istenes vagy lét-versek – erre épül esztétikája. Versei azonban valójában nem alkotnak külön tematikus csoportokat. Az életmű egésze a némethihez hasonlóan organikus egységet alkot. A lírai elődök mellett Németh László szerkesztési elveit, „módszertanát” is beépíti esztétikájába.

Nagy Gáspár versei, esszéi valóban megszólítják az olvasót, lelket, szellemet bevonva a tudatos értékmentés, „örző” magatartás bűvkörébe – a *Zónaidő* szabad határátlépései, a szellem megregulázhatatlansága, az útonlét szabadsága, a szabadság dinamizmusa hasonlóan, mint a *Könyvet olvasni* című esszéjében megjelenített természetes olvasói folyamat. Nemzetek, kultúrák, emberek, érzések találkozása a történetiség, a történelem metszéspontjain, olvasó és szerző összjátéka, amelyben elődeihez hasonlóan a bölcsesség és jellem forrását látja: az aktualitások mögött az évezredek hagyományokat, a környezet pillanatnyi sodrása ellenében a szilárd jellemet.

„Németh László halhatatlan szellemének” ajánlott verse, az *Éjszakaióban lámpafény* erről az örökségről szól. A szellem útjáról, a csak azért is magatartásról, „ahol a lélek a mondaton túl van, / és az ész már mindennel számot vetett”. Sajnos örökségül kapta a csalódást is, szívszorító sorsközösségüket kifejezésre is juttatja. Kritikája éle ellenére is figyelemfelhívás egy „jobb és értőbb” utókor reményében.

A szabadság minden alkalommal a Nagy Gáspár költészetét meghatározó idő függvényében nyer hitelt és értelmet. A hagyomány- és értéktisztelet magában hordozza az idő hármias irányultságát, mely történeti, szubjektív, fiktív és ontológiai síkokkal telített. Különösen szép ívet alkot ebből a szempontból költészetében a hó motívumának alakulása. A hó nyomokat őrző, végtelenségében és tisztaságában szabadságot sugárzó jelentésétől a *Halántékdob* gazdag hó-értelmezésein, a Gulácsy által teremtett, a magyar irodalom Na-Conxypan-hagyományán keresztül a *Karácsonyéji ár(v)ulás* gyanútlanul minden mocskot, esendő bűnt elfedő vagy a *Sárfelirat* végső, ontológiai kérdéseket célzó piszkos haváig, a sárig, a jégig. A József Attilát idéző létösszegző versekben is meghatározó a számadás súlyos kérdései, keserősége mellett is a kezdetekre jellemző költői magatartás, bár finom iróniája már más irányból szól. „A sírfeliratomat / majd sárral írátkod, / mert a földön / a sárnál nincs maradandóbb.” (*Utókor* [3]) Vagy „makacsul / visszacsavarodtam a múlt // feledett jeges zónáiba / ahol csak a hó világított // ... // de a lábnyomok hozzák / hibátlan ép formájukat // és az emlékezet sem / olvad el túl könnyedén // hanem pontosan kibetűzi / a jég mögötti tengert” (*Expédió*).

A szabadság teret követel. Valós és fiktív utazások történetföldrajzi és szubjektív tereket ostromolnak. Újabb és újabb *Forduló évek* koordinátáit. A *Kis utazás* „bélelt” történetekbe vezető útjait és azokból kifelé vezető városi sétáit, a kihajolni veszélyesből való kihajlásig. Nagy Gáspár lenyűgözően újítja meg az útonlét időirányait, az utazásban rejlő állandót és változót, születést és elmúlást, rabságot és szabadságot kifejező, toposszá vált madármotívumot. Variálódik a *Koronatűz* mottójának, bevezető sorainak védelemre szoruló „madárként repdeső” gyerekkeze, az *Égi megbízás* szárnnal toldott szabadsága, a választott sors vállalása, az *Arcom országútjain* vadludaknak vissza nem gágogó, szégyenben égő rabsága, hallgatása a *Nyelvem pallosával* hallgatásból kikiáltó „repülni-miért” szólamával. A terek között a költő a révész, szerepvállalásának transzcendentális jellegéből is adódik, hogy épp saját átkelését sürgeti s nehezíti ezzel,

rendíthetetlen hitéből merítve erőt ehhez a nem emberre szabott feladathoz. Ennek jegyében természetesk és hitelesek a végső kérdések és válaszok, miként a szilárd jellem állandó önmarcangolása is. A *Múlik a jövőnk* zseniális szókapcsolat a feledés tagadásának felkiáltójeleivel s a vétkeket fojtogató kérdőjelekkel. A költő megbocsáthat, a vers soha. Tükröt tart a lélek elé, függetlenül a vétkek és a változás mértékétől, Odüsszeusszal együtt szembesülve azzal: „ha egyszer véletlen hazaér is, / már rég nem az, aki volt...” (*Utókor* [11])

Nagy Gáspár nyelvi szabadság harcát vívott a rendszerváltozás előtt és után is. A vers maga a forradalom. A szabad szóalkotás a költő szabadsága. Felelősséggel élni a nyelv teremtető erejével a költő szabad választása. Ebből a szabadságból születhettek a falakat döntő, létkérdésekké teljesedő szavak: a *Halántékdob*, a *Mosolyelágazás*, a *Szabadrabok*, a szaltószabadság, a Magyarország-medencecsontok, a *Szalma-délután*, a sorsbukfenc, a mammutcsont-átültetés, a kardfogútigris-sírás, a tapskisiklás, a koordinátaéj, a lélek- és lelkiismerettatarozó, az *Izzószáléj* és megannyi hasonlóan drámai, áldozatok véréből serkent és nekik emlékművet állító kifejezés.

Gyakran a forma is – Buda Ferenc kifejezésével élve – vízszintes emlékművé válik. Nagy Gáspár ezen a téren is él alkotói szabadságával. Válogat az elődök formáiból, egy-egy kötetben belül is változatosan variálva azokat. Mindezt úgy, hogy a kötött formák, képversek, prózaversek, szabad versek egyértelműen magukon viselik alkotójuk összetéveszthetetlen kézjegyét. A kötetek egymásutánja megtanítja az olvasót eligazodni a formaképek, ritmusok, rímek, kimondott és elhallgatott szavak rengetegében. Tökéletes és töredékes szerkezetek váltják egymást, feszülnek egymásnak, hol a szabadság, hol a hiányból eredő disharmónia kiáltásaként. Naturális hangok és költői beszéd vezet – kedvelt kifejezéseivel élve – a csendtől a kiáltáson át a robbanásig.

Megkapóan, találóan elmélkedik a politikai költészet kérdéséről *A költőt nem lehet leváltani* című Antall Istvánnal folytatott beszélgetésben. A politikai vers az ő értelmezésében inkább felelős költői gondolkodás. A jelen kényszerű és vállalt színe, mintája a versszöveten.

Mint írja: „a politikai verseknek van egy hátulütőjük. Nagyon jó verseknek kell lenniük! Csak jó művekkel szabad kiállni. De nem hiszem, hogy azokat a költőket, akik mindig kiálltak, mindez megrettentené. [...] Sokan például Weörest apolitikus költőnek tartották. Én, ha megnézem Weöres Sándor költészetét, szinte fölszisszenek egy-egy sornál, hogy milyen mélyen politikus költő volt ő. Ott munkál mélyen a politikum, csak ki kell bontani.” Közismert, hogy Nagy Gáspár meghatározó alapélményei a történelem (különösen Magyarország és Közép-Európa) szabadságmozgalmai. Petőfi, Hriszto Botev, Utassy József, Csengey Dénes, Illyés Gyula vagy mások vonatkozásában számtalanszor idézi 1848, 1956 és 1968 eseményeit, szellemiségét, a szabadságért folytatott küzdelem jelentőségét hangsúlyozva. A szabadság igénye, megteremtése létkérdés számára, annak fizikai és metafizikai értelmében egyaránt. Nagy Gáspár szabadságmozgalmakat idéző írásai egyéni és nemzeti sorskérdéseket érintenek, olyan problémákat, amelyek a létértelmezés részét képezik (vagy kellene képezniük) napjainkban is. Önéletrajzi elemekben bővelkedő prózakötete is a „félelmen túli tartományból szól”. Verseihez hasonlóan vallja, a felelősség sors és választás, ezúttal hőse keserűséggel üvölti: „a felelősség elképzelhetetlen szabadság nélkül”.

Szabadságfogalma a rendszerváltozás után kissé átalakul, de továbbra sem tűr megalkuvásokat. Több esszéjében felveti a társadalmi igazságtalanságból eredő szabadsághiányt. Az alkotói felelősségvállalás mellett a Vigiliában közölt beszélgetés szinte kortesbeszéd az igazság igényéért, a közösségi felelősségvállalásért, amely nem engedheti meg magának, hogy ne nyújtsa kezét a leszakadtak, az „aluljáró Magyarországot” képviselők felé. Elítéli, hogy a szabadság a pénz függvényévé vált, hogy a munkáért kapott fizetés, az anyagi körülmények gátolhatják a demokratikus jogok érvényesítését. Társadalmi szolidaritást sürget, hiszen saját bőrén tapasztalta, hová vezethet annak hiánya.

Szabadságfelfogása „a szabadság addig terjed, amíg mások szabadságát nem sérti” gondolathoz nyúlik vissza, továbbgondolt megfogal-

mazásában „a szabadságom csak akkor lehet teljes, ha a könyökömmel a mások könyökét nem ütöm le az asztalról”.

Előadásom kezdetén teremtésről, halászatról beszéltem – Nagy Gáspár rendíthetetlen, mély hitét, költészetének transzcendens vonulatát tekintve a hasonlat nem indokolatlan. A *Jegyzvén szalmaszállal* című verséhez kapcsolódva vallja: „aki az irodalomnak, a szónak elkötelezettje, és szavakat ró a porba vagy a vízre, ha ez a reménység ebben a szalmaszállban benne van, talán verseivel is biztatást tud adni, és aki olvassa, az azt mondja: kapott a reménységből valamit”.

Aki nyitott rá, az bizonyosan kapott ebből a reménységből valamit. Annak Nagy Gáspár személyes és szellemi hagyatékát felelőssége őrizni, a tényleges vagy virtuális kézfogásával átadott stafétát továbbvinni, mert a történelem örökké ismétli önmagát. Mindig akadnak olyanok, akik a szabadságot összetévesztik a szabadossággal vagy a cellával, a felelős értékítéletet pedig a bratyizós értékrelativizmussal. Olyan ajándékot kaptunk, amely elementáris erővel dönti le a falakat körülöttünk és önmagunkban. Mert ahogy szellemi rokona, Németh László fogalmaz: „A szabadság minden zugot megszentel.”

NAGY BALÁZS

(1977) PhD-hallgató, a Nyíregyházi Főiskola sajtóreferense

AZ ISTENHIT JELENLÉTE ÉS SZEREPE NAGY GÁSPÁR KÖLTÉSZETÉBEN

2007 tavaszán kezdtem foglalkozni Nagy Gáspár költészetével. A Nyíregyházi Főiskola Irodalom Tanszékének és a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának akkori közös rendezésű Nagy Gáspár-konferenciáján teljesen szabadon választhattam témát, ám Nagy Gáspár kötetait elolvassva akkor sem volt számomra kérdéses, hogy lírájának a szakrális vonatkozásaival szeretnék foglalkozni. Nem pusztán személyes érdeklődésem ösztönzött erre, s az sem elég indok, hogy akkoriban egy katolikus gimnázium tanára voltam, a legnagyobb indíttatást az a felismerés jelentette, amit azt hiszem, ma már nyugodt szívvel, tényként jelenthetünk ki: nemigen találni az övénél erkölcs-központúbb, erősebben keresztény hangoltságú költészetet a magyar irodalomban. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a 2012 tavaszán rendezett emlékkonferencia előadói közül is többen választották ezt a témát, s az elmúlt években számos publikáció jelent meg, vizsgálva az életmű biblikus motívumait, a metafizikai kérdések és vallásos képzetek jellegzetességeit.

Minden szerző egyetért abban, hogy a transzcendens érzékenységből eredő, a bibliai jelképek erejét kihasználó költészetében értékóvó magatartás testesül meg. Összhangban van benne a belső számadás és a történelmi számvetés igénye, melyhez az istenhitből táplálkozó erkölcsi mérce ad keretet. Költészete nem marad meg

a lelkiismeret-vizsgálatnál, az emberlét végső kérdéseire való fordulásnál, mert a keresztény etikából merített cselekvő erő ennél több-
 höz is elég, méghozzá az etikus magatartás példászerű vállalásához,
 ahhoz, hogy a profán környezetben megtett lépései, közéleti cselek-
 vései is szakrális igényűek legyenek. A bibliai analógiákkal hang-
 súlyozott létélmények, az egységes belső mitológia részévé váló bib-
 liai párhuzamok, s szinte a teljes biblikus és szakrális képzetkör jelen-
 léte méltóvá is teszik Nagy Gáspárt azokra a jelzőkre, amelyekkel
 illetik őt költészetének kutatói. Monográfusa, Görömbei András
 evangéliumi költőnek nevezi. *Sárfelirat* című posztumusz kötetéhez
 kapcsolódva a következőket írja: „Nagy Gáspár egész költői világát
 mély transzcendens hit hatja át. Költői személyisége mindig abban
 a hitben szemlélte és ítélte meg a világot, hogy a halandó embernek
 az Úristen, a Rendező, az örökkévalóság színe előtt kell számot adnia
 tehetségéről és minden cselekedetéről. Költői világában ez a transz-
 cendens bizonyosság rendíthetetlen, ma már szinte példátlan belső
 nyugalmat teremtett.”¹ Tarján Tamás a *Sárfeliratot* „égi lábnyom”-
 nak nevezi,² és mások is felhívják a figyelmet az egész költészetben
 jelen lévő transzcendens motívumokra. Heltai Bálint szerint Nagy
 Gáspár Ady Endre óta a legbiblikusabb magyar költő.³ Bár első róla
 szóló tanulmányomban én is a költészetében fellelhető biblikus motí-
 vumokat vizsgáltam,⁴ s Heltai is úgy fogalmaz, hogy „az a tény, hogy
 művészi mondanivalójának jelentős részét bibliai képekkel és a bib-
 liai zsinórmértékkel azonosulva fejt ki, kereszténységének egyik
 bizonyítéka”, érdemes megfontolni Rónay László kijelentését is,
 miszerint „nem az a lényeg, hányszor írja le a lírikus az Isten, a szen-
 tek vagy a haza nevét, hanem hogy ezt elhithető erővel teszi-e”.⁵
 Ugyanígy egyetérthetünk Gróh Gáspár véleményével, aki szerint
 „A költő katolicizmusa – ahogy Pilinszky esetében sem – nem jelent
 automatikusan katolikus, tehát szűkebb értelemben vett vallásos köl-
 tészetet.”⁶ Az istenhit jelenlétének és szerepének a megértéséhez
 érdemesebb ezért az „Isten-motívumkörnél” mélyebbre tekinteni,
 a bibliai párhuzamokban rejlő érzéseket, összefüggéseket is feltárni.

Jelen írásomban egy műre koncentrálni, a *Patmoszi trombiták* című versén keresztül szeretném bemutatni, hogyan függ össze morális érzékenység és bölcséleti irányultság, magában hordozva a minden mélységekből való felemelkedés lehetőségét és az apokaliptikus retteneten is úrrá lenni tudó belső harmóniát. A '95-ben írt mű a '98-as *Tudom, nagy nyári délután lesz* című kötetben jelent meg, melynek versein egyre inkább érződnek a keserű ítélkezés hangjai, s a kép- és fogalomkincs bibliai motívumokkal való bővülése mellett egyre mélyül a gondolatiság is, szakrális igényességű lelki-szellemi horizontot építve. A versnek a címe már önmagában is megidézi az újszövetségi szöveghelyet, a felütést megelőző idézet még tovább pontosítja azt. „Lélekben valék ott az Úrnak napján, / és hallék hátam megett nagy szót, / mint trombitáét...” *Szent János apostol Jelenéseinek Könyvéből*, görög nevén az *Apokalipszis*ből az első fejezet 9-10. versét idézi, melynek címe Az Úr Jézus megjelenése. A történet szerint a könyv szerzőjének tartott és az evangéliuma révén is jól ismert János apostol 81 és 96 között, Domiciánusz római császár uralkodásának idején az Égei-tenger kopár szigetén, Patmoszon szenvedett száműzetést, ahol a hagyomány szerint le is írta a Szentírás egyetlen prófétaíratát, melynek tartalma az Újszövetség választott népével kapcsolatos, és Krisztus egyházának jövőndő sorsát ábrázolja jelképes látomásokban. A keresztényüldözések külső veszélyei mellett a tévtanítók fellépésével belső nehézségek is jelentkeztek. A *Jelenések Könyvének* mindenki számára jól ismert kinyilatkoztatásai ugyanakkor egyetemesek, a szenvedő kisérségek egyházak a világegyház előképei, az egyháztörténeti magyarázat szerint az Egyház egész földi életének ábrázolását látjuk bennük az első pünkösdötől az utolsó ítéletig. A könyvnek a második a fő része, ami a jövőndő dolgokról szól, és Isten örök rendeléseinek és ítéleteinek fokozatos megvalósulását mutatja be. Az itt ábrázolt öt látomás közül az első kettő az emberiséget érő súlyos csapásokat írja le. A második látomásban jelennek meg a versbéli trombiták, a látomással kapcsolatos események a hét harsonaszóhoz fűződve bontakoznak ki. A hét harsonaszóra végbemegy

Isten ítélete a bűnös világon. Az első négy harsonaszóra az élettelen természetet sújtó csapások következnek, melyek az egyiptomi csapásokra emlékeztetnek, és csak közvetve sújtják a bűnösöket; az utolsó három harsonaszóra Isten büntetése közvetlenül éri a gonoszokat. Bár a görög apokalüpszis a feltárás, felfedés, kinyilvánítás jelentésével bír, a csapások, valamint az egyház és az istenellenes hatalmak összezsapásai miatt a közbeszédben valamiképpen a világ végső állapotával, a történelmi végidővel kapcsolatos eseményeket mondjuk apokaliptikusnak, mégpedig egyfajta kaotikus, drámai, a jó és rossz harcát és végső összezsapását idéző, s ezért hátborzongató jelentésárnyalattal.

Nagy Gáspár versének felütése alapján akár tájleíró költeményt is várhatnánk, Patmosz szikláiról letekintve megjelennek szemeink előtt a vízen sodródó „fehér vásznak”, melyekből a tengeren ringatózó vitorlásokra asszociálhatnánk, de hamar nyilvánvalóvá válik, hogy a metafora hősín lapjai egy könyvre utalnak. A ritkított betűközzel való szedés is felhívja figyelmünket a strofa kulcsfogalmára, a versbeli történés múlt idejét a jelenbe transzponáló határidőnaplóra. A korunkra jellemző tárgy által nemcsak az idődimenzió válik fontossá, a szóismétléssel hangsúlyozott „Tőle való, egyedül Tőle” kifejezések az isteni jelenlétre, az idő Istentől való meghatározottságára is utalnak. A határidőnapló eszköze lehet a versbeli beszélő gondolatainak közlésének, de eszköze lehet az isteni kinyilatkoztatásnak is. A megidézett újszövetségi szöveghelyen szintén kiemelt szerepet játszik Isten örök terveinek könyve: „Akkor a trónon ülő jobbában egy kívül-belül teleírt könyvtkeercset pillantottam meg, mely hét pecsétel volt lepecsételve. Aztán láttam egy hatalmas angyalt, aki harsány hangon hirdette: »Ki méltó arra, hogy kibontsa a könyvtkeercset és feltörje pecsétjeit?« De senki sem volt képes rá sem a mennyben, sem a földön, sem a föld alatt, hogy kinyissa a könyvet és beletekintsen. Erre keserves sírásra fakadtam, mert senki sem volt méltó rá, hogy kinyissa a könyvet és beletekintsen. A vének egyike így szólt hozzám: »Ne sírj! Nézd, győzött az oroszlán Júda törzséből, Dávid sarja.

Ő nyitja ki a könyvet és töri fel hét pecsétjét.«” A hagyomány szerint az ókorban használatos könyvtekercs Isten gondviselő és történelmet irányító határozatait tartalmazza, melyek az emberiségnek, s különösen az egyháznak egész jövőjére vonatkoznak. A hét pecsét azt jelenti, hogy ezeket Istenen kívül senki sem ismerheti. A *Teremtés könyve* alapján az oroszán Júda törzséből az Üdvözítőt jelenti.

A második strófában mintha visszalapoznánk ebben a határidő-naplóban, a János apostollal azonosuló lírai én életének korábbi momentumai elevenednek meg. A sorok teljes mértékben hűek a bibliai történethez. János Zebedeusnak, a galileai halásznak és Szaloménak fia, és az idősebb Jakab apostolnak öccse. Életéből paradox módon egy Jánosnál nem, de a szinoptikusoknál olvasható eseményre, a csodálatos, vagy ahogyan a versben olvassuk, „irdatlan” halfogásra találunk utalást. A történet legrészletesebb leírását Lukácsnál lelhetjük fel. Az egész éjszaka fáradozó, de sikertelenül halászó tanítványok egyedül semmit, de Jézus segítségével annyi halat fogtak, hogy nemcsak a háló kezdett szakadozni, hanem a halakkal megtöltött bárkák is szinte elmerültek. Fontos az evangélium hálóját az Úr segítségével kivető tanítványok képe, de még fontosabb a Máténál és Lukácsnál is hangsúlyos jézusi felszólítás: „Jöjjetek utánam! Én emberhalászokká teszek titeket.” Ahogy a tanítványokban is megvan a kétely, Péter Jézus lábaihoz vetve magát e szavakra fakad: „Uram, menj el tőlem, mert bűnös ember vagyok!”, a versbeli beszélőt is elfogja a bizonytalanság és a tehetetlenség érzése, amit nemcsak a bámultam ige érzékeltet, hanem a „nem lehetett kitérni, cselezni, elkullogni” főnévi igenevek sora is. Ahogy arra tanulmányában Göbel Ágoston rámutat, „a bibliai párhuzamok [...] kettős érzést mutathatnak: elhivatottságot és kiszolgáltatottságot, erőtudatot és esettséget. Amint Nagy Gáspár más verseinél is tapasztalható, a költői személyiség gyakran idézi meg Jézust, akinek versbeli alakjához egyszerre fűződik a megváltói önfeláldozás lehetősége, egyszersmind a pillanatnyi védtelen gyermekség képze.”⁷ A pillanatnyi elgondolkodás nem jelenti a megfutamodást, sokkal inkább annak a mérlegelését, hogyan

viselhető majd el az egzisztenciális megfélemlítés, s hogyan lehet felrázni az eltompult szívűeket elragadtatás és hangoskodás nélkül. Mert Nagy Gáspár szókimondó, de nem harsány személyiségéhez inkább a határozott szerénység állt közelebb, mint az individualista fölényesség. Ahogy a Nagy Gáspári-i életmű is példázza, a keresztényi normák képviselője nem csak a hangos prófétálkodás által lehetséges. Az intenzív szellemi tájékozódás, a példaszerű nyitottság és a hit őszinte megvallása az erkölcsi felelősségvállalás igazi eszközei, melyek a vers tehetetlenséget eszünkbe juttató főnévi igenévhalmozásával szembeállítják az „egyenes testtartás” igényét kifejezésre juttató híres Nagy Imre-vers igeneves szókapcsolatait is: „egyszer majd el kell temetNI / és nekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI!”

Talán nincs költő, akiben nem kérdőjeleződik meg a prófétai küldetés vállalhatósága, de nemcsak Babits kezdetben vonakodó Jónása szerzi meg a belátást. Nagy Gáspár *Belátás* című versének ismétlésekkel és szintén főnévi igenevekkel impresszívú tett sorai mintha válasszok lennének minden bizonytalankodó ember számára: „Nem lehet a világot Isten nélkül fölnevelni / nem lehet a világot Isten nélkül megérteni / nem lehet a világot Isten nélkül szóra bírni”. Összhangban van mindezzel az *Isten költeménye* című versének a belátása is: „túl ámulatokon / és túl már hívságokon is! / hirtelen rájössz / vagy csöndben belátod: / Isten hatalmas verse / a teremtet Világ.” Nem lehet e nélkül a belátás nélkül kitüntetett helyekre kerülni, Jézus különös bizalmával kitüntetett apostolának, a szeretett tanítványnak lenni, mint ahogy a *Patmoszi trombiták* záró sorai írják „ott maradtam aztán nyomában, / sőt: kitüntetett helyekre kerültem!”. János az Úr mellett ült az utolsó vacsorán, és Jézus szívére hajthatta a fejét, a kereszt alatt pedig Jézus az ő gondjaira bízta édesanyját. A harmadik strófában megelevenedik a szenvedéstörténet vérizzadáson éjszakája, s nyilvánvalóvá válik, hogy a kitüntetett helyen ülőnek kell először hallania az áruló nevét is, s minden szörnyűséggel szembesülnie kell. Nagy Gáspár szembesült korának árulásával, az igazságot keresztre feszítőkkal,

a magyar szellemi életet ért veszteségekkel, a „fele-barátságukat” harminc ezüstpénzért eladókkal, de ő akkor is feladatának érezte a diktatúra elleni küzdelmet, amikor a „rendszerváltó” versei és a folyamatos ellenzéki magatartása miatt a hatalom az egyik fő ellenségének tekintette. Ahogy Vilcsék Béla fogalmaz, „Az út a születés kínzó körülményeitől a történelmi csalódásokon és a barátok elvesztésén át a halálra ítéletettséggel való szembesülésig, az eleve elrendeltettségig vezetett.”⁸ Töretlen hite azonban ösztönözte a társadalmi és erkölcsi bajoknak a néven nevezésére és az elnyomókkal való szembenállásra. Felvállalta ezért a konfrontációt is, nem az volt számára a mérce, amit környezetében tapasztalt. Mint *Expedíció* című versében írja: „Sietnem kellett volna / de én nem siettem / egyszerre lépni velük / de én nem léptem”. Ugyanez a verse ad választ arra, hogyan találta akkor meg a helyes irányt: „egyetlen iránytű marad / velünk –: az Isten”. Ez a közvetlen istenkapcsolat szavatolhatta, hogy mindvégig állhatatos tudott maradni, a *Patmoszi trombiták* szavait használva „Túléltem forró szurkokat...”. Ez a kép visszavezet a jelenbe, az emlékezést felváltja a szemlélődés, a lírai én most újra a patmoszi szikláról tekint az ősegyházban jelentős szereppel bíró Efezus felé. A hagyomány szerint nemcsak Szent Pál és János tanításainak valamint János halálának színhelye volt ez, hanem a Szűzanya halálának helyszíne is. A vers végéhez közeledve visszatér a nyitó szókép, a fehér lapok szövetén való áttekintés, érzékeltetve a lírai én szoros kötődését az írásos hagyományhoz, hitét az írás és a szó valóságalkító erejében. A szurok feketeségével ellenétet képező lapok fehérsége nyugtalanságot kelt. Az alkalmazott szinesztézia – „kifehéřül a csönd” – fokozza a képzelőerőt, a szemlélődés hamar látomássá válik, a sorok megtelnek feszültséggel „vibráló lesz az ég”, valami elpattanni készül. A hiányos mondat szerkezet ugyancsak az izgatottság kifejezője. Szent és profán találkozásának a jellegzetessége ez a magasfeszültség, melyet jól érzékelhetünk Ady-nak *A csodák föntjén* című versében is, ahol az „angyal-trombiták” hangját hamar követi a ziláltság és a rettenet. Mindenki számára ismert Pilinszky *Apokrif* című versének kezdő sora is: „Mert

elhagyatnak akkor mindenknek.” A Szentírásban Jánost elragadtatásában szintén félelemmel tölti el az Úrral való találkozás és az apokalipszis látomása: „Láttára holtként rogytam lába elé”, a versbéli beszélő viszont nem éli át ezt az érzést. Bár érzi a helyzet paradox voltát: „remegnem kellene és félnem nagyon, / de ellenkezőleg: megnyugtattak a trombitaszók.” S hogy miért maradhat el a Nagy Gáspár-i versből a rémület? Mert a szerző már ismeri a megdicsőült Krisztus Jánosnak mondott szavait: „Ne félj! Én vagyok az Első és az Utolsó, s az Élő: halott voltam, de most örökkön-örökké élek.” Ne félj! – ahogy a feltámadott Úr első szava is ez volt övéihez, később is életjelt ad magáról, s nemcsak Patmoszra megy János után, de utánamegy mindenkinek, aki meri rábízni életét. Nagy Gáspár felismerte, hogy az Istenre való feltétlen ráhagyatkozás lehet az egyetlen lehetséges út emberként és költőként egyaránt.

Te Istenre bíztad című versében a József Attilával való találkozást áhítja, elismerve azt a költőt, aki a „tagadva-vallott” Istenére is rábízta a világot. Az ő Istene viszont nem „tagadva-vallott”, költészetének középpontjába nem az ember Istennel szembeni kételyei kerülnek, hanem a transzcendenciába vetett, már birtokolt, axiomatikus hit.⁹ Az egyén számára biztos pontot nyújtó transzcendencia, a Nagy Gáspár életétől elválaszthatatlan hit és személyes istenkapcsolat nyújthat magyarázatot arra, hogy a félelmesen éles vég látomása sem riasztó, s az isteni ítéletet előre jelző trombiták szava sem rémisztő. Ahogy Gróh Gáspár írja, „Nagy Gáspár számára a hit a belső élet része, folytonosan jelen van, és sohasem válik magamutogatóvá, hivatkozódóvá, s ebben a visszafogottságban még az apokaliptikus félelmek is oldott derűvé szelídülnek”.¹⁰ Monostori Imre fogalmazásában „Az apokalipszis tehát – minden eddigi »ismereteinkkel« vagy képzeletünkkel szemben – Nagy Gáspár költői világában békés és derűs”¹¹ A sorssal való szembenézés és a számvetés, a szentséggel való találkozás nem kell hogy feltétlenül fájdalmas legyen és félelemmel töltse el az embert. Talán magát az Úr lába elé vető János apostol is először az ítélő Isten súlyos karját érzi magán, amikor Jézus a vállára teszi a kezét,

de érintése hamar simogatássá szelídül, jelezve, hogy közösséget vállal az emberrel. Ez a sorsközösség, ez a szeretet pedig feltétel nélküli, soha nem mérlegel, akkor is kíséri az embert, amikor az eltévedtnek érzi magát, mint azt a *Tékozlók imája* című vers életérzése is közvetíti. Amikor át kell élni az „elvétettem minden Hozzád növe irányt” életélményét, Nagy Gáspár akkor is felismeri az „ujja szelíd sorompójával üzenő” Úr intését (*Tékozlók imája I-IV*), s a láthatatlanságában és megfoghatatlanságában is megtapasztalja a szentséget (*Kérdés*). Ez az életfelfogás vezethet el oda, hogy költészetéből a halállal való szembenézés idején is a „jó harcot megharcoltam, a pályát végigfutottam” Szent Pál-i nyugalma áradjon – programot adva, a számvetés gesztusára intve, emberi, költői és nemzeti ars poeticát ránk testálva.¹² A halál másrészt a megváltás reményében az Istennel való találkozás része, ezért sem jelentheti valaminek a végleges elvesztését, lezárultát. A halállal szembenező, várakozó vallomásai nem önkínzóak s nem lázadóak, hanem a metafizikai végtelenség tudásának a belátásai és elfogadásai.¹³

Az árulások és a hitehagyások idején is perspektívát adhat az a jövőkép, amit a *Jelenések könyve* összességében is közvetít. A Biblia e könyvének alapgondolata kétségkívül Krisztus dicsőséges megjelenésének és világítéletének fokozatos megvalósulása, és Isten országának végső beteljesülése. Ennek tudatában válik vállalhatóvá minden küldetés és sors, és jósolhatóvá a jövő. Nem csupán az Isten léteben való bizonyosságra épül így rá a Nagy Gáspár-i líra, hanem abban az Istenben való bizalomra, aki a számonkérés és a vádolás helyett a világ „tökéletlen és felületes olvasóját” (*Isten költeménye*) is kegyelmével árasztja el, az alkotónak pedig kezet kölcsönözve, könyökét az asztal lapjára segítve (*Valaki ír a kezeddél*) ad támogatást. S ha az néha el is „kullogna” a küldetés elől, tartva a „baljós betűk” és a „vak szavak” céltalanságától, akkor sem szabad kétségbe esnie, hiszen a végtelenre kiterjedő isteni perspektíva kiterjed arra is, ami az emberi szem számára láthatatlan. Isten képes arra, hogy a „sárfelirat mögé nézzon” (*Utókor [3]*), és a valósághoz kapcsolódó igazságot tegyen, amiben

összefonódik az út, az igazság és az élet. Ahogy a *Jelenések könyve* sem köthető történelmi vagy politikai konkrétumokhoz, és nem értelmezhető ezek szerint, úgy az ezzel kapcsolatot teremtő *Patmoszi trombiták* is egyetemes érvényű és időn kívüli mondanivalót hordoz. A versben az Isten lábai előtt elúszó Vég képe érzékelteti az idő feletti szféra prioritását, a minden változók között is állandóságot képviselő szentséget, amelyhez kapcsolódó szimbólumvilág nem csak egy nemzetet emel a vers fókuszába. Ahogy Nagy Gáspár egy beszélgetésben hangsúlyozta is, a mindenkit megszólító egyetemes regiszterek használatát olyan közös nevezőnek tartotta az elkeresztényietlenedett társadalomban, ami nem zárta ki, hogy közügyekről beszéljen.¹⁴

Az ikonográfiában kehellyel ábrázolt János apostoltól Jézus a következőket kérdezte Máté evangéliuma szerint: „Meg tudjátok-e inni a kelyhet, melyet én inni fogok?” Nagy Gáspár János apostol bizalmával és küldetés tudatával, ugyanakkor kétkedésével és félelmeivel indult el arra az útra, amelynek végigjárása során a cselekvő jelenlét és tanúságtétel többször is megkövetelte, hogy kimerítse a kelyhet. Jutalmul viszont a versírást kegyelmi állapotként élhette meg, s Jánoshoz hasonlóan tehetett eleget a jézusi kérdésnek: „Írd föl tehát, amiket láttál, és amik vannak, és amiknek ezek után kell megtörténniük!” Mert lírája nemcsak a múlt és a jelen kor hű lenyomata, soraiból az a jövő is feltárul, mely Isten nélkül az ember számára csak rémült magánkaland lehet.

JEGYZETEK

- ¹ GÖRÖMBEI András, *Sárfelirat*, Hítel, 2007/7, 119–123.
- ² TARJÁN Tamás, *Égi lábnyom*, Irodalmi Jelen, 2007/június, 20.
- ³ HELTAI Bálint, *Kereszténység, istenkeresés, istenhit Nagy Gáspár költészetében*, *Lelkipásztor*, 2007/3, 94–95.
- ⁴ NAGY Balázs, *Biblikus motívumkör Nagy Gáspár költészetében*, *Új Hegyvidék*, 2007/1–2, 80–85.
- ⁵ RÓNAY László, „Feltámadás a halálból”: Nagy Gáspár = Isten nem halt meg, *A huszadik századi magyar spirituális líra*, szerk. Rónay László, Bp., Szent István Társulat, 2002.
- ⁶ GRÓH Gáspár, *Közéletiség és metafizika*, Új Könyvpiac, 1998/11.
- ⁷ GÓBEL Ágoston, *Az önfeláldozás motívuma Nagy Gáspár költészetében*, *Kortárs*, 2010/5, 39–55.
- ⁸ VILCSEK Béla, *Élére állított versek*, Árgus, 2003/10, 46–57.
- ⁹ PÉCSI Györgyi, „A remény sohasem meghaló” – Nagy Gáspárról, a költőről és az emberről, *Szaltószabadság*, Budapest, Mundus, 2008, 218.
- ¹⁰ GRÓH Gáspár, i. m.
- ¹¹ MONOSTORI Imre, *Magyar Napló*, 1999/5., 48–49.
- ¹² BORSODI L. László, „Hinni a mérleg kristály-Krisztusában”, *Székelyföld*, 2009/8, 153–161.
- ¹³ PÉCSI Györgyi, i. m. 219.
- ¹⁴ SZAKOLCZAY Lajos, *Ameddig temetetlen holtak lesznek...*, *Magyar Napló*, 2004/10.

A 2012. május 17-dikén,
a Petőfi Irodalmi Múzeumban
megrendezett konferenciára
a Magyar Művészeti Akadémia
támogatásával
a Nagy Gáspár Alapítvány
és a Magyar Írószövetség
közös rendezvényeként
került sor.

Kiadja a Magyar Művészeti Akadémia, 2012-ben
www.mma.hu

Felelős kiadó: Fekete György, az MMA elnöke

Felelős szerkesztő: Nagy Gábor

Sorozatterv, tördelés: Bornemissza Ádám

Készült a László András és Társa Bt. nyomdájában

